

dr Katarzyna Boratyńska
Wydział Nauk Ekonomicznych
Szkola Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

**AUTOREFERAT
PRZEDSTAWIAJĄCY OPIS DOROBKU
I OSIĄGNIĘĆ NAUKOWYCH**

Warszawa, Marzec 2019

Spis treści

1. Imię i nazwisko.....	3
2. Posiadane dyplomy i stopnie naukowe.....	3
3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych.....	4
4. Osiągnięcie naukowe wynikające z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r.....	4
4.1. Tytuł osiągnięcia naukowego.....	4
4.2. Skład cyklu publikacji powiązanych tematycznie.....	4
4.3. Uzasadnienie podjęcia problemu badawczego.....	5
4.4. Cele cyklu publikacji powiązanych tematycznie.....	9
4.5. Koncepcja metodyczna i zastosowane metody badawcze.....	10
4.6. Wyniki badań.....	14
4.6.1. Różnice między pojęciem bankructwo i upadłość.....	14
4.6.2. Przesłanki oraz mechanizm bankructwa przedsiębiorstw w teorii ekonomii, ze szczególnym uwzględnieniem dorobku ekonomii ewolucyjnej w sektorze rolno-żywnościowym.....	15
4.6.3. Identyfikacja, klasyfikacja oraz hierarchia przyczyn jednocześnie prowadzących do bankructwa przedsiębiorstw w sektorze rolno-żywnościowym.....	28
4.6.4. Mechanizm bankructwa „młodego” przedsiębiorstwa sektora rolno-żywnościowego.....	32
4.6.5. Zagrożenie i przyczyny bankructwa przedsiębiorstw sektora mięsnego w okresie globalnego kryzysu gospodarczego.....	35
4.6.6. Zastosowanie i porównanie przydatności wybranych metod ilościowych i jakościowych do określenia oraz oceny przyczyn jednocześnie prowadzących do bankructwa przedsiębiorstw w sektorze rolno-żywnościowym.....	38
4.6.7. Działania innowacyjne jako źródło ograniczające możliwość bankructwa jednostki.....	40
4.6.8. Koszty bankructwa przedsiębiorstw.....	41
4.7. Podsumowanie i wnioski oraz rekomendacje na przyszłość.....	42
4.8. Propozycja wykorzystania wyników badań.....	47
5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych.....	48
5.1. Omówienie pozostałych osiągnięć badawczych po uzyskaniu stopnia doktora.....	48
5.2. Zestawienie dorobku w zakresie osiągnięć naukowo-badawczych po uzyskaniu stopnia doktora.....	55
5.3. Zestawienie dorobku w zakresie osiągnięć dydaktycznych i popularyzatorskich oraz współpracy międzynarodowej i organizacyjnej po uzyskaniu stopnia doktora.....	58
Bibliografia	63

1. Imię i nazwisko

Katarzyna Boratyńska

2. Posiadane dyplomy i stopnie naukowe

- Stopień doktora nauk ekonomicznych w zakresie ekonomii, 2005 r.
Stopień doktora nauk ekonomicznych w zakresie ekonomii uzyskałam w 2005 r. na Wydziale Ekonomiczno-Rolniczym Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (obecnie: Wydział Nauk Ekonomicznych), broniąc rozprawę pt.: Organizacja i wyniki produkcyjno-ekonomiczne przedsiębiorstw z udziałem kapitału zagranicznego /na przykładzie branży piwowarskiej/ przygotowaną pod kierunkiem prof. dra hab. Bogdana Klepackiego. Recenzentami w przewodzie doktorskim byli: prof. dr hab. Stanisław Urban z Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu oraz dr hab. Stanisław Bagieński, prof. SGGW.
- Dyplom ukończenia dziennych studiów doktoranckich, 2005 r.
W latach 2001-2005 byłam uczestniczką dziennych studiów doktoranckich prowadzonych przy Wydziale Ekonomiczno-Rolniczym (obecnie: Wydział Nauk Ekonomicznych) Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Kierownikiem dziennych studiów doktoranckich był dr hab. Włodzimierz Wójcicki, prof. SGGW.
- Dyplom ukończenia Studiów Podyplomowych Doskonalenia Pedagogicznego, 2003 r.
W trakcie studiów doktoranckich w 2003 r. ukończyłam Studia Podyplomowe Doskonalenia Pedagogicznego (dla młodej kadry naukowej) w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.
- Dyplom magistra z wyróżnieniem, 2000 r.
Jestem absolwentką Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, w której uzyskałam dyplom magistra przygotowując pracę magisterską pod kierunkiem prof. dra hab. Kazimierza Meredyka, uczestnicząc w prowadzonych przez profesora seminariach z ekonomii. Tytuł pracy magisterskiej na kierunku zarządzanie w 2000 r.: Import nowoczesnych technologii jako czynnik modernizacji polskiej gospodarki.
- Dyplom licencjata, 1999 r.
Tytuł pracy licencjackiej na kierunku finanse i bankowość przygotowanej pod kierunkiem prof. dra hab. Kazimierza Meredyka, jako uczestniczka prowadzonych przez profesora seminariów z ekonomii: Zatrudnienie i wydajność pracy w rolnictwie w latach 1995-2010. Praca licencjacka została obroniona w 1999 r. w Wyższej Szkole Finansów i Zarządzania w Białymstoku.
- Dyplom ukończenia Studiów Podyplomowych Rachunkowość Finansowa i Zarządca, 2001 r.
W 2001 r. ukończyłam Studia Podyplomowe Rachunkowość Finansowa i Zarządca w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Warszawie przygotowując pod kierunkiem prof. dra hab. Jacka Kulawika pracę dyplomową dotyczącą metod oceny projektów inwestycyjnych.

- Dyplom ukończenia Studium Przygotowawczego dla Ekspertów i Doradców Podatkowych w Instytucie Studiów Podatkowych Modzelewski i Wspólnicy w Warszawie, 2008 r.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych

- 2005-2016 - adiunkt w Katedrze Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw (do 2007 r. w Katedrze Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych) na Wydziale Nauk Ekonomicznych (do 2007 r. Wydziale Ekonomiczno-Rolniczym) w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.
- 2017 – obecnie, adiunkt w Katedrze Finansów na Wydziale Nauk Ekonomicznych w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.

4. Osiągnięcie naukowe wynikające z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r.

Jako osiągnięcie naukowe wynikające z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2017 r., poz. 1789), które uznaję za znaczący wkład w rozwój nauk ekonomicznych w dziedzinie nauki ekonomiczne, dyscyplinie ekonomia, wskazuję cykl publikacji powiązanych tematycznie pod tytułem: „**Przyczyny oraz mechanizm bankructwa przedsiębiorstw w sektorze rolno-żywnościowym**”. W skład cyklu wchodzi 9 publikacji powiązanych tematycznie. Przedstawione publikacje zostały zaplanowane oraz przygotowane jako cykl i opublikowane w latach 2013-2018. Poruszam w nim aktualną, ważną i spójną problematykę o istotnym znaczeniu gospodarczym.

4.1. Tytuł osiągnięcia naukowego

**„Przyczyny oraz mechanizm bankructwa przedsiębiorstw
w sektorze rolno-żywnościowym”**

4.2. Skład cyklu publikacji powiązanych tematycznie

1. Boratyńska, K., 2016. Corporate Bankruptcy and Survival on the Market: Lessons from Evolutionary Economics, *Quarterly Journal Oeconomia Copernicana*, 7(1), 107-129, DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/OeC.2016.008>.
2. Boratyńska, K., 2013. *Faza schyłkowa oraz przesłanki bankructwa przedsiębiorstw agrobiznesu i gospodarstw rolniczych*, [W:] Upadłości, bankructwa i naprawa przedsiębiorstw: wybrane zagadnienia (red. nauk. A. Adamska, E. Mączyńska), Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa, 137-151.
3. Boratyńska, K., 2014. *Przyczyny upadłości przedsiębiorstw sektora spożywczego*. [W:] Bankructwa przedsiębiorstw: wybrane aspekty ekonomiczne i prawne (red. nauk. E. Mączyńska), Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa, 127-136.

naukowych ukierunkowanych na identyfikację przyczyn bankructwa przedsiębiorstw sektora rolno-żywnościowego i omówienie jego mechanizmu w ujęciu teoretycznym i empirycznym.

Benjamin Franklin stwierdził, że na świecie są tylko dwa pewne zjawiska: śmierć i podatki. Do nich należałoby dodać „bankructwo”³. E. Mączyńska i Zawadzki⁴ wskazują, że bankructwa przedsiębiorstw stanowią naturalne zjawiska w gospodarce rynkowej, zapewniające niezbędną selekcję ekonomiczną. Nie zawsze jednak sprzyjają długookresowemu wzrostowi efektywności ekonomicznej. W związku z postępującą globalizacją obserwowane jest bowiem zagrożenie tzw. łańcuchem upadłości (efekt domina upadłości). Według A. Hermana⁵ doświadczenia wynikające z kryzysu finansowego z 2008 r. w gospodarce światowej uzmysławiają, że upadłości i bankructwa są nieodłączną cechą gospodarek rynkowych. Rynek spełnia funkcję samooczyszczającą się z nieefektywnych podmiotów. Ich zasoby mogą zostać wykorzystane w bardziej efektywny sposób przez jednostki bardziej konkurencyjne. Zgodnie z teorią „kreatywnej destrukcji” J. Schumpetera⁶ jednostki nieprzystosowane, czy przystosowane najslabiej są eliminowane z rynku. Jest to bowiem konsekwencją wdrażania innowacji przez konkurentów. Rodzi się wiele pytań i wątpliwości dotyczących przyczyn tego zjawiska.

Wyróżnia się wiele przyczyn bankructwa poczynając od silnej konkurencji rynkowej kończąc na braku szczęścia. Bankructwo jest traumatycznym doświadczeniem dla wielu interesariuszy, m. in.: właścicieli, udziałowców, pracowników, wierzycieli. Na skutek bankructwa następuje utrata: zatrudnienia, oszczędności, inwestycji, nieruchomości i ruchomości. Na skutek likwidacji podmiotów gospodarczych następuje także zmniejszenie przychodów podatkowych i destrukcja regionów.

Herman⁷ wskazuje, że we współczesnej teorii rynkowej przedsiębiorstwa ciągle jest brak rozwiniętej ekonomiki bankructw – takiej, która ukazywałaby procesy i

---

SGGW, Warszawa 2016; S. Juszczak, *Prognozowanie upadłości przedsiębiorstw*, *Ekonomista*, 2010, nr 5, s. 701-728; S. Juszczak, R. Balina, *Prognozowanie zagrożenia bankructwem przedsiębiorstw w wybranych branżach*, *Ekonomista*, 2014, nr 1, s. 67-95; J. Kisielińska, A. Waszkowski, *Polskie modele do prognozowania bankructwa przedsiębiorstw i ich weryfikacja. Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 2010, 82, 17–31; M. Wasilewski, *Sytuacja finansowa przedsiębiorstw rolniczych w zależności od relacji kapitału obrotowego do zysku netto*, *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 2006, nr 61, s. 103-116; A. Żelazowska – Przewłoka, *Prognozowanie zagrożenia finansowego przedsiębiorstw agrobiznesu w województwie świętokrzyskim w latach 2005–2010*, *Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 2012, nr 96, s. 221-230.

³ J. Cousins, Mitchell A., Sikka P., Cooper Ch., Arnold P., *Insolvent Abuse: Regulating the Insolvency Industry. Association for Accountancy & Business Affairs*, UK, 2000, s. 6, Retrieved from <http://visar.csustan.edu/aaba/aaba.htm> (15.01.2015).

⁴ E. Mączyńska & M. Zawadzki, *Dyskryminacyjne modele predykcji bankructwa przedsiębiorstw. Ekonomista*, nr 2, 2006, pp. 21–24. <http://www.pte.pl/pliki/2/12/Ekonomista%2025%2002%2006ostfragment.pdf> (dostęp 01.05.2013).

⁵ A. Herman, *Od naczelnego: Ekonomika bankructw. Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie*, nr 4/2010 (17) 2010.

⁶ J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper Perennial, New York 1942, 431 p.p. <http://dx.doi.org/10.4324/9780203202050>.

⁷ A. Herman, *Od naczelnego: Ekonomika bankructw. Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie*, nr 4/2010 (17), op. cit..

mechanizmy przetrwania i upadłości gospodarujących podmiotów. Brak jest jednej, spójnej teorii bankructw a jej elementy są częścią poszczególnych teorii ekonomicznych. E. Mączyńska zwraca uwagę, że kształtuje się ekonomia / ekonomika bankructw⁸.

Stosunkowo słabe rozpoznanie tematu bankructwa przedsiębiorstw w sektorze rolno-żywnościowym świadczy o potrzebie prowadzenia prac badawczych mogących przyczynić się do lepszego rozpoznania tego zjawiska, w tym także podstawowych sił sprawczych i możliwych następstw dla całej gospodarki.

Moje zainteresowania naukowe oraz prowadzone prace badawcze dotyczą przede wszystkim rozpoznania przyczyn oraz mechanizmu bankructwa przedsiębiorstw w sektorze rolno-żywnościowym z perspektywy ekonomii ewolucyjnej. W czasie globalnego kryzysu gospodarczego, w związku z nasilającymi się procesami bankructw przedsiębiorstw w dobie złożoności, niepewności i ryzyka, wzrasta potrzeba prowadzenia badań naukowych pozwalających na rozpoznanie ich przyczyn oraz mechanizmu. Podjęta problematyka badawcza ma duże znaczenie gospodarcze. Świadczą o tym koszty prywatne i publiczne, jakie te zjawiska generują dla szerokiej grupy interesariuszy (m. in. właścicieli, zarządzających, kontrahentów, pracowników, banków, skarbu państwa).

W sytuacji globalnych zależności i powiązań gospodarczych występujący efekt domina upadłości może być zagrożeniem nie tylko dla podmiotów transnarodowych. Istotne znaczenie ma również sytuacja ekonomiczna i perspektywy sektora, w którym funkcjonuje przedsiębiorstwo, jak również koniunktura gospodarcza. Nie ulega wątpliwości, że podczas utrzymującego się wzrostu gospodarczego, łatwiej jest spieniężyć majątek lub całe likwidowane przedsiębiorstwo. W sytuacji recesji w sektorze wzrasta liczba bankructw, czego następstwem jest zwiększenie podaży składników majątku likwidowanych podmiotów, co z kolei wpływa na zmniejszenie się ich wartości oraz wydłużenie procesu likwidacji. Zdaniem E. Mączyńskiej *„doprowadzenie do upadłości likwidacyjnej powinno być ostatecznością, ponieważ z taką formą upadłości związane są szczególnie wysokie koszty, w tym koszty zewnętrzne (externalities), głównie społeczne. Jednym z następstw upadłości i likwidacji przedsiębiorstw jest wzrost bezrobocia, tak więc i wydatków na zasiłki dla bezrobotnych”*⁹.

W czasie kryzysu gospodarczego wzrasta zagrożenie bankructwem przedsiębiorstw większości sektorów gospodarki narodowej. Gospodarka żywnościowa i przemysł spożywczy w Polsce są jednymi z ważniejszych sektorów gospodarki narodowej. Funkcjonowanie i kontynuacja działalności przedsiębiorstw przemysłu spożywczego ma także istotne znaczenie z punktu widzenia zachowania bezpieczeństwa żywnościowego kraju. W 2009 r. przemysł spożywczy wytwarzał około 4% PKB, ponad 18% produkcji sprzedanej oraz zatrudnionych w nim było około 16%

⁸ *Bankructwo, czy upadłość?* Dyskusja redakcyjna, uczestnicy w dyskusji: E. Mączyńska, K. Pietraszkiewicz, M. R. Pietrzak, M. Stępniewski, A. Herman (red. naczelny, prowadzący spotkanie), *Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie* 2010, nr 4 (17), s. 5, 10.

⁹ *Ibidem*, s. 5, 10.

pracowników. Działo w nim około 18 tysięcy podmiotów¹⁰. W konsekwencji zmian rynkowej struktura branżowa przemysłu spożywczego znacząco zbliżyła się do analogicznej struktury w krajach wysoko rozwiniętych. Polski sektor rolno-żywnościowy należy do najważniejszych i najszybciej rozwijających się dziedzin w gospodarce. Na rynku europejskim jest on także liczącym się producentem żywności i napojów. Pomimo tego, nie wzrasta w sposób wyraźny zdolność przetrwania przedsiębiorstw tego sektora (przede wszystkim krótko funkcjonujących na konkurencyjnym rynku „młodych” i „małych” podmiotów) oraz powiązanych z nim np. przedsiębiorstw handlu hurtowego artykułów spożywczych, jak również przedsiębiorstw handlu detalicznego.

Po dogłębnej literaturze przedmiotu, krajowej oraz zagranicznej, dotyczącej bankructw przedsiębiorstw dostrzegłam niezagospodarowane pole badawcze w dyscyplinie ekonomia, co określam jako lukę:

1. teoretyczną, w tym koncepcyjną wynikającą ze słabego rozpoznania problematyki bankructw przedsiębiorstw w sektorze rolno-żywnościowym, przede wszystkim rozpoznania złożonych przyczyn tego zjawiska, jak również możliwości wkładu naukowego jakie daje tworząca się teoria bankructwa (bankructwo jako zjawisko ekonomiczne jest elementem częściowych rozważań w różnych nurtach/teoriach mikro- i makroekonomicznych, w niewielkim natomiast zakresie rozważania prowadzone są w nurcie ekonomii ewolucyjnej); istniejąca luka teoretyczna dotyczy również konieczności uporządkowania i rozróżnienia pojęć: bankructwo i upadłość, które często błędnie są traktowane zamiennie,
2. metodyczną umożliwiającą poszukiwanie narzędzi dostosowanych do oceny zjawiska bankructwa biorąc po uwagę złożoność czynników je wywołujących. Metody badawcze służące rozpoznaniu zależności przyczynowo-skutkowych powinny uwzględniać nie tylko zmienne ilościowe. Występujące w realiach gospodarczych zmienne jakościowe nabierają coraz większego znaczenia, ponieważ otoczenie gospodarcze staje się coraz bardziej złożone; zmiany ilościowe prowadzą wyłącznie do wzrostu, natomiast zmiany ilościowe i jakościowe umożliwiają rozwój jednostek, sektorów i gospodarek a w dobie globalizacji i digitalizacji może dotyczyć on także wymiaru ponadnarodowego. Stosowana metoda powinna również pozwalać na wczesną, kompleksową identyfikację zagrożeń aby możliwe było podjęcie działań restrukturyzacyjnych w wyprzedzeniu;
3. empiryczną, wynikającą z niedostatku badań empirycznych w sektorze rolno-żywnościowym, które mogą wyjaśnić przyczyny, mechanizm, a także umożliwić porównanie bankructw w sektorze spożywczym do innych sektorów gospodarki w celu oceny ich specyfiki.

---

¹⁰ P. Chechelski, A. Judzińska, *Wpływ kryzysu na polski przemysł spożywczy*, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy nr 552, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2011, s. 8.

Identyfikacja wskazanych luk sprawiła, że zdecydowałam się na podjęcie prac w tym obszarze, mając na uwadze złożoność problematyki badawczej i konieczność prowadzenia dalszych badań w tym zakresie w przyszłości.

Włączenie w dotychczasowy nurt badań nad bankructwami problematyki bankructw przedsiębiorstw sektora rolno-żywnościowego jest ważnym obszarem badawczym, który pozwala na wykorzystanie dorobku ekonomii ewolucyjnej oraz ekonomii kryzysu w naukach ekonomiczno-rolniczych. Nie jest to proces jednostronny, ponieważ rozpoznanie mechanizmu bankructwa w sektorze rolno-żywnościowym może przyczynić się również do wzbogacenia kształtującej się teorii bankructw.

4.4. Cele cyklu publikacji powiązanych tematycznie

Głównym celem badań zaprezentowanych w cyklu publikacji powiązanych tematycznie było określenie, klasyfikacja i ustalenie hierarchii przyczyn oraz rozpoznanie mechanizmu bankructwa przedsiębiorstw w sektorze rolno-żywnościowym z perspektywy ekonomii ewolucyjnej.

Tak sformułowany cel główny posłużył do określenia celów szczegółowych realizowanych w przedstawionych publikacjach. Były one następujące.

1. Omówienie i uporządkowanie różnic między pojęciem bankructwo i upadłość.
2. Rozpoznanie przesłanek oraz mechanizmu bankructwa przedsiębiorstwa w teorii ekonomii, ze szczególnym uwzględnieniem dorobku ekonomii ewolucyjnej dla sektora rolno-żywnościowego.
3. Identyfikacja, klasyfikacja oraz ustalenie hierarchii przyczyn mikro-, mezo- i makroekonomicznych (egzo-, endogenicznych) jednocześnie prowadzących do bankructwa przedsiębiorstw w sektorze rolno-żywnościowym.
4. Określenie przesłanek i mechanizmu bankructwa „młodego” przedsiębiorstwa sektora rolno-żywnościowego.
5. Rozpoznanie zagrożenia i przyczyn bankructwa wybranych przedsiębiorstw sektora mięsnego w okresie globalnego kryzysu finansowego
6. Porównanie przydatności wybranych metod ilościowych i jakościowych /na przykładzie fsQCA¹¹/ do określenia oraz oceny czynników jednocześnie prowadzących do bankructwa przedsiębiorstw w sektorze rolno-żywnościowym.
7. Wskazanie przykładów działań innowacyjnych ograniczających możliwość bankructwa wybranej jednostki.
8. Dokonanie identyfikacji i klasyfikacji kosztów, jakie generuje bankructwo, będących istotnym elementem mechanizmu bankructw.

W przedstawionym cyklu publikacji podjęłam próbę weryfikacji trzech hipotez badawczych.

---

¹¹ fsQCA (fuzzy set Qualitative Comparative Analysis) - jakościowa analiza porównawcza bazująca na teorii zbiorów rozmytych. Ragin, C. C., & Davey, S. (2014). Fuzzy-set/qualitative comparative analysis 2.5 [software program]. Irvine, CA: Department of Sociology, University of California.

H 1. Przedsiębiorstwa sektora rolno-żywnościowego „młode”¹², o niewielkiej skali działalności, najmniej przystosowane do warunków rynkowych są narażone na bankructwo w największym stopniu.

H 2. Przyczyny bankructwa w odniesieniu do badanych przedsiębiorstw sektora rolno-żywnościowego mają głównie charakter endogeniczny, a ich specyficzne uwarunkowania przyrodnicze i właściwości artykułów rolno-spożywczych przyspieszają lub opóźniają mechanizm bankructwa.

H 3. W czasie kryzysu finansowego przedsiębiorstwa branży mięsnej charakteryzujące się niskim poziomem koncentracji produkcji, szybko psującymi się produktami, sezonowością sprzedaży, restrykcyjnymi normami weterynaryjnymi i fitosanitarnymi są w dużym stopniu zagrożone bankructwem.

4.5. Koncepcja metodyczna i zastosowane metody badawcze

Badania bankructw przedsiębiorstw przeprowadziłam w 23 branżach sektora spożywczego, łącznie ze sprzedażą hurtową oraz detaliczną żywności, napojów i wyrobów tytoniowych oraz sprzedażą hurtową płodów rolnych i żywych zwierząt. Okres badawczy obejmował lata: 2005-2013 i był zróżnicowany w zależności od przyjętej próby badawczej. W tabeli 1 przedstawiłam wykaz badanych branż sektora spożywczego w zakresie podjętej problematyki.

Współczesna gospodarka światowa wymaga identyfikacji występujących niepewności i możliwych rodzajów ryzyka, które znacząco mogą wpłynąć na sektor rolno-żywnościowy. Do nich możemy zaliczyć: niską dynamikę cen, wahania kursów i walut, wysokie ceny surowców, warunki klimatyczne (zbyt długi okres zimowy, wiosenne powodzie, susze), a także sytuację gospodarczą w kraju. Analiza upadłości przedsiębiorstw sektora rolno-żywnościowego musi uwzględnić podstawową jego cechę – zróżnicowany charakter podmiotów tworzących ten system¹³, np. niski poziom koncentracji w branży mięsnej oraz restrykcyjne normy weterynaryjne i fitosanitarne.

¹² Za przedsiębiorstwo młode przyjąłam w badaniach okres jego funkcjonowania na rynku od 3 do 5 lat.

¹³ S. Kowalczyk, *Analizy branżowe. Procesy upadłościowe w agrobiznesie – siły przeciwdziałające i przyspieszające*, w: *Meandry upadłości przedsiębiorstw. Klęska czy druga szansa?* red. E. Mączyńska, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2009, s.115.

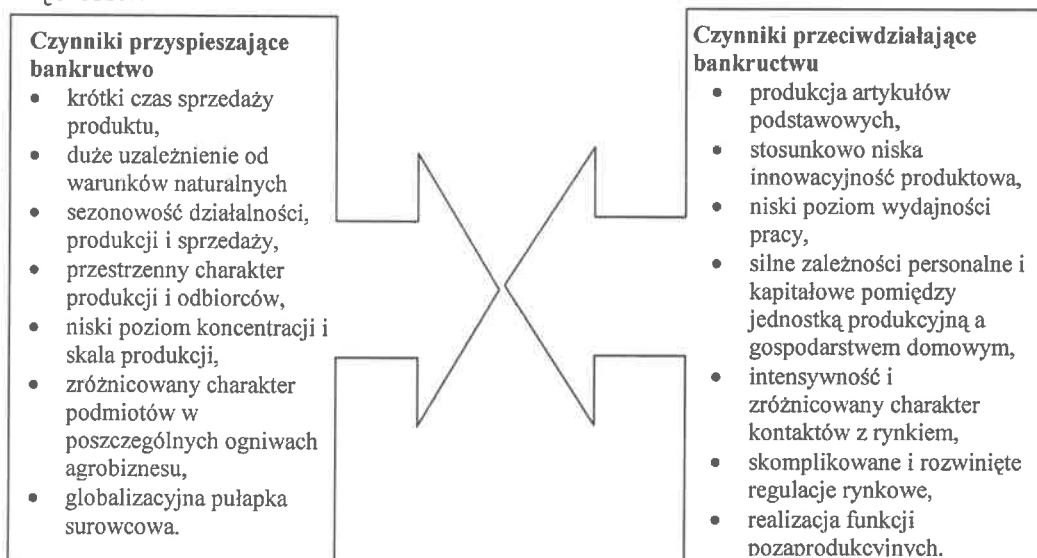
Tabela 1. Wykaz branż sektora spożywczego podlegających badaniom

Wyszczególnienie badanych branż sektora spożywczego	
<ul style="list-style-type: none"> - produkcja i przetwórstwo mięsa - przetwórstwo mleka - przetwórstwo owoców i warzyw - produkcja ciastek i słodczy - produkcja pasz - przemiał zbóż i produkcja makaronu - przetwórstwo kawy i herbaty - produkcja wyrobów tytoniowych - produkcja piwa - produkcja słodu - produkcja wyrobów spirytusowych - produkcja wina - produkcja napojów bezalkoholowych 	<ul style="list-style-type: none"> - przetwórstwo ryb - produkcja koncentratów spożywczych - przemysł olejarski - produkcja cukru - przetwórstwo ziemniaków - produkcja pieczywa świeżego - przedsiębiorstwa wielobranżowe - sprzedaż detaliczna żywności, napojów i wyrobów tytoniowych - sprzedaż hurtowa żywności, napojów i wyrobów tytoniowych - sprzedaż hurtowa produktów rolnych i żywych zwierząt

Źródło: K. Boratyńska, *Przyczyny upadłości przedsiębiorstw sektora spożywczego*. [W:] Bankructwa przedsiębiorstw: Wybrane aspekty ekonomiczne i prawne (red. nauk. E. Mączyńska), Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa 2014, s. 127-136 (poz. 3 cyklu publikacji).

Klasyfikacja przyczyn upadłości została przyjęta za M. Szczerbak¹⁴, która zbadała firmy handlowe i budowlane. Do zestawu 48 potencjalnych przyczyn upadłości wyróżnionych przez M. Szczerbak dodałam 42 specyficzne dla sektora spożywczego. W części posłużyłam się w tym zakresie klasyfikacją cech agrobiznesu przyspieszających bankructwo stworzoną przez S. Kowalczyka (rys. 1)¹⁵.

Rys. 1. Cechy agrobiznesu przyspieszające i przeciwdziałające bankructwom przedsiębiorstw

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: S. Kowalczyk, *Przyczyny upadłości firm agrobiznesu* [W:] *Meandry upadłości przedsiębiorstw. Klęska czy druga szansa*, red. E. Mączyńska, SGH, Warszawa 2009, s. 118- 126.

¹⁴ M. Szczerbak, *Przyczyny upadłości przedsiębiorstw w świetle opinii syndyków i nadzorców sądowych* [w:] *Zagrożenie upadłością*, red. K. Kuciński, E. Mączyńska, Materiały i Prace IFGN, Tom XCIII, SGH, Warszawa 2005, s. 36-45.

¹⁵ S. Kowalczyk, *Przyczyny upadłości firm agrobiznesu* [W:] *Meandry upadłości przedsiębiorstw. Klęska czy druga szansa*, red. E. Mączyńska, SGH, Warszawa 2009, s. 116-127.

W poszczególnych publikacjach zastosowano różne metody gromadzenia materiału badawczego, jego analizy i prezentacji wyników, które odpowiadały postawionym szczegółowym celom badawczym.

W badaniach wykorzystywałam następujące metody badawcze w podziale na:

Metody gromadzenia danych

Dane dotyczące bankructwa wybranych przedsiębiorstw sektora spożywczego pochodzą z akt sądowych spraw upadłościowych, kwestionariusza wywiadu przeprowadzonego z syndykami oraz ze sprawozdań finansowych i dokumentów spółek. Dane pozyskałam również z baz: EMIS (Emerging Markets Information Service a Product of ISI Emerging Markets), bazy Info Veriti oraz przeanalizowałam dane makroekonomiczne w ramach Fragile States Index¹⁶. Dane dotyczące sektora rolno-żywnościowego pochodzą głównie ze źródeł Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w Warszawie oraz statystyki masowej (www.stat.gov.pl). Podstawową metodą gromadzenia danych wtórnych był przegląd literatury przedmiotu oraz tematyczne bazy danych.

W celu dokonania analizy porównawczej otrzymane wyniki przedstawiłam na tle badań prowadzonych pod kierunkiem S. Sudoła¹⁷ i M. Szczerbak¹⁸. Opracowałam treść kwestionariusza, który następnie skierowałam do ekspertów z zakresu ekonomii i prawa upadłościowego. Respondentami byli syndycy zrzeszeni w Krajowej Izbie Syndyków. Przeciętny staż pracy w zawodzie syndyka wśród ankietowanych wynosił 12 lat. Spośród 618 syndyków wpisanych na listę Ministra Sprawiedliwości (stan na 15.11.2012) wybrałam celowo 150 osób (część syndyków nie wykonuje czynnie zawodu mimo posiadanych uprawnień), z czego 100 syndyków odpowiedziało, że nie zajmowało się upadłościami w sektorze rolno-żywnościowym i w związku z tym zostali oni wyłączeni z badań. Badania te przeprowadziłam w okresie od listopada 2012 r. do lutego 2013 r. Respondenci dokonali oceny wpływu poszczególnych przyczyn na upadłość przedsiębiorstw sektora spożywczego w skali dziesięciostopniowej, gdzie 0 - brak wpływu, 10 – wpływ kluczowy.

Badania te poparałam szczegółowymi analizami akt spraw upadłościowych, które przeprowadziłam dla 12 przypadków upadłości z sektora rolno-spożywczego. Dane pochodzą ze spraw upadłościowych prowadzonych przez 4 Sądy Rejonowe (w Warszawie, Wrocławiu, Krakowie, Białymstoku) wybranych z ogółem 1200 spraw upadłościowych (zgromadzonych w bazie upadłości stworzonej w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie). Baza ta zawierała 12 przypadków spraw upadłościowych prowadzonych w sektorze rolno-żywnościowym spośród 1200 ogółem.

---

¹⁶ Fragile States Index The Fund for Peace. <http://fsi.fundforpeace.org/>, Accessed date: 1 May 2017.

¹⁷ S. Sudoł, M. Matuszak, *Przyczyny rozwoju i upadku polskich przedsiębiorstw przemysłowych w okresie transformacji ustrojowej 1990–1998*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2002, s. 103–106

¹⁸ M. Szczerbak, *Przyczyny upadłości przedsiębiorstw w świetle opinii syndyków i nadzorców sądowych*, op. cit., s. 36-45.

Dodatkowo w badaniach dotyczących bankructw w sektorze mięsnym przeanalizowałam dane dotyczące następujących podmiotów: Polski Koncern Mięsny Duda SA, Zakłady Mięsne Herman SA, Mispol SA, Zakłady Mięsne Płock SA.

W badaniach opracowałam również model trajektorii bankructwa dla 2 „młodych” przedsiębiorstw sektora rolno-żywnościowego (w tym przypadku nazwy przedsiębiorstw zostały zmienione ze względu na brak zgody na ich podanie).

W celach porównawczych dodatkowo zbadałam dane 14 przedsiębiorstw znajdujących się w stanie bankructwa, zajmujących się hodowlą roślin i zwierząt.

Łącznie w cyklu publikacji powiązanych tematycznie zbadałam i wykorzystałam dane empiryczne 33 podmiotów.

Metody przetwarzania danych

Dokonałam krytycznej analizy literatury przedmiotu, krajowej i zagranicznej. Cykl publikacji powiązanych tematycznie umiejscowiłam głównie w nurcie ekonomii ewolucyjnej. Poza tym część badań dotyczy również ekonomii kryzysu i złożoności oraz teorii przedsiębiorstwa, teorii zasobów i kompetencji.

Zastosowałam następujące metody badawcze, m. in.:

- koncepcję ewolucji naturalnej, która posłużyła do weryfikacji hipotezy 1.
- podejście asymetryczne,
- analizę opisową i porównawczą,
- syntezę,
- badania modelowe,
- metodę trajektorii bankructwa Argentiego, która posłużyła do weryfikacji hipotezy 1.
- metodę fsQCA - jakościową analizę porównawczą bazującą na teorii zbiorów rozmytych. Metoda fsQCA jest uznana na świecie alternatywą dla analizy ilościowej (w której ignorowana jest złożoność przyczynowa) i jakościowych metod badania indywidualnych przypadków (które nie mają narzędzi do uogólniania na ich podstawie). Według Ragin'a¹⁹ oba te ograniczenia można przewyciężyć poprzez wyraźne ustalenie logiki badań opartych na przypadkach i rozszerzyć tę logikę na dane ilościowe za pośrednictwem algebry Boole'a. Ragin²⁰ opracował metodę porównywania przypadków jako konfiguracji czynników, prowadzących do wyniku. W przypadku moich badań wynikiem było bankructwo przedsiębiorstwa. Metoda fsQCA posłużyła do weryfikacji hipotezy 2.
- wybrane metody przewidywania bankructwa przedsiębiorstw (dokonałam obliczeń i analiz 7 modeli stworzonych w Instytucie Nauk Ekonomicznych

---

¹⁹ C. C. Ragin, Qualitative comparative analysis using fuzzy sets (fsQCA). In B. Rihoux, & C. S. Ragin (Eds.), *Configurational comparative analysis* (pp. 87–121). Thousand Oaks, CA and London: Sage Publications 2008.

²⁰ C. C. Ragin, *The comparative method: Moving beyond qualitative and quantitative strategies*. Berkeley, CA: University of California Press, 1987.

Polskiej Akademii Nauk²¹). Modele stworzone w Instytucie Nauk Ekonomicznych PAN posłużyły do weryfikacji hipotezy 3.

- badanie akt postępowań upadłościowych,
- metodę Triangulation (triangulacji), która obejmuje (1) bezpośrednią obserwację przez badacza w środowisku danego przypadku, (2) przeprowadzenie wywiadu wśród uczestników przypadków, wyjaśnienia i interpretacje danych operacyjnych, oraz (3) analizę dokumentów i specyfiki badanych przypadków.
- zmodyfikowaną przez autorkę metodę PESTLE: NeoLonGPESTLE – prefiks Neo pochodzi od NeoLeku (szczegóły modyfikacji opisałam w części wynikowej autoreferatu),
- wywiad kierowany,
- metodę indywidualnych przypadków,
- wizyty studyjne.

Metoda prezentacji wyników

Uzyskane wyniki zostały przedstawione przy wykorzystaniu metod wnioskowania dedukcyjnego w formie opisowej, tabelarycznej oraz graficznej.

4.6. Wyniki badań

4.6.1. Różnice między pojęciem bankructwo i upadłość

Na podstawie przeprowadzonych analiz i studiów literatury przedmiotu wskazałam i porównałam różnice między pojęciem bankructwo i upadłość (artykuł: **Corporate Bankruptcy and Survival on the Market: Lessons from Evolutionary Economics**). Bankructwo i upadłość nie są to pojęcia tożsame. W analizowanych definicjach pojawiają się najczęściej poruszane aspekty bankructwa. Pierwszy z nich akcentuje ekonomiczny charakter bankructwa. Bankructwo to kulminacja braku środków finansowych, utrata zdolności płatniczej, która nie ma tendencji zanikającej, a przekształca się w zjawisko trwałe. W sensie prawnym upadłość jest instytucją, która ma na celu przerwanie narastania długów i najczęściej polega na likwidacji majątku dłużnika. Bankructwa i upadłości pełnią funkcję niezbędnej selekcji w biznesie i mają do spełnienia istotną funkcję racjonalizacji, oczyszczania rynku z jednostek niemogących sprostać wymogom efektywności, co stanowi zarazem element ochrony wierzycieli i innych jednostek.

Pojęcia bankructwo i upadłość traktowane są często jako synonimy. Nie jest to precyzyjne, ponieważ bankructwo to pojęcie z zakresu przede wszystkim ekonomii, podczas gdy upadłość jest w zasadzie kategorią prawną²².

²¹ E. Mączyńska, M. Zawadzki, Dyskryminacyjne modele predykcji bankructwa przedsiębiorstw, *Ekonomista* 2006, nr 2, s. 21, <http://www.pte.pl/pliki/2/12/Ekonomista%2025%2002%2006ostfragment.pdf>

²² E. Mączyńska, *Ocena ryzyka upadłości przedsiębiorstwa*, In (Ed.) A. Fierla, *Ryzyko w działalności przedsiębiorstw. Wybrane aspekty*. Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa 2009, s. 57.

Utożsamianie bankructwa z upadłością jest zasadne jedynie w przypadku upadłości zawinionej, podlegającej karze współmiernej do winy, co regulują szczegółowe przepisy. Upadłość niezawiniona nie jest natomiast traktowana jako bankructwo w sensie ekonomicznym, albowiem nie wynika z nieprawidłowości w zarządzaniu przedsiębiorstwem lecz z przyczyn leżących poza nim.

Z punktu widzenia ekonomii, bankrutem jest przedsiębiorstwo, które nie jest w stanie regulować swoich długów oraz wartość jego majątku nie wystarcza na pokrycie wszystkich zobowiązań (bankrutem jest także przedsiębiorstwo, które, mimo że zaistniały powyższe przesłanki nadal prowadzi działalność).

W aspekcie prawnym upadłość przedsiębiorstwa następuje dopiero po ogłoszeniu bankructwa przez sąd. Ma na celu równomierne zaspokojenie wszystkich wierzycieli dłużnika, który nie jest w stanie spłacić każdego z osobna. Bankructwo w sensie ekonomicznym nie musi oznaczać upadłości w sensie prawnym, ale każda upadłość ogłoszona przez sąd oznacza bankructwo ekonomiczne.

4.6.2. Przesłanki oraz mechanizm bankructwa przedsiębiorstw w teorii ekonomii, ze szczególnym uwzględnieniem dorobku ekonomii ewolucyjnej w sektorze rolno-żywnościowym

W badaniach zwrócono uwagę, że przedsiębiorstwa były i są ofiarami kryzysu finansowego (artykuł: **Corporate Bankruptcy and Survival on the Market: Lessons from Evolutionary Economics**). W 2014 r. w Hiszpanii spodziewano się rekordu liczby upadłości, przy 11 000 podmiotów, które były niewypłacalne. Tak duża liczba upadłości wpływa na wzrost bezrobocia i zjawisko dezindustrializacji. Kolejna fala bankructw - od Stanów Zjednoczonych, przez Chiny do Francji - przeniosła się do sektorów, w których zlikwidowano zachęty podatkowe, takich jak budownictwo i usługi. Przyspieszenie liczby bankructw było wynikiem podstawowych czynników rynkowych: od spowolnienia konsumpcji gospodarstw domowych w Europie do spowolnienia eksportu do Azji. W Europie zjawiska kryzysowe najsilniej uwidoczniły się w sektorze handlu detalicznego, wyposażenia, elektroniki użytkowej i branży motoryzacyjnej. To jest zjawisko przemysłowego darwinizmu, na tle ciągłego racjonowania kredytów. Konsekwencje są niezliczone: na przykład w Azji zauważalne jest zmniejszenie rynków eksportowych, a nadwyżka zdolności produkcyjnych stanowi problem.

Powstaje pytanie, czy te turbulencje gospodarcze (wraz ze wzrostem liczby utworzonych firm w wielu krajach) stają się synonimem odnowienia. Zgodnie z teorią ewolucji Schumpetera, zjawisko entropii ekonomicznej może sprzyjać nowemu początkowi. Najmniej zaadaptowane, a zwłaszcza najmniej innowacyjne firmy ustąpią tym, które zaspokoją dzisiejsze potrzeby w największym stopniu. Po kryzysie i spowolnieniu gospodarczym zjawisko "kreatywnej destrukcji" Schumpetera²³ nabiera

---

²³ J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper Perennial, New York 1942, 431s.. <http://dx.doi.org/10.4324/9780203202050>.

na znaczeniu. Ekonomiści ewolucyjni podkreślają znaczenie zmian w perspektywie długookresowej oraz rolę innowacji w procesach gospodarczych.

Wskazałam, że bankructwo najczęściej poprzedza kryzys w przedsiębiorstwie, który jest efektem oddziaływania niekorzystnych dla przedsiębiorstwa czynników wewnętrznych oraz zewnętrznych o charakterze makroekonomicznym. Wśród czynników makroekonomicznych największe znaczenie ma faza cyklu gospodarczego, w której znajduje się państwo oraz tempo wzrostu gospodarczego. Niesprzyjająca koniunktura gospodarcza nasila zjawisko selekcji negatywnej podmiotów nieefektywnych, przyczyniając się do zmiany alokacji zasobów.

W wielu krajach istnieje ścisła korelacja między cyklem koniunkturalnym a liczbą upadłości przedsiębiorstw. Obniżenie wzrostu PKB o 1 punkt procentowy oznacza wzrost liczby upadłości od 5% do 10%. Jednak w drugiej połowie 2008 r. oprócz szoku wynikającego z cyklu gospodarczego wystąpiły czynniki bezpośrednio wynikające z natury i wpływu globalnego kryzysu. W 2009 r. to właśnie rekordowe załamanie wzrostu gospodarczego, spowodowane załamaniem się popytu, wpłynęło na duży wzrost liczby upadłości przedsiębiorstw²⁴. Wyższa liczba utworzonych przedsiębiorstw w okresie 2003-2007 skorelowana była z cyklem koniunkturalnym i może wyjaśniać wzrost liczby bankructw przedsiębiorstw. W czasie kryzysu finansowego, który charakteryzował się najgłębszą recesją w okresie powojennym oraz historyczną liczbą bankructw w wielu państwach wzrasta potrzeba identyfikacji związku między skalą bankructw a rozwojem makroekonomicznym w perspektywie dynamicznej. Problematykę tę podjęli m. in. Bruneau, de Bandt, El Amri²⁵. Wspomniani autorzy podkreślali potrzebę wzięcia pod uwagę tzw. „second round effects”, mianowicie ponownego/odwróconego wpływu bankructw na makrogospodarkę. Ich wkład do ilościowej literatury ekonomicznej polega na połączeniu dwóch podejść:

1. rozpoznanie w jaki sposób uwarunkowania makroekonomiczne wpływają na bankructwa oraz odpowiednio;
2. określeniu w jaki sposób bankructwa wpływają na cykl koniunkturalny.

Zwróciłam uwagę, że istnieje związek między bankructwami i cyklem koniunkturalnym (artykuł: **Corporate Bankruptcy and Survival on the Market: Lessons from Evolutionary Economics**). Jednakże brak jest porozumienia naukowców dotyczącego kanałów interakcji i sposobów pomiaru tego związku. Biorąc pod uwagę kanały interakcji, cykl koniunkturalny wpływa na otoczenie przedsiębiorstw i to może wyjaśniać z opóźnieniem zmiany w skali bankructw w czasie, poza specyficznymi dla firm zmiennymi, takimi jak wskaźniki finansowe. Z innego punktu widzenia, bankructwa mogą wpływać na cykl koniunkturalny, marginalnie przez utracone moce produkcyjne i bardziej znacząco przez rating kredytowy, jako że szoki podażowe (kredytowe) często są przedstawiane jako wiodące wskaźniki cyklu koniunkturalnego. Dodatkowo, banki mogą ograniczać podaż kredytu, ponieważ zaczynają się

²⁴ *Corporate insolvencies, the real crisis*, Business Insolvency Worldwide, *Economic Outlook*, no. 1194, Euler Hermes Economic Research Department, April 30, 2013, p. 4.

²⁵ C. Bruneau, O. de Bandt, W. El Amri, *Macroeconomic fluctuations and corporate financial fragility. Journal of Financial Stability*, 2012, nr 8, pp. 219-235. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jfs.2012.02.002>.

charakteryzować większą awersją wobec ryzyka, kiedy obserwują zwiększoną liczbę bankructw. Według Bruneau, de Bandt, El Amri ²⁶ z jednej strony sytuacja makroekonomiczna ma wpływ na skalę bankructw przedsiębiorstw a z drugiej strony niekorzystna sytuacja firm ma wpływ na cykl koniunkturalny.

Krytyczny przegląd dorobku naukowego przedstawicieli ekonomii ewolucyjnej w zakresie bankructw przedsiębiorstw przedstawiłam w artykule: **Corporate Bankruptcy and Survival on the Market: Lessons from Evolutionary Economics**.

Przedmiot badań, jakim jest gospodarka nieustannie się zmienia. Tę zmienność gospodarki A. Hansen uznał za pierwsze prawo ekonomii²⁷. Za pierwszą w dziejach teorię ekonomiczną należy uznać fizjokratyzm, który rozwijał się we Francji w latach 1750-1780, ostatecznie ustępując pola ekonomii klasycznej, która zaczęła przenikać z Wielkiej Brytanii. Fizjokratyzm oznacza panowanie nad przyrodą (naturą). Podstawowe w tej teorii jest prawo dominacji praw przyrody nad zasadami ekonomii. Prawa przyrody są niezależne od woli ludzkiej. Można i należy je poznać, aby móc je wykorzystywać w działalności gospodarczej. Wątek ten w ekonomii został później zignorowany. Rozwój przemysłu i gospodarki rynkowej oznaczał stopniowe ograniczanie stopnia uzależnienia działalności gospodarczej od warunków przyrodniczych. Do opisu tych zjawisk stworzono ekonomię, nazwaną następnie klasyczną. Ponieważ przemysł pozostaje w wielu krajach nadal dominującą dziedziną gospodarki, gospodarka rynkowa jest ciągle najsprawniejszą formą gospodarowania i w dalszym ciągu następuje uniezależnianie gospodarczych działań ludzi od warunków przyrodniczych, to ekonomia klasyczna zachowała swoją dominującą rolę. Jest i była krytykowana oraz modyfikowana, ale podstawowe koncepcje, które zostały na jej gruncie sformułowane, stale obowiązują²⁸. Według Adama Smitha ²⁹ ekonomia równoznaczna była z badaniem „istoty i przyczyn bogactwa narodów”, dla Davida Ricardo zadaniem ekonomii było poszukiwanie „praw, które rządzą podziałem produktu ziemi”. W 1932 r. Lionel Robbins uznał ekonomię za naukę, której przedmiotem zainteresowania jest „ludzkie zachowanie jako stosunek między danymi celami i ograniczonymi środkami o alternatywnych zastosowaniach”³⁰. Przedstawione definicje odzwierciedlają nurt ekonomii neoklasycznej.

Dopiero gdy z coraz większą mocą zaczęły objawiać się przyrodnicze ograniczenia dla działalności gospodarczej (np. huragan, susza, powódź, itp.), nurt fizjokratyzmu zaczyna powracać. Szczególne odzwierciedlenie znalazł on w ewolucyjnej teorii ekonomicznej R. Nelsona i S. Wintera³¹ z 1982 r., należącej do schumpeterowskiego nurtu ekonomii. Dla badaczy ekonomii ewolucyjnej ważniejsze

²⁶ Ibidem, s. s. 229 – 230.

²⁷ A. Hansen, Economic Progress and declining Population Growth, *American Economic Review*, 1939, Vol. 29 (March), p. 1.

²⁸ R. Bartkowiak, *Historia myśli ekonomicznej*. PWE, Warszawa 2003. s. 29-30, 33.

²⁹ A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, T. 1 (540s.), T. 2 (810s.), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1954.

³⁰ Por. W. Kwaśnicki, *Ekonomia ewolucyjna – alternatywne spojrzenie na proces rozwoju gospodarczego*. *Gospodarka Narodowa*, 1996, nr 10, s. 1. Retrieved from (rękopis zamieszczony na: <http://kwasnicki.prawo.uni.wroc.pl/todownload/ekonomia%20ewolucyjna.pdf> (20.08.2014)).

³¹ R. R. Nelson, S. G. Winter, *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1982.

stają się potrzeby poznania mechanizmów rozwoju gospodarczego i zrozumienia aktywności podmiotów gospodarczych.

Naturalnymi etapami w rozwoju przedsiębiorstwa są wzrost, stabilizacja, faza spadkowa (schyłkowa), która prowadzi do likwidacji przedsiębiorstwa jako podmiotu prawnego. Wśród ekonomistów panuje pogląd, że temu końcowemu etapowi funkcjonowania przedsiębiorstwa można w różny sposób zapobiegać, opóźnić moment jego wystąpienia czy też oddziaływać na jego przebieg. Trwałe zaprzestanie przez przedsiębiorstwo spłacania długów wynika zazwyczaj z nieefektywnego funkcjonowania, może być także rezultatem oddziaływania czynników egzogenicznych w stosunku do przedsiębiorstwa, np. konkurencji, niedostosowania jednostki do wymogów rynkowych, zmiany klimatu, zjawiska przyrodnicze (susza), czy zmiany polityki fiskalnej, co ma szczególne znaczenie w sektorze rolno-żywnościowym.

Z teoretycznego punktu widzenia upadłość przedsiębiorstwa jest częścią samoregulacyjnego mechanizmu rynkowego. Upadłość jest czymś „ złym” z punktu widzenia przedsiębiorstw, natomiast z punktu widzenia całego rynku, jest warunkiem jego rozwoju.

Pojęcia „ewolucja” i „rozwój” używane są często zamiennie. Ewolucja pochodzi od łacińskiego *evolutio* – rozwinięcie (zwoju); otwarcie (księgi), *evolvere* – rozwijać. W całym osiemnastym wieku termin ten stosowany był na określenie rozwoju ontogenetycznego organizmów żywych. W dziewiętnastym wieku określenie to zostało spopularyzowane przez Herberta Spencera, a Darwin użył je dopiero w szóstym wydaniu *O powstawaniu gatunków*, potem też używał go bardzo rzadko (zamiast „ewolucja” wolał pisać o „rozwoju z modyfikacjami”). Współczesne użycie słowa „ewolucja” kojarzone jest z darwinowską koncepcją doboru naturalnego. Ewolucja we współczesnym rozumieniu nie jest łączona z rozwojem ontogenetycznym, ale z rozwojem na poziomie gatunku (filogenetycznym) i zmian zachodzących w obrębie populacji.

Określenie „ekonomia ewolucyjna” jest obecnie stosowane w wielu, czasami bardzo odmiennych, podejściach do analizy procesów gospodarczych. W najbardziej ogólnym sensie wskazuje ono na wagę zmian gospodarczych i rozwoju, co czynione jest dla podkreślenia swego rodzaju opozycji w stosunku do analizy ekonomicznej skupionej na problemach równowagi i modeli statycznych. W węższym sensie odnosi się ona w ekonomii do metafory opartej na ideach ewolucji biologicznej zaczerpniętych od Darwina lub Lamarcka. W. Kwaśnicki³² stwierdza, że współcześnie wykrystalizowało się kilka szczegółowych ujęć analizy procesów gospodarczych charakteryzowanych przymiotnikiem „ewolucyjna”:

- ekonomiści, którym bliskie jest widzenie procesu gospodarczego zaproponowane przez Josepha Schumpetera³³ używają określenia „ekonomia ewolucyjna” w celu podkreślenia wagi zmian gospodarczych zachodzących w

³²W. Kwaśnicki, *Ekonomia ewolucyjna – alternatywne spojrzenie na proces rozwoju gospodarczego. Gospodarka Narodowa*, 1996, nr 10, s. 3-4. Retrieved from (rękopis zamieszczony na: <http://kwasnicki.prawo.uni.wroc.pl/todownload/ekonomia%20ewolucyjna.pdf> (20.08.2014).

³³J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper Perennial, New York 1942, 431s., <http://dx.doi.org/10.4324/9780203202050>.

perspektywie długookresowej, roli innowacji w procesie gospodarczym, oraz uznania roli przedsiębiorcy w stymulowaniu procesu rozwoju społeczno-gospodarczego. Podejście to nazywane jest niekiedy schumpeterowskim lub neo-schumpeterowskim. Zgodnie z tym podejściem, za proces ewolucyjny uznać należy taki, który jest procesem dynamicznym, historycznym, którego charakterystyki makroekonomiczne są wynikiem zachowań pojedynczych podmiotów gospodarczych działających w skali mikroekonomicznej, którego podstawową cechą jest różnorodność i heterogeniczność zachowań, a dwa podstawowe jego mechanizmy to poszukiwanie innowacji i prowadzący do zróżnicowania wzrostu, proces selekcji (proces doboru); J. Schumpeter uważał bankructwo przedsiębiorstwa za niezbędny element rozwoju gospodarczego w ujęciu makroekonomicznym („twórcza/kreatywna destrukcja”)³⁴. Niekorzystna sytuacja ekonomiczna nasila zjawisko negatywnej selekcji jednostek nieefektywnych, przyczyniając się do zmiany alokacji zasobów. Bankructwo przedsiębiorstwa nie jest wynikiem niekorzystnych czynników zewnętrznych ale spóźnionym dostosowaniem do warunków rynkowych, czy brakiem takiego dostosowania.

- widzenie rozwoju gospodarczego przez szkołę austriacką jest też często określane jako „ewolucyjne”; dzieło Carla Mengera, a zwłaszcza jego teoria powstania pieniądza i innych instytucji społecznych ma wyraźnie ewolucyjny charakter; częste używanie analogii i metafor ewolucyjnych przez Friedricha von Hayeka, zwłaszcza w jego późniejszych pracach odnoszących się do koncepcji spontanicznego rozwoju (np. *Fatal Conceit*), również pozwalają uznać jego podejście jako ewolucyjne;
- instytucjonalistyczna teoria ekonomii, zapoczątkowana przez Thorsteina Veblena określana była przez niego jako „ewolucyjna” lub też „post-darwinowska” nauka ekonomii. Prace Adama Smitha, Alfreda Marschalla, jak i wielu innych określane są jako mające „ewolucyjny” charakter;
- sporadycznie termin „ewolucja” używany jest przy zastosowaniu różnego rodzaju podejść matematycznych do opisu zjawisk gospodarczych, np. teoria chaosu; niektóre symulacje komputerowe korzystające z mechanizmów selekcji, teorii gier³⁵.

W literaturze przedmiotu niewiele jest opracowań na temat bankructw gospodarstw rolnych. W systemie gospodarki nakazowo-rozdzielczej nie istniał problem nieefektywności i upadku przedsiębiorstw państwowych. W literaturze ekonomiczno-rolniczej w połowie lat 90. tematyce likwidacji państwowych gospodarstw rolnych na skutek przekształceń własnościowych poświęcono wiele uwagi. Wśród Autorów prac z tego zakresu wymieniłam m. in. H. Runowskiego³⁶, J.

³⁴ J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper Perennial, New York 1942, 431 p.p. <http://dx.doi.org/10.4324/9780203202050>.

³⁵ Ibidem, s.3-4.

³⁶ H. Runowski, *Společne skutki przekształceń własnościowych rolnictwa państwowego w Polsce środkowo-zachodniej [W:] Stan obecny i aktualne problemy prywatyzacji rolnictwa*, AWRSP, FAPA, KEiOGR SGGW, Warszawa 1995, s. 260-266.

Gajewskiego³⁷, J. Wilkina³⁸ (publikacja: **Faza schyłkowa oraz przesłanki bankructwa przedsiębiorstw agrobiznesu i gospodarstw rolniczych**).

W tej pozycji dokonałam przeglądu literatury dotyczącej bankructw przedsiębiorstw agrobiznesu, z uwzględnieniem badanego zjawiska w gospodarstwach rolniczych z perspektywy ekonomii ewolucyjnej. Rozpoznałam i porównałam czynniki determinujące zaprzestanie działalności przez zarządzających przedsiębiorstwami agrobiznesu oraz rolników.

Podstawowe specyficzne cechy agrobiznesu wskazałam w publikacji: **Faza schyłkowa oraz przesłanki bankructwa przedsiębiorstw agrobiznesu i gospodarstw rolniczych**. Znaczna liczba cech typowych dla agrobiznesu w istocie wynika ze specyfiki i odmienności samego rolnictwa od pozostałych ogniw agrobiznesu, a także od sektorów poza agrobiznesem. Cechy agrobiznesu mogą działać jako siły przyspieszające, inicjujące bankructwo lub jako czynniki mu przeciwdziałające. Występują też cechy, które w zależności od sytuacji mają ambiwalentny charakter (mogą przybierać postać stymulanty lub destymulanty). W tabeli 1 w publikacji: **Faza schyłkowa oraz przesłanki bankructwa przedsiębiorstw agrobiznesu i gospodarstw rolniczych** przedstawiłam skalę upadłości w sektorze rolno-żywnościowym oraz zamieściłam liczbę upadłych przedsiębiorstw agrobiznesu na tle upadłości przedsiębiorstw w Polsce.

W naukach ekonomicznych wyróżnia się teorie, które mają podłoże w naukach biologicznych. W artykule: **Faza schyłkowa oraz przesłanki bankructwa przedsiębiorstw agrobiznesu i gospodarstw rolniczych** przedstawiłam koncepcję ewolucji naturalnej A. Wosia³⁹. Odwołuje się ona do etapów życia organizmów żywych. Zgodnie z ich założeniem branża i przedsiębiorstwa podlegają cyklowi, którym towarzyszą określone stadia rozwoju. Teoria cyklu życia przedsiębiorstwa, opierając się na „narodzinach” i „śmierci” jednostki, rozpatruje zagadnienia jej powstawania, rozwoju, przetrwania i upadłości. Upadłość wówczas jest traktowana jako nieodłączna część prawidłowo funkcjonującego systemu, prowadzącego w sposób mniej lub bardziej przewidywalny do naturalnego schyłku życia przedsiębiorstwa. Dokonując analizy cyklu życia przedsiębiorstw agrobiznesu, należy zwrócić uwagę, iż każda z faz jej życia charakteryzuje się odmienną dynamiką i zróżnicowanymi trendami rozwoju.

Zgodnie z teorią cyklu życia kolejnymi, naturalnymi etapami w rozwoju przedsiębiorstwa są wzrost, stabilizacja, faza spadkowa (schyłkowa), która prowadzi do likwidacji przedsiębiorstwa jako podmiotu prawnego. Następujący w wyniku bankructwa transfer majątku i pracowników generuje jednak koszty (w artykule: **Corporate Bankruptcy and Survival on the Market: Lessons from Evolutionary Economics** przedstawiam ich znaczenie na poziomie makroekonomicznym a w pozycji:

---

³⁷ J. Gajewski, *Bankructwo i transformacja PGR* [W:] *Stan obecny i aktualne problemy prywatyzacji rolnictwa*, AWRSP, FAPA, KEiOGR SGGW, Warszawa 1995, s. 138-144.

³⁸ J. Wilkin, *Przekształcanie sektora państwowych gospodarstw rolnych w Polsce w opinii władz lokalnych i mieszkańców „osiedli pegeerowskich”* [W:] *Ludzie i ziemia po upadku pegeerów. Analiza socjologiczna i ekonomiczna*, Materiały pokonferencyjne pod red. K. Koraba, SGGW, Warszawa 1997, s. 44-75.

³⁹ A. Woś, *W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa*. IERiGŻ, Warszawa 2004, s. 32-33.

The theoretical aspects of measuring the costs of corporate bankruptcy dokonałam ich identyfikacji i klasyfikacji na poziomie mikroekonomicznym), co nie pozostaje bez wpływu na tempo rozwoju gospodarczego. Wysoki wskaźnik upadłości nowo powstających firm może obniżać motywację przedsiębiorców do tworzenia nowych podmiotów.

W fazie wzrostu, gdy przedsiębiorstwo rozpoczyna działalność, najczęściej ponosi duże nakłady inwestycyjne i intensyfikuje produkcję. W fazie tej mogą występować problemy z płynnością finansową a jednocześnie następuje rozwinięcie produkcji, wzrost liczby nabywców i przychodów. Według M. Wasilewskiego⁴⁰ ocena poziomu płynności finansowej jest jedną z ważniejszych kwestii funkcjonowania przedsiębiorstwa na rynku. M. Wasilewski wykazał⁴¹, że płynność finansowa nie odzwierciedla w sposób bezpośredni efektywności przedsiębiorstwa, ale jest zasadniczym symptomem jego istnienia lub bankructwa.

W etapie wzrostu zwiększa się wykorzystanie zdolności wytwórczych, poprawia wykorzystanie środków trwałych oraz efektywność technologiczna i ekonomiczna. W fazie tej następuje także zwiększenie nakładów pracy. Przedsiębiorstwo powoli staje się „dojrzałe”, ma już stabilną pozycję rynkową i image w środowisku lokalnym, co ma znaczenie w kontaktach instytucjonalnych. Następuje wzrost, stabilizacja produkcji i dochodów. Kolejną fazą, w jaką wchodzi przedsiębiorstwo, jest spadek. Przejawia się to zmniejszaniem tempa produkcji i podaży, niedostosowaniem do potrzeb rynku. Przedsiębiorstwo może w tej fazie trwać wiele lat, a właściciel nawet nie zdawać sobie sprawy, że przedsiębiorstwo znajduje się w fazie spadkowej lub schyłkowej.

Przesłanki i mechanizm bankructwa gospodarstw rolniczych z perspektywy ekonomii ewolucyjnej

Zagadnienie to zostało szczegółowo omówione w publikacji: **Faza schyłkowa oraz przesłanki bankructwa przedsiębiorstw agrobiznesu i gospodarstw rolniczych**. A. Woś zwraca uwagę, iż zgodnie ze strategią ewolucji naturalnej gospodarka chłopska ma swój wewnętrzny (własny) mechanizm rozwojowy, który prowadzi do nowej jakości strukturalnej⁴². Wspomniany wewnętrzny mechanizm restrukturyzacji obejmuje: zamiany struktury potencjału wytwórczego gospodarstwa, zmiany struktury produkcji prowadzące do specjalizacji, usytuowanie gospodarstwa w strukturze rynku. Każde gospodarstwo znajduje się pod wpływem czynników wymuszających w nim określone zmiany strukturalne. Ważne dostosowania następują zazwyczaj przy generacyjnej zmianie właścicieli gospodarstw. Dotyczyć one mogą np. wprowadzania nowych technologii. W wyniku tych zmian gospodarstwo osiąga swoje optimum, czyli równowagę pomiędzy czynnikami produkcji. Rolnik stara się osiągnąć maksimum korzyści z wcześniejszych inwestycji. Gospodarstwo osiąga wtedy swoją dojrzałość. Tak ukształtowane gospodarstwo z upływem czasu starzeje się (podobnie

⁴⁰ M. Wasilewski, *Sytuacja finansowa przedsiębiorstw rolniczych w zależności od relacji kapitału obrotowego do zysku netto*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej 2006, nr 61, s. 109.

⁴¹ Ibidem, s. 109.

⁴² A. Woś, *W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa*. IERiGŻ, Warszawa 2004, s. 32-33.

jak człowiek). Najwcześniej starzeją się technologie (maszyny, urządzenia, techniki produkcji). Zwykle bywa tak, iż ukształtowana przed laty struktura produkcji nie odpowiada nowym wymaganiom rynku, a jej zmiana wymaga ponoszenia środków finansowych, których rolnik nie jest w stanie pozyskać. Pogarszają się ekonomiczne wyniki gospodarstwa, a dostosowywanie się do nowych warunków jest coraz trudniejsze, m. in. ze względu na wiek rolnika. Gospodarstwo wchodzi więc w sposób naturalny w stadium schyłkowe. Z punktu widzenia losów pojedynczego gospodarstwa, a także interesów globalnych, istotne jest, aby okres ten trwał możliwie najkrócej, tzn. aby nowy następcą przejął gospodarstwo zanim jego potencjał ulegnie degradacji. W rolnictwie chłopskim istnieje wewnętrzny mechanizm zmian strukturalnych, którego podstawą są zmiany pokoleniowe oraz naturalne dochodzenie poszczególnych gospodarstw do stadium dojrzałości, a następnie – do stadium schyłkowego i powolnej degradacji. W sytuacji, kiedy gospodarstwo „przeżyje” fazę schyłkową, następne stadia mają przebieg podobny do przedstawionego powyżej, przy czym nie występuje etap pierwszy.

Według A. Wosia⁴³ w generalnej populacji gospodarstw, w każdym czasie, występują subpopulacje znajdujące się w różnych stadiach ich rozwoju. Gospodarka chłopska przeistacza się zgodnie z własnym mechanizmem biologicznym. Zmiany następują jednak powoli. Współcześnie w dynamicznie zmieniającym się otoczeniu może okazać się, iż koncepcja ta jest niewystarczająca. Przede wszystkim sytuacja zewnętrzna rolnictwa, a zwłaszcza proces integracji z UE wymagają aktywnej obecności państwa, co prowadzi do strategii zmian kontrolowanych⁴⁴.

W. Musiał wskazał, iż poza zwykłym cyklem życia gospodarstwa, wynikającym ze zmiany jego stanu aktywności w czasie, skali i profilu produkcji rolnej, zaobserwować można także cykl pokoleniowy⁴⁵. Ma on charakter powtarzalnego co 25-40 lat cyklu rozwoju, który kształtuje się w procesie przejmowania gospodarstwa od wstępnych (najczęściej rodziców), samodzielnego gospodarowania oraz przekazania gospodarstwa spadkobiercy lub kolejnemu pokoleniu spadkobierców. Przekazanie gospodarstwa następcy/om odbywa się najczęściej w zaawansowanym wieku jego właściciela, co zwykle poprzedza, m. in. ograniczanie produkcji, jej ekstensyfikację, ograniczanie nakładów, zaniechanie procesów inwestowania.

Procesy recesywne w rolnictwie mają przebieg znacznie głębszy, można wręcz określić je jako wieloaspektową dezagraryzację⁴⁶. T. Wojewodziec scharakteryzował oznaki recesywnych zachowań gospodarstw w odniesieniu do następujących czynników: ziemia, praca, skala i struktura produkcji⁴⁷. Według W. Musiała w

⁴³ Ibidem, s. 32-33.

⁴⁴ Ibidem, s. 33.

⁴⁵ W. Musiał, Rozważania nad upadłością gospodarstw rodzinnych w Polsce, *Wieś i Rolnictwo*, 2009, nr 1(142), s. 55.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ T. Wojewodziec, *Zjawiska schyłkowe w gospodarstwach osób fizycznych i prawnych na obszarze Karpat Polskich [W:] Sytuacja ekonomiczna gospodarstw z terenów górskich i podgórskich. Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, IERiGŻ – PIB 2010, nr 185, s. 53-75.

rolnictwie (a nawet w agrobiznesie) występuje niedobór kapitału, dlatego też brak jest znaczących inwestycji. Do głównych symptomów upadłości gospodarstw należą:

- odłogowanie lub/i ugorowanie znacznych areałów ziemi w subregionach,
- redukcja pogłowia inwentarza żywego i funkcjonowanie dużej liczby gospodarstw bez inwentarza,
- niskie, a nawet ujemne dochody uzyskiwane z produkcji rolniczej i zmniejszający się ich udział w strukturze dochodów ludności wiejskiej oraz w budżetach gospodarstw domowych rodzin rolniczych,
- zawężona reprodukcja majątku produkcyjnego i to zarówno w odniesieniu do budynków i budowli, jak też ciągników, maszyn i narzędzi rolniczych,
- spadające zainteresowanie produkcją rolniczą, w tym jej doskonaleniem, racjonalizacją i unowocześnianiem technologii wytwarzania,
- tradycjonalizm w zarządzaniu gospodarstwem,
- słaba identyfikacja młodzieży wiejskiej i rolniczej z pracą w gospodarstwie rolnym i rolnictwie⁴⁸.

Reasumując tę część rozważań, ekonomia ewolucyjna zaliczana jest do ekonomii heterodoksyjnej, której obszar zainteresowań koncentruje się na zagadnieniach związanych ze zmianami zachodzącymi w systemie ekonomicznym oraz ich przesłankami i konsekwencjami. Współczesna ekonomia ewolucyjna, akceptując, że rzeczywistość jest dynamiczna, skupia się na badaniu tego, w jaki sposób ewoluuje gospodarka, szukając źródeł i mechanizmów dynamiki. W tych stwierdzeniach można zawrzeć podstawowy wyróżnik ontologiczny i metodologiczny ekonomii ewolucyjnej. Elementy idei ekonomii ewolucyjnej pojawiły się już u fizjokratów, gdzie gospodarowanie traktowane było jako część przyrody. Najczęściej przyjmuje się że nawiązuje ona do koncepcji K. Darwina, J. Lamarca, H. Spencera (prawo doboru naturalnego, negatywna selekcja).

W odróżnieniu od neoklasycznego paradygmatu, za przedmiot teorii ekonomii ewolucyjna uznaje poznanie motywów działalności ludzkiej w procesach ekonomicznych, określenie praw rozwoju gospodarczego oraz poznanie istoty aktywności podmiotów gospodarczych i mechanizmów kierujących tą aktywnością za pomocą narzędzi nauk przyrodniczych, a nie mechaniki. Ponadto, ekonomia ewolucyjna nie izoluje sfery ekonomicznej aktywności jednostek od wpływu innych determinant, np. technologicznych, klimatycznych.

Według amerykańskiego ekonomisty S.G. Wintera⁴⁹ „ekonomia ewolucyjna kładzie nacisk na zjawiska dynamiczne i koncentruje swoją uwagę na obserwacjach dalekich od stanu równowagi (...). Istotne znaczenie mają także zmiany ilościowe i jakościowe oraz postrzeganie procesu gospodarczego w perspektywie historycznej, gdzie charakterystyki makroekonomiczne są ważnymi agregatami zachowań podmiotów gospodarujących na poziomie mikroekonomicznym. Natomiast różnorodność i heterogeniczność zachowań podmiotów stanowi swoisty rdzeń badań procesów gospodarczych”.

⁴⁸ W. Musiał, *Rozważania nad upadłością gospodarstw rodzinnych w Polsce*, op. cit., s. 45-46.

⁴⁹ S. G. Winter, *An Essay on the Theory of Production*, In Humans S. H. (Ed.), *Economics and the World Around It*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1982, s. 24-28.

Ewolucyjne podejście w ekonomii wymusza na ekonomistach konieczność badania zmian ilościowych i jakościowych, strukturalnych i parametrycznych, wariantów i różnorodności, sytuacji równowagi i jej braku, możliwości zachowań błędnych oraz procesów uczenia się. W. Kwaśnicki sformułował ewolucyjny model rozwoju przemysłu⁵⁰. T. Zalega przedstawił rozwój ekonomii ewolucyjnej i jej najistotniejsze wyznaczniki⁵¹.

Przeżycie najbardziej przystosowanego oraz zjawisko selekcji naturalnej

Przedsiębiorstwo jest to organizacja i instytucja, swoisty „fenotyp”, który jest wynikiem współdziałania zbioru rutyny (swoistego „genotypu”, czynników „dziedzicznych”) oraz warunków środowiska⁵². Rutyny odgrywają podobną rolę jak geny w żywym organizmie. Zmiany zbioru rutyn przedsiębiorstwa powodują ewolucyjne (stochastyczne) zmiany jego granic na rynku, przedsiębiorstwa rozwijają się lub bankrutują. Celem przedsiębiorstwa jest jak najszybsze wejście na rynek (przedsiębiorstwo tworzące przez innowacje jest w najlepszej sytuacji), aby osiągnąć wysoką rentowność kapitału i utrzymanie się jak najdłużej na rynku przy coraz niższej rentowności kapitału, przy której nie mogą utrzymać się konkurenci (selekcja naturalna). Gospodarka wymaga rozwoju rutyn (pamięci), której nie ma rynek, mają je przedsiębiorstwa i konsumenci⁵³.

Konkurowanie między sobą przedsiębiorstw jako zbiorów rutyn, zdolność tych zbiorów rutyn do reagowania na otoczenie powodują, że gałęzie gospodarki (ryniki) ewoluują do struktur, w których zostaje tylko pewna grupa przedsiębiorstw, np. oligopol. Jest to jednakże proces stochastyczny, niedeterministyczny, który próbuje się modelować, np. za pomocą łańcuchów Markowa (rozkładów prawdopodobieństwa w czasie), tak jak się to czyni w przypadku ewolucji organizmów żywych.

Związek między rozwojem przedsiębiorstw a korzyściami ogólnogospodarczymi następuje przez proces selekcji naturalnej. Jednak według reguł Lamarcka, a więc nie ślepej selekcji, lecz takiej, w której ci, którzy lepiej kształtują rutyny („geny”) oraz lepiej dostosowują się do otoczenia przeżywają.

Polityka makroekonomiczna nie musi selekcionować przedsiębiorstw (zbiorów rutyn), czyni to ewolucja. Polityka makroekonomiczna może czasowo podtrzymywać słabe rutyny, ale w dłuższym okresie (ewolucji) i tak zostaną one wyeliminowane z rynku.

Przedsiębiorstwa są w tej teorii „motorem” wzrostu i rozwoju. Selekcja powoduje, że powstają najzdrowsze przedsiębiorstwa, kreujące „zdrowy” wzrost, na mocnych mikropodstawach⁵⁴.

Jeżeli chodzi o ekonomię to w pracach takich ekonomistów jak Thorstein Veblen i Alfred Marshall widać widoczny wpływ Spencera. Pośrednio widać go także

⁵⁰ W. Kwaśnicki, Ewolucyjny model rozwoju przemysłu – perspektywy badawcze i dydaktyczne. *Ekonomista*, 2000, nr 4.

⁵¹ T. Zalega, Ekonomia ewolucyjna jako jeden z nurtów współczesnej ekonomii - zarys problematyki, *Studia i Materiały*, 2015, nr 2, Wydział Zarządzania. Uniwersytet Warszawski, s. 157-177.

⁵² A. Noga, *Teorie przedsiębiorstw*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2009, s. 179.

⁵³ Por. A.. Noga, *Teorie przedsiębiorstw*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2009.

⁵⁴ Ibidem, s. 180.

w pracach badaczy tworzących w nurcie szkoły austriackiej. Niektóre podstawowe idee ewolucyjne Spencer zapożyczył od biologa Jean Baptiste de Lamarcka (1774-1829) i embriologa Karl Ernest von Baera (1792-1857). W swoich pracach odwoływał się często do analogii biologicznych, społeczeństwo porównywał do organizmu żywego.

Ewolucja jest równoznaczna z postępem i wzrostem efektywności w kierunku pewnego idealnego stanu. Proces ewolucyjny widział Spencer jako zmiany od niższych do wyższych form organizacji lub form życia, od gorszego do lepszego⁵⁵. Argumentował on, że złożoność jest zwykle powiązana z formami lepszymi, zaawansowanymi, lepiej dostosowanymi. Ewolucja u Spencera związana jest zatem ze zmianą stanu od homogeniczności do heterogeniczności, jest to zatem, z etymologicznego punktu widzenia, postępowy rozwój. Jest to trochę inne rozumienie ewolucji aniżeli darwinowski dobór naturalny. Spencer, podobnie jak Darwin, dostrzegał znaczenie różnorodności i zmienności. Jednakże pojęcia te grały odmienną rolę w obu teoriach. Dla Darwina różnorodność była motorem ewolucji. Mimo, że Spencer rozumiał znaczenie doboru (selekcji), jednakże dla niego różnorodność miała przede wszystkim znaczenie jako wynik, cel procesu ewolucyjnego, a nie jako podstawa tego procesu. Spencer widział ewolucję jako proces dążenia do równowagi i harmonii, proces który nazywał „zrównoważaniem” (*equilibration*): „zmiany ewolucyjne nie kończą się aż do momentu gdy osiągnięty zostanie stan równowagi, stan równowagi w końcu musi być osiągnięty” (Spencer, 1890, s. 524)⁵⁶. Różnorodność w teorii Darwina prowadzi do silnych antagonizmów i konkurencji. W rozumieniu Darwina antagonizmy i konkurencja mogą być korzystne dla procesu ewolucji. Dla Spencera natomiast różnorodność nie prowadziła do antagonizmów, które w jego rozumieniu doprowadzają do dezintegracji i rozpadu. Te dwie zasady przedstawione w artykule: **Corporate Bankruptcy and Survival on the Market: Lessons from Evolutionary Economics** odnosiły się zarówno do ewolucji naturalnej, jak i do procesu rozwoju społeczno-gospodarczego. Dla Spencera (podobnie jak dla Lamarcka) środowisko jest podstawowym czynnikiem zmian, a zmienność w obrębie populacji jest funkcją środowiska w którym żyją organizmy. W odróżnieniu do tego poglądu, Darwin skłonny był uznawać zmianę za wynik współdziałania zmienności i doboru środowiskowego.

Spencer dostrzegał istnienie doboru naturalnego, jednakże przypisywał mu raczej drugorzędą rolę. Wydawać się to może dziwne w stosunku do autora sławnego określenia – „przeżycie najbardziej przystosowanego”. Organizmy przeżywające nie są konieczne najlepszymi, a jedynie względnie dobrymi. Organizmy nie optymalizują (maksymalizują) swego rozwoju i swego zachowania (w sensie jakiegoś absolutnego kryterium optymalizacji). Organizmy raczej dostosowują się do lokalnych warunków, po to by przeżyć i zostawić po sobie potomstwo. W ekonomii próbowano stosować zasadę przeżywania najbardziej przystosowanego poprzez wprowadzenie zasady maksymalizacji zysku – firmy, które przeżywały miały największy zysk. Jednostki nieprzystosowane, czy przystosowane najslabiej są eliminowane z rynku. Podobnie jak zasada „przeżywania najbardziej przystosowanego”, tak i zasada maksymalizacji stoi w

---

⁵⁵ Za W. Kwaśnicki, 1996.

⁵⁶ Ibidem.

sprzeczności z doświadczeniem; na rynku przeżywają firmy mające względnie wysokie zyski. Herbert Simon mówi o potrzebie zastąpienia koncepcji maksymalizacji koncepcją zadowolająco dobrych osiągnięć (*satisficing*)⁵⁷.

Veblen widział w instytucjach analog genów biologicznych. Rozwój społeczno-gospodarczy interpretował w kategoriach darwinowskiego doboru. „Życie człowieka w społeczeństwie, podobnie jak życie innych gatunków, jest walką o przetrwanie i dlatego jest procesem selektywnej adaptacji. Ewolucja struktury społecznej była procesem doboru naturalnego instytucji. Postęp jaki dokonał się i jaki dokonuje się w rozwoju instytucji i w rozwoju człowieka może, ogólnie rzecz ujmując, być przypisany doborowi naturalnemu najlepszych zwyczajów i procesowi wymuszonej adaptacji każdego pojedynczego człowieka do środowiska w którym żyje, środowiska które postępowo zmienia się wraz ze wzrostem społeczności i wraz ze zmianami instytucji pod wpływem których przebiegało życie człowieka (Veblen, 1899, s. 188)⁵⁸.

Armen A. Alchian⁵⁹ poszukiwał sposobów zastąpienia neoklasycznej koncepcji maksymalizacji przez biologiczną koncepcję selekcji naturalnej (doboru naturalnego). Zastosowanie idei „selekcji naturalnej” w modelu firmy po raz pierwszy przedyskutowane zostało przez Alchiana w 1950 roku i dwa lata później przez Penrose⁶⁰. Jak argumentował Alchian, konkurencja pomiędzy firmami nie jest określana przez motyw maksymalizacji zysku ale przez „adaptacyjne, naśladowujące, oparte na metodzie prób i błędów poszukiwanie możliwości zwiększenia swojego zysku”. Dlatego też, co jest stwierdzeniem w duchu Darwinizmu, „ci którzy uzyskują *dodatni zysk* przeżywają; a ci którzy tracą są eliminowani z rynku”. A zatem Alchian przedstawia zachowanie się firm w środowisku konkurencyjnym⁶¹.

Dowiodłam w badaniach, że przedsiębiorstwa rolno-żywnościowe, które ponoszą straty są narażone na wysokie ryzyko bankructwa. Szczegółowe wyniki badań z tego zakresu przedstawiłam w publikacjach: **Zagrożenie bankructwem w sektorze mięsny - aspekty globalne, Mechanizm bankructwa wybranego przedsiębiorstwa spożywczego, FsQCA in corporate bankruptcy research. An innovative approach in food industry.**

Teoria ewolucyjna plasuje się na osi rozpoczynającej się teorią zasobów i kompetencji. Według teorii zasobów i kompetencji⁶² przedsiębiorstwa, które nie są w stanie opanować tzw. efektu Penrose⁶³ (nadwyżki korzyści wzrostu nad kosztami wzrostu, również nazywanymi kosztami E. Penrose⁶⁴), bankrutują. Koszty wzrostu przedsiębiorstw według Penrose to każde dodatkowe koszty, które przedsiębiorstwo

⁵⁷ W. Kwaśnicki, *Ekonomia ewolucyjna – alternatywne spojrzenie na proces rozwoju gospodarczego*, op. cit., s. 12.

⁵⁸ Ibidem, s. 18.

⁵⁹ A. A. Alchian, *Uncertainty, Evolution, and Economic Theory*. *The Journal of Political Economy*, 1950, Vol. 58, No. 3, s. 211-213. <http://dx.doi.org/10.1086/256940>.

⁶⁰ E. T. Penrose, *Biological Analogies in Theory of the Firm*. *American Economic Review*, 1952, nr 42, 804 – 819.

⁶¹ A. A. Alchian, *Uncertainty, Evolution, and Economic Theory*, 1950, op. cit., s. 211-213.

⁶² Por. A. Noga, *Teorie przedsiębiorstw*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2009, s. 177.

⁶³ E. T., Penrose, *Biological Analogies in Theory of the Firm*. *American Economic Review*, 1952, nr 42, 804 – 819.

⁶⁴ Ibidem.

musi ponosić, stając się większe, a których nie musiało ponosić, gdy było mniejsze. Elementami budowy („genami”) teorii ewolucyjnej są rutyny. Podejście zaproponowane przez Alchiana i Penrose zostało rozwinięte, a przede wszystkim zostało zakorzenione w paradygmacie ewolucyjnym przez Nelsona i Wintera. W podejściu ewolucyjnym podkreśla się znaczenie zarówno zmian ilościowych, jak również jakościowych.

Metcalf⁶⁵ argumentuje, że podczas gdy Marshall jest rutynowo prezentowany jako założyciel nowoczesnej ekonomii neoklasycznej, to powinien być prawidłowo postrzegany jako główny przedstawiciel w ewolucyjnym wyjaśnianiu dynamicznej natury nowoczesnego kapitalizmu, które rozpoczyna się od Adama Smitha, następnie przez dorobek Schumpetera i Hayek’a. Marshall wskazywał na samoregulującą/samotransformacyjną (self-transforming) i samoorganizacyjną naturę kapitalizmu. Firmy według Marshalla mają określony czas trwania w modelu międzypokoleniowym, w którym z czasem firmy rodzinne systematycznie tracą witalność i żywotność (tzw. longevity) zapoczątkowane przez założycieli⁶⁶.

Niektórzy z następców Marshalla, włączając badaczy ewolucyjnych, połączyli myślenie o firmach i sektorach w kategorii populacji. Marshall widział analogię sektora do lasu. Twierdził on, że sektor jest jak las, który samodzielnie może rosnąć i rozwijać się, samo-przekształcać się i samo-organizować się, ponieważ łączy rosące i upadające drzewa stając się dojrzałą i wydaje się, że statyczną plantacją jednorodnych członków⁶⁷. Marshall⁶⁸ argumentował, że każde nowe wyjście z rynku jest eksperymentem, który może nie powieść się. Ci którzy pozostają na rynku płacą za siebie i niepowodzenia innych. Marshall podkreślał raczej uczciwą i harmonijną adaptację niż kreatywną destrukcję w wyjaśnianiu rozwoju gospodarczego. Zwracał on uwagę, że firmy mogą przeżyć bardziej przez osiągnięcie korzyści z otoczenia niż przekazując korzyści dla otoczenia. Według Marshalla przedsiębiorstwa kontynuują egzystencję, ponieważ koegzystują. Przedsiębiorstwa i sektory są w centrum badań nowoczesnej ekonomii ewolucyjnej, począwszy od badań modelowych Wintera i Nelsona⁶⁹. Według Nelsona i Wintera konkurencja jest procesem, w którym firmy wybierają między strategiami innowacyjności a imitacji/naśladownictwa, będącymi przedmiotem badań stochastycznych (stochastic outcomes).

Steindl wskazuje, że przedsiębiorcy żądają premii za ryzyko z tych inwestycji, które charakteryzują się niepewnym zwrotem, jako rekompensatę za ekspozycję na ryzyko związane z wariacją zwrotów, rozszerzone do ryzyka bankructwa. Risk Premium wzrasta wraz z sumą środków finansowych potrzebnych firmie w stosunku do

⁶⁵ J. S. Metcalfe, Alfred Marshall and the General Theory of Evolutionary Economics. *Hist Ideas*, 2007, nr 15, s. 2.

⁶⁶ Ibidem, s. 2.

⁶⁷ H. Bloch & J. Finch, Firms and Industries in Evolutionary Economics: Lessons from Marshall, Young, Steindl and Penrose. *Journal of Evolutionary Economic*, nr 20, Springer-Verlag 2010, s. 147, Published online: 15 April 2009, <http://dx.doi.org/10.1007/s00191-009-0133-0>.

⁶⁸ A. Marshall, *Principles of Economics*. London: 8th edn. Macmillan, 1920, s. 180, <http://dx.doi.org/10.1057/9781137375261>.

⁶⁹ R.R. Nelson, S. G. Winter, *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1982.

kapitału własnego. Steindl potwierdza zasadę wzrastającego ryzyka Kaleckiego⁷⁰. Zarówno małe, jak i duże firmy napotykać różne szanse podejmowania działalności o podwyższonym ryzyku, które charakteryzują się wyższą stopą zwrotu ze względu na ekonomię skali. Wystarczająco wysoka stopa wzrostu popytu w sektorze może przyciągnąć nowe wejścia firm⁷¹. Początkowo firmy rozwojowe reagują na nieplanowany wzrost zdolności produkcyjnych przez zaangażowanie w agresywną konkurencję cenową, czy sprzedażową. Firmy marginalne nie są w stanie sprostać agresywnej konkurencji z powodu mniejszej marży zysku brutto, a więc zmuszone są scedować udział rynkowy do firm rozwojowych. Niektóre z nich bankrutują i wychodzą z sektora/opuszczają sektor. Obniżone marże zysku brutto także zniechęcają wejście nowych firm do sektora. Koncentracja sektora wzrasta w kategoriach absolutnych/bezwzględnych w takim sensie, że wraz ze zmniejszeniem się liczby i rozmiaru firm marginalnych następuje zmniejszenie sprzedaży ogółem małych firm i wzrost sprzedaży ogółem firm dużych⁷². Mechanizm bankructwa przedstawiłam jako trajektorię bankructwa na przykładzie „młodego” przedsiębiorstwa sektora rolno-żywnościowego (artykuł: **Corporate Bankruptcy and Survival on the Market: Lessons from Evolutionary Economics**), a następnie mechanizm ten omówiłam i rozwinęłam w artykule: **Mechanizm bankructwa wybranego przedsiębiorstwa spożywczego**. Wyniki te pozwoliły na potwierdzenie hipotezy 1 według której: przedsiębiorstwa sektora rolno-żywnościowego „młode”, o niewielkiej skali działalności, najmniej przystosowane do warunków rynkowych są narażone na ryzyko bankructwa w największym stopniu.

4.6.3. Identyfikacja, klasyfikacja oraz hierarchia przyczyn jednocześnie prowadzących do bankructwa przedsiębiorstw w sektorze rolno-żywnościowym

Z badań przedstawionych w publikacji: **Przyczyny upadłości przedsiębiorstw sektora spożywczego** wynika, że największa liczba prowadzonych postępowań upadłościowych dotyczyła przedsiębiorstw spożywczych znajdujących się w „wieku” od 6 do 10 lat. Na moment zgłoszenia wniosku o upadłość przewaga przedsiębiorstw znajdowała się w fazie „młodości”. Przeciętny czas trwania postępowania wynosił 3 lata. Odsetek odzyskanych wierzytelności wynosił około 30%. Najwięcej syndyków prowadziło upadłości w sektorze spożywczym w województwie dolnośląskim oraz łódzkim, najmniej w województwie świętokrzyskim.

Badani syndycy prowadzili najwięcej spraw upadłościowych w następujących branżach: przetwórstwo owoców i warzyw, sprzedaż hurtowa żywności, napojów i wyrobów tytoniowych, produkcja napojów bezalkoholowych, sprzedaż detaliczna

⁷⁰ M. Kalecki, *The Principle of Increasing Risk*. *Economica*, 1937, Vol. 4, Issue 16, pp. 440–447. <http://dx.doi.org/10.2307/2626879>.

⁷¹ H. Bloch, J. Finch, *Firms and Industries in Evolutionary Economics: Lessons from Marshall, Young, Steindl and Penrose*, 2009, op. cit., s. 152,

⁷² J. Steindl, *Maturity and Stagnation in American Capitalism*. New York: 2nd edn. Monthly Review Press, 1952, 1976, pp. 42-43. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1813-6982.1957.tb02833.x>.

żywności, napojów i wyrobów tytoniowych. Najmniej prowadzonych postępowań upadłościowych odnotowano w badanym okresie w następujących branżach: produkcja i przetwórstwo mięsa, przetwórstwo mleka, produkcja pasz, produkcja piwa, produkcja cukru. W części tych branż występuje konsolidacja (rynek piwa), w części fuzje i przejęcia (rynek mleka) co może wyjaśniać otrzymane wyniki. W przetwórstwie mięsa charakteryzującym się m. in. brakiem koncentracji oraz rozproszeniem i zróżnicowaniem rynku (dużo podmiotów prowadzących niewielką skalę produkcji), mimo likwidacji działalności bardzo często nie są zgłaszane formalne wnioski o upadłość do sądu.

W opinii badanych syndyków prowadzone przez nich upadłości dotyczyły podmiotów zatrudniających do 9 osób (42% odpowiedzi) oraz od 51 do 250 osób (58% wskazań). Ponad 90% spraw kończyła się upadłością likwidacyjną, postępowania układowe lub/i naprawcze stanowiły nie więcej niż 10% badanych przypadków.

W tabeli 2 przedstawiłam wyniki dotychczasowych badań dotyczących omawianej tematyki prowadzonych pod kierunkiem S. Sudoła (1990–2000) oraz M. Szczerbak (2000–2004), jak i dla porównania wyniki badań własnych. Dokonując analizy otrzymanych wyników w ujęciu dynamicznym należy podkreślić, że zarówno znaczenie, jak i hierarchia przyczyn ulegają zmianom w czasie. W badaniach S. Sudoła, M. Matuszaka przyczyny o charakterze finansowym wskazano na ósmym miejscu, w badaniach M. Szczerbak już na drugim miejscu i kilku kolejnych, w badaniach sektora spożywczego na pierwszym miejscu. Wzrosło więc znaczenie przyczyn upadłości wewnętrznych w sferze finansowej w porównaniu z przyczynami o charakterze pozafinansowym. W badaniach S. Sudoła, M. Matuszaka przyczyny o charakterze operacyjnym (nieumiejętne zarządzanie, słabości zarządzania) wskazano na drugim miejscu, w badaniach M. Szczerbak na pierwszym miejscu, w badaniach sektora spożywczego dopiero na piątym miejscu (Tab. 2).

Warto podkreślić, że pomimo wskazania słabości zarządzania, jako najważniejszej przyczyny upadłości firm handlowych i budowlanych, przewaga wymienionych przyczyn miała charakter finansowy. W odniesieniu do przedsiębiorstw spożywczych również przyczyny upadłości o charakterze finansowym były najliczniejsze w hierarchii i miały największe znaczenie na tle pozostałych. Dodatkowo na siódmej pozycji wskazano na zbyt późne podjęcie działań naprawczych (Tab. 2). W nawiązaniu do rekomendacji zmian w prawie upadłościowym i naprawczym, przygotowanych przez zespół powołany przy Ministerstwie Sprawiedliwości i Ministerstwie Gospodarki, umożliwianie podmiotom działań naprawczych i restrukturyzacyjnych w odpowiednim czasie (wówczas, kiedy pojawią się oznaki pierwszych trudności, o ile nie jest i tak już zbyt późno) lub skorzystanie z tzw. „polityki drugiej/nowej szansy” – w ocenie autorki – miało bardzo duże znaczenie. Wyniki przeprowadzonych badań w sektorze spożywczym potwierdzają zasadność wprowadzenia do systemu prawnego proponowanych przez zespół rozwiązań. Rekomendacje zostały uwzględnione przez zmianę przepisów prawa od 2016 r. Ustawę z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze (Dz. U. z 2003, nr 60, poz. 535. z późn. zm.) zastąpiono Ustawą z dnia 15 maja 2015 r. Prawo restrukturyzacyjne (Dz. U. z 2015, poz. 978 z późn. zm.), która weszła w życie z dniem 01.01.2016 r. W

tabeli 2 przedstawiłam hierarchię przyczyn bankructwa w sektorze spożywczym na tle dotychczasowych badań w tym zakresie.

Tabela 2. Porównanie przyczyn upadłości przedsiębiorstw i ich hierarchia⁷³

Badania pod kierunkiem S. Sudoła, opracowane przez M. Matuszaka (okres badań 1990–2000)	Badania M. Szczerbak na podstawie firm handlowych i budowlanych (okres badań 2000–2004)	Badania własne dotyczące upadłości przedsiębiorstw sektora spożywczego (2005–2013)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Spadek popytu na wyroby przedsiębiorstwa 2. Nieumiejętne zarządzanie przedsiębiorstwem przez dyrektora 3. Niedokonanie zmian w technologii wytwarzania w celu obniżki kosztów produkcji 4. Nadmierna baza produkcyjna 5. Niedokonanie redukcji zatrudnienia 6. Brak niezbędnych zmian struktury produkcji dla rynku krajowego 7. Niska wydajność pracy 8. Wysokie zadłużenie przedsiębiorstwa 9. Silna konkurencja zagraniczna 10. Nieskuteczność działań mających na celu przyciągnięcie obcego kapitału 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Słabości zarządzania 2. Ujemny wynik finansowy 3. Wysokie zadłużenie przedsiębiorstwa 4. Wzrost zobowiązań, w tym przeterminowanych 5. Błędna strategia 6. Brak odpowiedniej kontroli finansowej i audytu wewnętrznego 7. Słabości i błędy w zarządzaniu należnościami, środkami pieniężnymi 8. Wysoki wskaźnik dźwigni finansowej (zadłużenie/kapitał własny) 9. Wzrost zapotrzebowania na kredyty i pożyczki oraz opóźnienia w ich spłacie 10. „Agresywna” rachunkowość 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Utrata płynności finansowej 2. Wzrost zobowiązań, w tym przeterminowanych 3. Wysokie zadłużenie przedsiębiorstwa 4. Ujemny wynik finansowy/brak rentowności 5. Słabości zarządzania (brak doświadczenia i odpowiednich kompetencji zarządu) 6. Wzrost zapotrzebowania na kredyty i pożyczki oraz opóźnienia w ich spłacie 7. Zbyt późne podjęcie działań naprawczych 8. Wysoki poziom kosztów ogółem 9. Błędna strategia 10. Słabe zarządzanie należnościami, środkami pieniężnymi

Źródło: S. Sudoł, M. Matuszak, *Przyczyny rozwoju i upadku polskich przedsiębiorstw przemysłowych w okresie transformacji ustrojowej 1990–1998*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2002, s. 103–106; M. Szczerbak, *Przyczyny upadłości przedsiębiorstw w świetle opinii syndyków i nadzorców sądowych*, w: *Zagrożenie upadłością*, red. K. Kuciński, E. Mączyńska, „Materiały i Prace IFGN”, t. XCIII, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2005, s. 36–45 oraz badania własne: K. Boratyńska, *Przyczyny upadłości przedsiębiorstw sektora spożywczego*. [W:] *Bankructwa przedsiębiorstw: wybrane aspekty ekonomiczne i prawne* (red. nauk. E. Mączyńska), Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa 2014, s. 135.

Z badań przedstawionych w artykule: **FsQCA in corporate bankruptcy research. An innovative approach in food industry** wynika, że wybrane do badań przedsiębiorstwa spożywcze bankrutują z powodu przyczyn wewnętrznych, przede wszystkim finansowych. **Ważnym etapem badań było określenie przyczyn/warunków koniecznych prowadzących do wyniku (bankructwa)**. Podzieliłam je na 5 następujących grup: (1) przyczyny bankructwa rynkowe i społeczne, (2) kapitałowe przyczyny bankructwa, (3) przyczyny wynikające z polityki gospodarczej, (4)

⁷³ Hierarchia przyczyn upadłości przedsiębiorstw spożywczych w ujęciu sektorowym została przedstawiona szczegółowo na wykresie 8.6 w publikacji: K. Boratyńska, *Przyczyny upadłości przedsiębiorstw sektora spożywczego*. [W:] *Bankructwa przedsiębiorstw: wybrane aspekty ekonomiczne i prawne* (red. nauk. E. Mączyńska), Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa 2014, s. 134.

przyczyny wewnętrzne w sferze operacyjnej, (5) przyczyny wewnętrzne w sferze finansowej. Ogółem wyodrębniłam i poddałam weryfikacji 90 egzogenicznych oraz endogenicznych (mikro-, mezo-, makroekonomicznych) uwarunkowań bankructwa, w tym 42 specyficzne dla sektora agrobiznesu. W końcowym etapie badań z wykorzystaniem metody fsQCA dokonałam oceny 18 z 90 uwarunkowań bankructwa. Na podstawie przeprowadzonych badań, wśród 18 czynników koniecznych, obok przyczyn finansowych determinujących bankructwo (brak płynności finansowej, wysoki poziom zadłużenia, straty) wyróżniłam następujące: wiek przedsiębiorstwa, rozmiar przedsiębiorstwa, etap cyklu życia, specyfikę sektora spożywczego, mały popyt na artykuły spożywcze, silną konkurencję, kryzys w sektorze spożywczym, kryzys w gospodarce, sezonowość sprzedaży, niejasny system podatkowy, słabości zarządzania, niewłaściwą strategię, krótki okres sprzedaży artykułów rolno-spożywczych, zbyt późne podjęcie działań restrukturyzacyjnych, uzależnienie od zasobów naturalnych. W tab. 1 przedstawiłam ich listę, natomiast w Tabelach 3, 4, 5 zawarte są wyniki ich kalibracji (artykuł: **FsQCA in corporate bankruptcy research. An innovative approach in food industry**).

Z przeprowadzonych badań wynika, że przyczyny bankructwa specyficzne dla przedsiębiorstw sektora spożywczego takie jak np. krótki okres sprzedaży artykułów rolno-spożywczych, sezonowość sprzedaży, czy uzależnienie od warunków naturalnych, nie są dominujące pod względem poziomu korelacji /consistency/ (najwyższy jej poziom odnotowałam w przypadku przyczyn finansowych) ale również mają duże znaczenie i są licznie reprezentowane w końcowym etapie selekcji przyczyn. (Szczegółowe wyniki badań w tym zakresie przedstawiłam w Tabeli 2 w artykule: **FsQCA in corporate bankruptcy research. An innovative approach in food industry**). Spośród przyczyn specyficznych dla sektora spożywczego największy wpływ na bankructwo miał krótki okres sprzedaży artykułów rolno-spożywczych (co związane jest ściśle z relatywnie krótkim okresem przydatności do spożycia takich produktów i ich szybkim psuciem się) oraz sezonowość sprzedaży. W mechanizmie bankructwa czynniki specyficzne dla sektora rolno-żywnościowego przyspieszają lub opóźniają wystąpienie bankructwa. Duże znaczenie miały również takie czynniki jak silna konkurencja, wiek przedsiębiorstwa, etap cyklu życia. Według wyników metody fsQCA do bankructwa prowadzi konieczność jednoczesnego występowania 5 następujących przyczyn: brak płynności finansowej, wysoki poziom zadłużenia, straty, zbyt późne podjęcie działań restrukturyzacyjnych, słabości zarządzania. Wyniki te pozwoliły na potwierdzenie hipotezy 2 według której: Przyczyny bankructwa w odniesieniu do badanych przedsiębiorstw sektora rolno-żywnościowego mają głównie charakter endogeniczny, a ich specyficzne uwarunkowania przyrodnicze i właściwości artykułów rolno-spożywczych przyspieszają lub opóźniają mechanizm bankructwa.

Według mojej wiedzy po raz pierwszy implementowałam metodę fsQCA do badań nad przyczynami bankructw przedsiębiorstw w sektorze rolno-żywnościowym (artykuł: **FsQCA in corporate bankruptcy research. An innovative approach in food industry**).

4.6.4. Mechanizm bankructwa „młodego” przedsiębiorstwa sektora rolno-żywnościowego

Związek między „wiekiem” a liczbą bankructw

W Stanach Zjednoczonych przeprowadzono badania mające na celu określenie, czy istnieją zależności między wiekiem a liczbą upadłych przedsiębiorstw⁷⁴. Powyższym problemem zajmowali się S. Thornhill i R. Amit. Przeprowadzili oni badania na 339 przedsiębiorstwach, które upadły w 1996 roku⁷⁵. Głównymi problemami przedsiębiorstw, które zbankrutowały w okresie do 2 lat od momentu powstania były: ograniczona możliwość pozyskania kapitałów potrzebnych do rozwoju i brak umiejętności i doświadczenia w obszarze zarządzania firmą. Celem przedsiębiorstw, które dopiero co wchodzą na rynek jest przetrwanie, właściciele i menedżerowie są bardzo elastyczni, starają się dostosować do otoczenia. Natomiast w przypadku firm które przez dłuższy czas funkcjonują na rynku, problemy dotyczące pogorszenia sytuacji finansowej, spowodowane są „sztywnością” organizacji. Przedsiębiorstwa nie nadążają nad zmianami zachodzącymi w otoczeniu konkurencyjnym. Poszczególne branże nie są w jednakowy sposób podatne na kryzysy i struktura upadłości przedsiębiorstw ze względu na ich wiek jest w różnych branżach inna⁷⁶.

W literaturze ekonomicznej rozwinęto szereg teorii, które miały na celu wyjaśnić prawdopodobieństwo przetrwania jednostek gospodarczych na rynku. Jedną z nich jest koncepcja Liability of Smallness, związana z obciążeniami małych przedsiębiorstw. Zgodnie z nią mniejsze szanse na przetrwanie mają małe firmy. Mniejsze przedsiębiorstwa są często niezdolne do konkutowania z dużymi firmami. Małe przedsiębiorstwa często nie mają też stałych rynków zbytu, przez co nie są w stanie zapewnić pracownikom takich możliwości rozwoju, jakie oferują duże przedsiębiorstwa⁷⁷.

Warto wskazać także koncepcję Liability of Newness, dotycząca obciążeń nowych przedsiębiorstw. Bardzo ważną rolę odgrywają badania nad zależnością między długością okresu działalności jednostki gospodarczej na rynku a przetrwaniem. Do głównych powodów bankructwa zaliczana jest konkurencja z jaką nowe przedsiębiorstwa muszą sobie radzić. Wchodząc na rynek konkurują z organizacjami o ustabilizowanych pozycjach, muszą osiągnąć reputację w celu pozyskania klientów, dostawców, inwestorów. Nurt wywodzący się z ekonomiki przemysłu zakłada poszukiwanie czynników, które pozwolą przetrwać przedsiębiorstwom na rynku, w szerszym zakresie, na poziomie całej gospodarki, nie tylko na płaszczyźnie samej firmy. Przedstawiciele tego nurtu wychodzą z założenia, że cechy strukturalne przemysłu,

⁷⁴ T. Korol, B. Prusak, *Upadłość przedsiębiorstw a wykorzystanie sztucznej inteligencji*. Warszawa: Wydawnictwo CeDeWu.pl, 2005, s. 67.

⁷⁵ S. Thornhill i R. Amit, *Learning about Failure: Bankruptcy, Firm Age and the Resource-based View*, Grudzień 2002, s.7, 14-15.

⁷⁶ T. Korol, B. Prusak, *Upadłość przedsiębiorstw a wykorzystanie sztucznej inteligencji*, op. cit., s. 64.

⁷⁷ K., Poznańska, *Cykle życia przedsiębiorstw a instytucjonalna infrastruktura ich funkcjonowania*, In (Ed.) E. Mączyńska, *Bankructwa przedsiębiorstw. Wybrane aspekty instytucjonalne*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa 2009, s. 112-113.

takie jak bariery wejścia na rynek i wyjścia z niego, intensywność zastosowania nowych technologii w istotny sposób wpływają na przetrwanie i rozwój nowych przedsiębiorstw na rynku. Kolejny nurt wywodzi się z badań nad rynkiem pracy. Dużą rolę według przedstawicieli tego nurtu pełni sam przedsiębiorca i jego cechy takie jak: wiek, osobowość, wykształcenie. Prawdopodobieństwo przetrwania firmy jest skorelowane z cechami przedsiębiorcy⁷⁸.

Model trajektorii bankructwa dla „młodego” przedsiębiorstwa sektora rolno-żywnościowego

Koncepcja trajektorii J. Argentiego została potwierdzona badaniami przeprowadzonymi przez S. Thornhill i R. Amit. Zgodnie z wynikami, istnieje korelacja pomiędzy wiekiem przedsiębiorstw, a liczbą bankructw. Mechanizm bankructwa przebiega inaczej w przedsiębiorstwach młodych i w jednostkach dojrzałych, które funkcjonują na rynku od wielu lat. Argenti wyróżnił trzy trajektorie upadłości:

- 1) trajektorię upadłości nowo założonego przedsiębiorstwa,
- 2) trajektorię upadłości przedsiębiorstwa o niewielkim stażu,
- 3) trajektorię upadłości dojrzałego przedsiębiorstwa⁷⁹.

Silnie obciążone ryzykiem upadłości są młode firmy. Modyfikując metodę Argentiego w artykule: **Mechanizm bankructwa wybranego przedsiębiorstwa spożywczego** opracowałam trajektorię bankructwa w ujęciu modelowym dla „młodego” przedsiębiorstwa sektora rolno-żywnościowego (rys. 2).

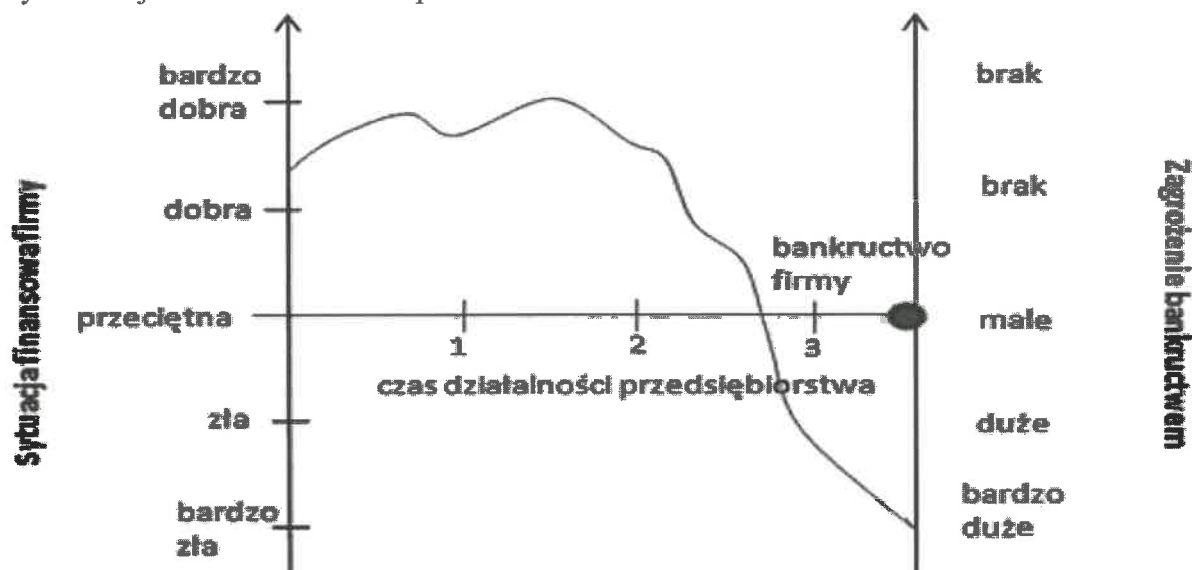
Alfa Sp. z o.o. rozpoczęła swoją działalność 12 lutego 2002 roku, jej siedziba znajdowała się w województwie mazowieckim. Właściciel spółki posiadał 2 tys. udziałów o łącznej wartości 1 mln zł. Przedmiotem działalności była: produkcja jabłecznika i win owocowych, sprzedaż towarów różnego rodzaju, niewyspecjalizowana sprzedaż hurtowa żywności, napojów i wyrobów tytoniowych. 21 stycznia 2005 roku do Sądu Rejonowego w Warszawie wpłynął wniosek spółki Alfa o ogłoszenie upadłości. Głównym powodem jego złożenia było trwałe zaprzestanie płatności długów przez spółkę. Zobowiązania przedsiębiorstwa w stosunku do dostawców wynosiły 132,8 tys. zł, natomiast w stosunku do Skarbu Państwa – Izby Celnej w Warszawie, z tytułu podatku akcyzowego wynosiły 813,8 tys. zł. Na dzień złożenia wniosku Izba Celna zajęła ruchomości spółki i rachunek bankowy. W takiej sytuacji spółka musiała zaprzestać prowadzenia działalności. Spółka posiadała majątek w kwocie 1,3 mln zł, udział aktywów trwałych i aktywów obrotowych wynosił 50%. W pasywach kapitał własny spółki był wartością ujemną, wynosił –913,2 tys. zł. Duży wpływ na taką wartość miała strata z lat ubiegłych i strata netto. Wartość pozycji zobowiązań i rezerw na zobowiązania wynosiła 2,2 mln zł. Przedsiębiorstwo w 2004 r. zaciągnęło kredyt w wysokości 975,9 tys. zł. Spółka Alfa stała się dłużnikiem niewypłacalnym wobec swoich wierzycieli. Suma zobowiązań przewyższyła aktywa spółki. Wnioskodawca był

⁷⁸ S. Thornhill, & R. Amit, Learning about Failure: Bankruptcy, Firm Age and the Resource-based View. *Organization Science*, 2003, Vol. 14 (5), pp. 7, 14-15. <http://dx.doi.org/10.1287/orsc.14.5.497.16761>.

⁷⁹ J. Argenti, *Corporate Collapse, the Causes and Symptoms*. McGraw – Hill Company: Maidenhead, Berkshire, England, 1976, s. 121.

dłużnikiem ponad 25 wierzycieli. W lipcu 2004 r. powstała zaległość w podatku akcyzowym w kwocie 259,2 tys. zł. Przedsiębiorstwo w pewnym momencie działalności przestało opłacać podatek akcyzowy. Naczelnik Urzędu Celnego cofnął spółce zezwolenie na prowadzenie składu podatkowego, dodatkowo kradzież opłaconych banderoli uniemożliwiła sprzedaż produktów. Przedsiębiorstwo prowadziło zbyt restrykcyjną politykę ściągania należności, czym zniechęcało do współpracy. Zaciągnięto wysokiej wartości kredyt. Takie posunięcie tylko pogorszyło sytuację finansową spółki, która nie była w stanie regulować swoich bieżących zobowiązań. Brak inwestycji, wysokie koszty działalności operacyjnej, wysoki stan zapasów, który uległ przeterminowaniu, doprowadziły do poniesienia straty. Ujemna wartość kapitału własnego doprowadziła do niewypłacalności spółki i całkowitej utraty płynności finansowej. 1 marca 2007 r. spółka została wykreślona z rejestru przedsiębiorców.

Rys. 2. Trajektoria bankructwa spółki Alfa

Źródło: K. Boratyńska, Mechanizm bankructwa wybranego przedsiębiorstwa spożywczego, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 2014, nr 361, s. 26.

Reasumując, mechanizm bankructwa był następujący. Spółka Alfa prowadziła swoją działalność przez niecałe cztery lata. W początkowej fazie działalności sytuacja finansowa firmy była dobra. Sprzedaż wzrastała, przedsiębiorstwo uzyskiwało zamierzone zyski. Spółka nie miała problemów w obszarze zarządzania. Firma rozwijała się, uzyskała zgodę na prowadzenie składu podatkowego. Po drugim roku działalności w przedsiębiorstwie pojawiły się problemy. Związane były z powstaniem zaległości w opłacaniu podatku akcyzowego oraz kradzieżą opłaconych banderoli. Przedsiębiorstwo musiało wstrzymać sprzedaż artykułów. Sytuacja finansowa pogarszała się, spółka zaprzestała regulowania zobowiązań. Nadmierne zadłużenie doprowadziło do utraty płynności finansowej i bankructwa (Rys. 2).

W artykułach: Corporate Bankruptcy and Survival on the Market: Lessons from Evolutionary Economics oraz Mechanizm bankructwa wybranego przedsiębiorstwa

spożywczego wykazałam na przykładzie trajektorii bankructwa, że istnieje związek między sytuacją finansową „młodego” przedsiębiorstwa rolno-żywnościowego a zagrożeniem bankructwem. W sytuacji, kiedy sytuacja finansowa jest bardzo dobra i dobra brak jest zagrożenia bankructwem, natomiast wówczas, kiedy sytuacja finansowa jest bardzo niekorzystna ryzyko bankructwa jest bardzo wysokie (Rys. 2). W zależności od wieku działalności gospodarczej w poszczególnych okresach oddziałują na nie różne czynniki. Przedsiębiorstwo krótko funkcjonujące na rynku, o niewielkiej skali działania ma problemy finansowe i trudności z przystosowaniem się do warunków rynkowych. Głównym celem działalności gospodarczych w początkowej fazie istnienia jest przetrwanie. Uzyskane wyniki pozwoliły na potwierdzenie hipotezy 1 stanowiącej, że przedsiębiorstwa sektora rolno-żywnościowego „młode”, o niewielkiej skali działalności, najmniej przystosowane do warunków rynkowych są narażone na ryzyko bankructwa w największym stopniu.

4.6.5. Zagrożenie i przyczyny bankructwa przedsiębiorstw sektora mięsnego w okresie globalnego kryzysu gospodarczego

Badania opublikowane w publikacji: **Zagrożenie bankructwem w sektorze mięsnym - aspekty globalne** mieszczą się w nurcie ekonomii kryzysu⁸⁰. W teorii Nassima Nicholasa Taleba kryzys został określony jako „czarny łabędź w porządku zdarzeń”, czyli zjawisko bardzo rzadkie i trudne do przewidzenia⁸¹. Z tym stwierdzeniem polemizuje Nouriel Roubini, określając je jako „biały łabędź”. Według niego kryzysy są przewidywalnymi i dość często powtarzającymi się zjawiskami⁸². Globalny kryzys finansowy rozpoczął się jeszcze przed 2008 r. i był skutkiem wielu czynników. Jednakże największe znaczenie miały problemy na rynku nieruchomości i rynku kredytów hipotecznych w Stanach Zjednoczonych oraz nadużywanie skomplikowanych instrumentów finansowych, których poziomu ryzyka nikt prawidłowo nie oszacował i nie przywiązywał do niego właściwej wagi.

Wskazano, że kryzys na rynku finansowym nie wpłynął w istotny sposób na zmiany w produkcji żywności. Nastąpiło spowolnienie rozwoju produkcji i konsumpcji w krajach rozwiniętych, które zostało zrekomensowane przez wzrost w krajach rozwijających się. Rosnący popyt na żywność w krajach rozwijających się może spowodować wzrost cen światowych, który może przyczynić się do istotnych zmian w rozwoju globalnej gospodarki żywnościowej, np. na perspektywy Wspólnej Polityki Rolnej w Unii Europejskiej, nierównowagę powstałą pomiędzy korporacjami transnarodowymi a pozostałymi uczestnikami rynku⁸³.

Zarówno w latach poprzedzających, jak i w czasie kryzysu gospodarczego można było zaobserwować wiele zagrożeń w światowej gospodarce żywnościowej. Do najważniejszych należy zaliczyć wzrost protekcjonizmu i spekulacji. Wzrost cen dotyczy praktycznie wszystkich surowców na świecie. Ogromne wzrosty cen

⁸⁰ N. Roubini N., S. Mihm, *Ekonomia kryzysu*, Oficyna a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2011.

⁸¹ Ibidem, s. 34.

⁸² Ibidem, s. 35.

⁸³ P. Chechelski, A. Judzińska, *Wpływ kryzysu na polski przemysł spożywczy*, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy nr 552, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2011, s. 8.

odnotowano także na rynkach surowców rolnych. Nastąpił dwu i półkrotny wzrost cen zbóż i ryżu, półtorakrotny wzrost cen mięsa, ponad dwukrotny – cukru. Podaż surowców nie nadążyła za zwiększającym się popytem⁸⁴.

Na przełomie lat 2007 i 2008 znacząco wzrosły ceny żywności. W krajach Unii Europejskiej był to wzrost o 7,1%, natomiast inflacja ogółem wynosiła 3,6%. Dynamika wzrostu cen żywności była najwyższa od 1996 r. Osłabienie tempa wzrostu gospodarczego wywołane światowym kryzysem gospodarczym wpłynęło negatywnie na rynek pracy oraz sytuację dochodową ludności, również utrzymujący się wysoki poziom cen żywności był powodem spadku spożycia podstawowych produktów żywnościowych. W szczególności dotyczyło to produktów zbożowych, tłuszczów zwierzęcych, dżemów, w mniejszym stopniu cukru, jaj. Spadł popyt na mięso wieprzowe, mleko płynne, makarony. Natomiast spożycie herbaty, kawy, wyrobów ciastkarskich, czekolad oraz owoców nie uległo zmianie⁸⁵.

Zgodnie z danymi GUS w 2012 roku zostało zlikwidowanych ok. 1 400 firm, które zajmowały się produkcją spożywczą. Co kilka lat w Polsce upada kilkadziesiąt przedsiębiorstw spożywczych. W 2005 roku było to 58 podmiotów (w Polsce ogółem - 793, a w 2012 – 37 (w Polsce ogółem - 887). Są to dane rejestrujące upadek firm o rozbudowanych, relatywnie dużych strukturach, których wpływ na stabilność sektora jest duży⁸⁶. W 2012 roku problemy z utrzymaniem się na rynku miały przedsiębiorstwa sektora mięsnego. Na początku 2013 roku zbankrutował jeden z największych producentów mięsnych – przedsiębiorstwo PMB, które jest zlokalizowane w województwie podlaskim.

Wykazałam, że branża mięsna w Polsce charakteryzuje się niską koncentracją produkcji, co wpływa na dużą konkurencję (publikacja: **Zagrożenie bankructwem w sektorze mięsnym - aspekty globalne**). Może prowadzić to do obniżenia cen i rentowności. Rozdrobnienie przemysłu mięsnego jest spowodowane przede wszystkim: niską koncentracją podaży żywca wieprzowego i wołowego, będąca wynikiem rozdrobnionej struktury agrarnej rolnictwa, wzrostem liczby podmiotów w przemyśle mięsnym, w tym zwłaszcza w sferze uboju, charakteryzujących się niskim stanem technicznym i standardami sanitarnymi. Warto zwrócić uwagę, iż nastąpił spadek pogłowia trzody chlewnej.

W czasie kryzysu finansowego przedsiębiorstwa coraz częściej opóźniają realizację zobowiązań, następuje pogorszenie, a nawet utrata płynności finansowej. Wiele firm wykazuje trudności z pozyskaniem środków na finansowanie działalności, a te, które zaciągnęły kredyty inwestycyjne mają trudności z ich spłatą. Sytuacja taka ma miejsce m.in. w branży mięsnej. Trudna kondycja finansowa tej branży związana była również z zakończonym w 2009 r. okresem przejściowym, w którym polskie przedsiębiorstwa powinny dostosować się do wymogów Unii Europejskiej, np.

⁸⁴ W.M. Orłowski, *Świat do przeróbki. Speculanci, bankruci, giganci i ich rywale*, Agora SA, Warszawa 2011, s. 105.

⁸⁵ P. Chechelski, A. Judzińska, *Wpływ kryzysu na polski przemysł spożywczy*. Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy nr 552, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2011, s. 34.

⁸⁶ Portal Liderzy Zmian, *Zdolność przetrwania przedsiębiorstw spożywczych*, <http://www.liderzymian.pl/spozywca-fakty/badania-adaptacyjnosci/item/475-zdolno%C5%9B%C4%87-przetrwania-przedsi%C4%99biorstw-spo%C5%BCywczych> (10.06.2014)

spełnienie określonych norm weterynaryjnych i fitosanitarnych. Procesy dostosowawcze związane były z ponoszeniem dużych nakładów inwestycyjnych. Czynniki te powodują wzrost zagrożenia podmiotów bankructwem. W branży tej widoczny był proces oczyszczania rynku z nieefektywnych przedsiębiorstw, co przyczyniło się do konsolidacji i wzrostu wydajności branży mięsnej. Od stycznia 2008 r. do stycznia 2012 zawiesiło produkcję lub zakończyło działalność około 200 podmiotów.

Obliczyłam siedem modeli dyskryminacyjnych, stworzonych w Instytucie Nauk Ekonomicznych PAN przez E. Mączyńską i M. Zawadzkiego⁸⁷. Szczegółowymi badaniami objęłam następujące przedsiębiorstwa branży mięsnej: Polski Koncern Mięсны Duda SA, Zakłady Mięсны Herman SA, Mispol SA i Zakłady Mięсны w Płocku SA, które znalazły się w stanie upadłości likwidacyjnej (publikacja: **Zagrożenie bankructwem w sektorze mięsnym - aspekty globalne**).

W tabeli 5 w publikacji: **Zagrożenie bankructwem w sektorze mięsnym - aspekty globalne** przedstawiłam wyniki dla modeli stworzonych przez E. Mączyńską, M. Zawadzkiego w INE PAN. Z przeprowadzonych przez mnie badań wynika, że mimo zróżnicowanego zestawu wskaźników oraz poziomu wag w analizowanych modelach dają one podobne wyniki. Większość modeli (poza F) wskazywała na zagrożenie upadłością Zakładów Mięсных Herman od 2008 r. oraz Polskiego Koncernu Mięсного Duda SA w 2009 r. Zakłady Mięсны Płock SA, które zlikwidowano, były zagrożone bankructwem według modeli D, E, F, G (w latach 2007–2009 na zagrożenie bankructwem wskazywały modele D, E, F a w latach 2004–2009 model G). W odniesieniu do tego zakładu, w latach 2007–2008 również modele A, B, C ostrzegały przed bankructwem. Według wyliczonych modeli, tylko przedsiębiorstwo Mispol SA w analizowanym okresie nie było zagrożone upadłością. Zdaniem autorki, modele te odzwierciedlają dobrze sytuację ekonomiczną przedsiębiorstw funkcjonujących w czasie kryzysu finansowego. Od 2008 r. (początek globalnego kryzysu datowany upadkiem Leman Brothers) widać wyraźne pogorszenie wyników modeli. Otrzymane wyniki i analiza symptomów ostrzegawczych występujących w przedsiębiorstwach wskazują na to, iż modele zostały dobrze dobrane do oceny zagrożenia upadłością i są przydatnym narzędziem dla zarządzających. Analiza dyskryminacyjna, którą przeprowadziłam dla badanych przedsiębiorstw branży mięsnej wykazała, iż na zagrożenie upadłością w głównej mierze wpływ miały czynniki związane z brakiem płynności finansowej i rentowności. Ze względu na przeprowadzoną z sukcesem restrukturyzację szczegółowo zbadałam Polski Koncern Mięсны Duda SA (obecnie: Gobarto S.A.). Wyniki badań w tym zakresie przedstawiłam w publikacji: **Zagrożenie bankructwem w sektorze mięsnym - aspekty globalne**.

W tej publikacji wykazałam również, że modele stworzone w Instytucie Nauk Ekonomicznych PAN przez E. Mączyńską i M. Zawadzkiego charakteryzują się wysoką skutecznością w zakresie prognozowania zagrożenia upadłością. Pomimo, że w

---

⁸⁷ E. Mączyńska, M. Zawadzki, *Dyskryminacyjne modele predykcji bankructwa przedsiębiorstw*, op. cit. s. 21.

literaturze przedmiotu wskazuje się, iż najwyższa jest skuteczność modeli w odniesieniu do próby przedsiębiorstw, na podstawie której były one tworzone, to dobrze dopasowują się one także do oceny badanych przedsiębiorstw branży mięsnej, odzwierciedlając występujące trudności finansowe w okresie kryzysu finansowego (począwszy od 2007r.).

Wyniki badań wykazane w publikacji: **Zagrożenie bankructwem w sektorze mięsnym - aspekty globalne** pozwoliły na potwierdzenie hipotezy 3 według której: W czasie kryzysu finansowego przedsiębiorstwa branży mięsnej charakteryzujące się niskim poziomem koncentracji produkcji, szybko psującymi się produktami, sezonowością sprzedaży, restrykcyjnymi normami weterynaryjnymi i fitosanitarnymi są w dużym stopniu zagrożone bankructwem.

4.6.6. Zastosowanie i porównanie przydatności wybranych metod ilościowych i jakościowych do określenia oraz oceny przyczyn jednocześnie prowadzących do bankructwa przedsiębiorstw w sektorze rolno-żywnościowym

W artykule **Bankruptcy prediction in the agribusiness sector: lessons from quantitative and qualitative approaches** dokonano przeglądu literatury dotyczącej metod ilościowych predykcji bankructwa przedsiębiorstw. W tym artykule E. Grzegorzewska obliczyła i dokonała oceny zdolności predykcyjnej, jak również błędów klasyfikacji dla wybranych modeli przewidywania bankructwa, m. in. Altman (1968)—ZALT; Mączyńska (1994)—ZMAC; Gajdka and Stos (1996)—ZGS1, ZGS2, ZGS3; Hadasik (1998)—ZHAD1, ZHAD2, ZHAD3, ZHAD4, ZHAD5, ZHAD6, ZHAD7, ZHAD8, ZHAD9; Hołda (2001)—ZHO; Appenzeller and Szarzec (2004)—ZAS1, ZAS2; Hamrol, Czajka, and Piechocki (2004)—ZHCP; Prusak (2005)—ZPR1, ZPR2, ZPR3, ZPR4; Stępień and Strąk (2004)—LSS1, LSS2, LSS3, LSS4; Gruszczyński (2004)—LGR1, LGR2, LGR3, LGR4, LGR5, LGR6, LGR7, LGR8; Grzegorzewska (2016)—LGRZ.

Zarówno w zagranicznych, jak i polskich metodach predykcji bankructwa w niewielkim zakresie brana jest pod uwagę specyfika branży, w której firma funkcjonuje. Większość z nich powstała na bazie danych pochodzących z przedsiębiorstw przemysłowych, a zatem mają one ograniczone zastosowanie jeśli chodzi o prognozy bankructwa w określonych sektorach gospodarki, w tym rolnictwie. Jedną z charakterystycznych cech tego sektora jest cykliczność i sezonowość procesu produkcyjnego wynikającego z uzależnienia od zmian pór roku i warunków klimatycznych. Dodatkowo warunki klimatyczne mogą determinować znaczne odchylenia w wielkości produkcji, które z kolei wpływają na kondycję finansową tych przedsiębiorstw. Ponadto, znaczące opóźnienia między momentem ponoszenia nakładów a uzyskanymi efektami wpływają na przychody ze sprzedaży ze względu na stosunkowo długi proces produkcji i wspomnianą sezonowość procesów gospodarczych.

Zbiór danych z 14 spółek hodowli roślin i zwierząt poszerzyłam do dalszych analiz przez pozyskanie przez mnie danych dotyczących sektora agrobiznesu oraz

danych makroekonomicznych. Opracowałam je na potrzeby metody fsQCA i dokonałam obliczeń wskazując przyczyny prowadzące do bankructwa. Za pomocą oprogramowania fsQCA wyznaczyłam jakie kombinacje cech poszczególnych przypadków (jakie przyczyny) są konieczne do uzyskania wyniku (bankructwa). Wyniki badań w tym zakresie przedstawiłam w artykule **Bankruptcy prediction in the agribusiness sector: lessons from quantitative and qualitative approaches**.

Następnie porównałam wyniki uzyskane metodą fsQCA do wyników wybranych modeli predykcji bankructwa, wskazując zalety i ograniczenia tej metody. Mocne strony analizy jakościowej i ilościowej można łączyć jeśli przedstawimy przypadki jako konfiguracje zmiennych, a nie po prostu jako zmienne niezależne. W przeciwieństwie do innych metod ilościowych opartych na korelacji, w metodzie fsQCA poszukuje się ustalenia logicznych związków między kombinacjami warunków przyczynowych i wynikiem, którym są reguły, które podsumowują warunki wystarczające między podzbiorami wszystkich możliwych kombinacji przyczyn i wyniku. Każda reguła jest możliwą „ścieżką” prowadzącą do wyniku.

Badania, które przeprowadziłam przyczyniają się do rozwoju teorii i praktyki gospodarczej przez zastosowanie fsQCA do oceny kombinacji przyczyn, które prowadzą do bankructwa przedsiębiorstw w sektorze agrobiznesu. W badaniach z wykorzystaniem metody fsQCA wykazałam, że przyczyny wewnętrzne prowadzą do wyniku (bankructwa), co stanowi potwierdzenie hipotezy 2 ponieważ wskazane przyczyny bankructwa w odniesieniu do badanych przedsiębiorstw sektora rolno-żywnościowego mają głównie charakter endogeniczny. Analiza dyskryminacyjna koncentruje się na wskaźnikach finansowych, natomiast fsQCA pozwoliła na włączenie do analizy również danych makroekonomicznych, dotyczących sektora rolno-żywnościowego oraz jakościowych.

W badaniach potwierdzono, że jednoczesne wdrożenie podejścia ilościowego i jakościowego przynosi szersze i bardziej wartościowe wyniki dla praktyków, niż stosowanie tych dwóch podejść oddzielnie.

Porównanie metod ilościowych i metody fsQCA pozwala określić ich główne zalety i ograniczenia. FsQCA prowadzi do bardziej szczegółowego zrozumienia warunków prowadzących do wyniku niż analiza regresji, co było zasadne w przypadku szczegółowej analizy wielu złożonych przyczyn bankructwa. Dodatkowo nie ma jednego wyniku, jak w wielu regresjach, co może być zaletą, ale także wadą, ponieważ może to pogorszyć wiarygodność analizowanego wcześniej modelu ostrzegawczego. Niezależnie od przyjętego podejścia ilościowego, czy jakościowego, wewnętrzne wskaźniki przedsiębiorstw, stają się ważniejsze w diagnozie bankructwa jednostki agrobiznesu. Menedżerowie działają w złożonych warunkach ekonomicznych i wymagają stosowania różnych metod przewidywania bankructwa w praktyce.

W artykule podkreśliłam, że przeprowadzone badania mają wiele ważnych implikacji dla praktyki gospodarczej. Efekt uczący ma szczególne znaczenie antycypacyjne dla zarządzających przedsiębiorstwami agrobiznesu. Zarządzający powinni ostrożnie tworzyć lub dobierać już istniejące metody przewidywania bankructwa i dostosowywać je do rodzaju, rozmiaru i poziomu ryzyka prowadzonej działalności gospodarczej. Powinni być również świadomi istniejących zalet i

ograniczeń poszczególnych rodzajów metod przewidywania przed bankructwem. Jednoczesne stosowanie wielu metod (ilościowych i jakościowych) może pomóc wdrożyć działania restrukturyzacyjne z wyprzedzeniem.

4.6.7. Działania innowacyjne jako źródło ograniczające możliwość bankructwa jednostki

Zgodnie z teorią J. Schumpetera jednostki, które nie są innowacyjne, narażone są w bardzo dużym stopniu na bankructwo. Istotne jest poszukiwanie rozwiązań innowacyjnych oraz ich selekcja. Jednostki innowacyjne są w stanie kontynuować działalność i przetrwać w konkurencyjnym otoczeniu. Szerzej zagadnienia te rozwijam w artykule: **NeoLek impacts on innovative realities: Lessons from Neo-Schumpeterian economics** przedstawiając metodę NeoLonGPESTLE (prefiks Neo pochodzi od nazwy badanej jednostki: Neolek), która jest modyfikacją metody PESTLE. Modyfikacja polegała na dodaniu przeze mnie nowego wymiaru, czyli oddziaływania jednostki na otoczenie, a nie badaniu tylko wpływu czynników otoczenia na podmiot badań. Występują sprzężenia zwrotne pomiędzy otoczeniem a jednostką w zakresie kreowania innowacyjnej rzeczywistości. W badaniach przedstawiłam jakie działania innowacyjne wdrożył NeoLek kształtując innowacyjną rzeczywistość. Ciekawym przykładem było wykorzystanie prototypu tramwaju do promocji działalności naukowej, w tym osiągnięć 14 naukowców będących laureatami nagrody przyznawanej przez Szwedzką Królewską Akademię Nauk (artykuł: **NeoLek impacts on innovative realities: Lessons from Neo-Schumpeterian economics, s. 1679-1680**).

Artykuł kończy stwierdzenie: Innovate or perish. Podkreśliłam w nim, że istotne jest poszukiwanie rozwiązań innowacyjnych oraz ich selekcja. W „Business Cycles” J. Schumpeter wyjaśniał okresy koniunktury i załamania gromadzeniem się innowacji. Bankructwo jest konsekwencją wdrażania innowacji przez konkurentów. Istnieje zjawisko, określane jako „młyn technologiczny”, które powoduje wyrzucanie z rynku producentów spóźniających się z wdrażaniem postępu technologicznego. Może być ono zawinione (brak rozumienia potrzeby zmian) lub niezawinione, np. brak kapitału czy mała skala produkcji. Efektem jest marginalizacja, prowadząca do likwidacji przedsiębiorstwa⁸⁸.

Warto podkreślić, że B. Czyżewski⁸⁹ wprowadza pojęcie kieratu rynkowego i omawia jego znaczenie we współczesnym rolnictwie wyjaśniając je na przykładzie zasady działania „bieżni elektrycznej”. Założenie, że „musisz biec i to w dodatku coraz szybciej, a jak nie nadążysz, to upadniesz” nabrało realnego wymiaru w rolnictwie amerykańskim w czasach wielkiego kryzysu z lat 30. B. Czyżewski⁹⁰ oraz B. Czyżewski B., A. Czyżewski A., Ł. Kryszak⁹¹ wskazują, że teoria kieratu w rolnictwie wywodzi się z prac amerykańskiego ekonomisty W. Cochrane’a opublikowanych w

⁸⁸ B. Klepacki, Niematerialne czynniki rozwoju rolnictwa polskiego. *Roczniki Naukowe SERiA*, Tom IX, Zeszyt 1, Warszawa-Poznań-Kraków 2007, s. 234.

⁸⁹ B. Czyżewski, *Kierat rynkowy w europejskim rolnictwie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2017, s. 7.

⁹⁰ Ibidem, s. 7.

⁹¹ B. Czyżewski, A. Czyżewski, Ł. Kryszak, The Market Treadmill Against Sustainable Income of European Farmers: How the CAP Has Struggled with Cochrane’s Curse, *Sustainability* 2019, 11, 791, s. 1, doi:10.3390/su11030791, <https://www.mdpi.com/journal/sustainability> (dostęp: 21.03.2019).

latach 50. Kukuła K. podkreśla, że od czasu opublikowania pracy Cochrane'a, nie pojawiło się w literaturze ekonomicznej bardziej wyczerpujące opracowanie na ten temat. Lukę kompleksowo opisuje współcześnie działający mechanizm kieratu rynkowego w rolnictwie w krajach Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem Polski⁹². Według B. Czyżewskiego⁹³ ekonomiczny sens teorii kieratu sprowadza się do tego, że wydajność rolnictwa zwiększa się, a dochody rolników nie rosną (lub realnie spadają). Podstawą mechanizmu tworzącego kierat rynkowy w rolnictwie są giętkie ceny a popyt na żywność jest nieelastyczny, co powoduje, że wzrost produktywności nie przynosi oczekiwanego wzrostu dochodów. Mechanizm rynkowy mimo wysiłków podejmowanych przez rolników na rzecz zwiększania produktywności czynników wytwórczych (np. poprzez wdrażanie nowych technologii), „wyplukuje” korzyści z tego płynące. Jeżeli rolnicy nie zdecydują się na wdrażanie nowych technologii i rozwiązań organizacyjnych, stają się tzw. „maruderami” i tracą konkurencyjność. W rezultacie zaprzestają produkcji towarowej. A zatem mechanizm kieratu technologicznego przyczynia się do tego, że długim okresie systematycznie spada liczba gospodarstw rolnych⁹⁴.

4.6.8. Koszty bankructwa przedsiębiorstw

Bankructwo generuje koszty prywatne i publiczne dla szerokiej grupy interesariuszy (m. in. właścicieli, zarządzających, kontrahentów, pracowników, banków, skarbu państwa). Według mnie są one również elementem mechanizmu bankructw. Występuje wiele rodzajów kosztów bezpośrednich i pośrednich bankructwa. Dokonałam identyfikacji i zaproponowałam koncepcję klasyfikacji oraz metody pomiaru kosztów bankructwa (artykuł: **The theoretical aspects of measuring the costs of corporate bankruptcy**). Autorska koncepcja klasyfikacji kosztów bankructwa powstających na poziomie mikroekonomicznym obejmuje następujące kryteria ich podziału: ze względu na horyzont czasowy (koszty trudności finansowych powstałe przed upadłością, koszty powstałe w trakcie trwania postępowania upadłościowego, koszty powstałe po zakończeniu postępowania upadłościowego), ze względu na rodzaj postępowania (koszty likwidacji, koszty restrukturyzacji), podejście z punktu widzenia rachunkowości (w praktyce koszty upadłości nie są ewidencjonowane, mimo możliwości ich uwzględnienia w zakładowym planie kont przez jednostki). Dokonałam również ich podziału na koszty bezpośrednie i pośrednie. Za koszty bezpośrednie przyjąłam wydatki i opłaty występujące w procesie upadłościowym. Pośrednie koszty bankructwa związane są z reakcją różnych stron na możliwość wystąpienia bankructwa. Przedstawiłam także autorski model teoretyczny kosztów bankructwa na poziomie makroekonomicznym biorąc pod uwagę ich wartość, rozmiar przedsiębiorstwa, ryzyko bankructwa (artykuł: **The theoretical aspects of measuring the costs of corporate bankruptcy**, rys. 1, s. 52). Wraz ze wzrostem jednostki zmniejsza się ryzyko

⁹² K. Kukuła, *Recenzje – Polemiki: Bazyli Czyżewski: Kierat rynkowy w europejskim rolnictwie* Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017, 227 s. ISBN: 978-83-01-19528-1, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 2(355), 2018, s. 179.

⁹³ B. Czyżewski, *Kierat rynkowy w europejskim rolnictwie*, op. cit., s. 16-17.

⁹⁴ Ibidem, 16-17.

bankructwa, wzrastają jednak jego koszty bankructwa z punktu widzenia makroekonomicznego.

4.7. Podsumowanie i wnioski oraz rekomendacje na przyszłość

Na podstawie przeprowadzonych badań sformułowałam kilka stwierdzeń podsumowujących.

1. Pomimo, że sam scenariusz i etapy przebiegu kryzysu oraz jego oznaki są podobne dla wielu upadłych przedsiębiorstw, proces ten odbywa się inaczej w przedsiębiorstwach młodych oraz w jednostkach dojrzałych, które funkcjonują na rynku od wielu lat. W koncepcji ekonomii ewolucyjnej w zależności od wieku działalności gospodarczej, w poszczególnych okresach oddziałują na nie różne czynniki. Przedsiębiorstwa „młode”, o niewielkiej skali działalności, znajdujące się w niekorzystnej sytuacji finansowej, nieprzystosowane do warunków rynkowych są w większym stopniu narażone na ryzyko bankructwa. Hipoteza 1: *Przedsiębiorstwa sektora rolno-żywnościowego „młode”, o niewielkiej skali działalności, najmniej przystosowane do warunków rynkowych są narażone na ryzyko bankructwa w największym stopniu* została zweryfikowana pozytywnie.
2. Bankructwo najczęściej poprzedza kryzys, który jest efektem niekorzystnych skutków wpływu czynników endogenicznych i egzogenicznych, które zwykle są sprzężone ze sobą zwrotnie. Wiele z nich prowadzi do bankructwa jednocześnie. Zastosowana w badaniach metoda fsQCA pozwoliła je zidentyfikować. Przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego są dość odporne na recesję i czynniki egzogeniczne.
3. Zarówno przyczyny bankructwa przedsiębiorstw, jak i ich hierarchia zmieniają się w czasie. Analiza przyczyn bankructwa przedsiębiorstw sektora rolno-żywnościowego powinna uwzględniać zróżnicowany charakter podmiotów tworzących ten system. Większość przyczyn bankructwa w odniesieniu do przedsiębiorstw spożywczych miała charakter endogeniczny, a więc właściciele/zarządzający mieli na nie wpływ. Duże znaczenie miały również przyczyny specyficzne dla sektora spożywczego, np. sezonowość sprzedaży, czy krótki okres przydatności produktu do spożycia, które mogą przyspieszać lub opóźniać mechanizm bankructwa. Przewaga przyczyn miała charakter finansowy. Wśród tych, które miały największy wpływ na bankructwo wskazano: brak płynności finansowej, wysoki poziom zobowiązań, wysokie zadłużenie przedsiębiorstwa, straty. Słabości zarządzania znalazły się w hierarchii dopiero na 5 miejscu. Wynika to z tego, że część podmiotów m. in. w związku z kryzysem i spowolnieniem gospodarczym w badanym okresie oraz cechami charakterystycznymi dla tego sektora np. krótki czas sprzedaży produktu, sezonowość produkcji i sprzedaży charakteryzuje się niekorzystną sytuacją finansową.
4. Przyczyny bankructwa specyficzne dla przedsiębiorstw sektora spożywczego nie są dominujące pod względem poziomu consistency (najwyższy jej poziom mają

przyczyny finansowe) ale również mają duże znaczenie w praktyce i były licznie reprezentowane w końcowym etapie selekcji przyczyn, np. sezonowość sprzedaży, czy uzależnienie od warunków naturalnych. Szczególnie jednostki „młode” są słabiej przygotowane na negatywne skutki czynników przyrodniczych, które przyspieszają lub powodują bankructwo, np. huragan, powódź, susza. Decydujące znaczenie ma ubezpieczenie utraty zysków na skutek zdarzeń losowych. Spośród przyczyn specyficznych dla sektora spożywczego największy wpływ na bankructwo miał krótki okres sprzedaży artykułów żywnościowych (co związane jest ściśle z relatywnie krótkim okresem przydatności produktu do spożycia) oraz sezonowość sprzedaży. Czynniki te przyspieszają lub opóźniają mechanizm bankructwa. Duże znaczenie miały również takie czynniki jak silna konkurencja, wiek przedsiębiorstwa, etap cyklu życia. Reasumując, według wyników metody FsQCA do bankructwa przedsiębiorstwa spożywczego konieczne jest jednoczesne występowanie 5 następujących przyczyn: brak płynności finansowej, wysoki poziom zadłużenia, straty, zbyt późne podjęcie działań restrukturyzacyjnych oraz słabości zarządzania. A zatem hipoteza 2: *Przyczyny bankructwa w odniesieniu do badanych przedsiębiorstw sektora rolno-żywnościowego mają głównie charakter endogeniczny, a ich specyficzne uwarunkowania przyrodnicze i właściwości artykułów rolno-spożywczych przyspieszają lub opóźniają mechanizm bankructwa* została potwierdzona.

5. Z analizy dyskryminacyjnej przeprowadzonej dla badanych przedsiębiorstw branży mięsnej w okresie kryzysu finansowego wynika, że niekorzystna sytuacja ekonomiczna na skutek sezonowości produkcji i sprzedaży oraz niskiego stopnia koncentracji produkcji, a także restrykcyjnych norm weterynaryjnych i fitosanitarnych w branży mięsnej nasila zjawisko negatywnej selekcji nieefektywnych jednostek, a zatem hipoteza 3: *W czasie kryzysu finansowego przedsiębiorstwa branży mięsnej charakteryzujące się niskim poziomem koncentracji produkcji, szybko psującymi się produktami, sezonowością sprzedaży, restrykcyjnymi normami weterynaryjnymi i fitosanitarnymi są w dużym stopniu zagrożone bankructwem* została potwierdzona w odniesieniu do badanych podmiotów.
6. Wykorzystanie metodyki rozpoznawania przyczyn bankructwa przedsiębiorstw może przyczynić się do przeciwdziałania temu negatywnemu zjawisku i ma tzw. learning effect oraz może przynieść istotne implikacje dla właścicieli, zarządzających, praktyków upadłościowych. Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, iż właściciele/zarządzający przedsiębiorstwami powinni stosować modele dyskryminacyjne i inne metody np. fsQCA, aby z wyprzedzeniem reagować na pojawiające się symptomy zagrożenia upadłością zarówno o charakterze finansowym, jak i pozafinansowym. Dałoby to szansę na skuteczne wdrożenie planu naprawy i restrukturyzację przedsiębiorstwa. Niestety przeważająca część przedsiębiorstw wybiera upadłość likwidacyjną m. in. z tego względu, iż na wdrożenie działań naprawczych jest już często zbyt późno. Podkreślić należy, iż modele dyskryminacyjne powinny być stale

aktualizowane i nie mogą być jedynym narzędziem służącym do prognozowania upadłości. Jednoczesne stosowanie metod ilościowych i jakościowych daje większe możliwości rozpoznania przyczyn zbliżającego się bankructwa, niż ich oddzielne stosowanie. Reasumując, klasyczne modele predykcji bankructwa (poza dowiedzionymi licznymi zaletami) są również przedmiotem krytyki naukowej, co dało impuls do poszukiwań naukowych i próby wypełnienia luki badawczej, a zarazem może umożliwić rozwój podejścia jakościowego w tym zakresie.

7. W systemie instytucjonalnej infrastruktury upadłości warto rozważyć stworzenie podmiotom sektora rolno-żywnościowego warunków i narzędzi niezbędnych do podjęcia w odpowiednim czasie działań naprawczych i restrukturyzacyjnych w ramach polityki „nowej/drugiej” szansy (np. fundusz upadłościowy, ubezpieczenie utraty zysków, jednostka rządowa wspierająca handel zagraniczny przedsiębiorstw spożywczych).
8. W sektorze rolno-żywnościowym „miażdżąca” przewaga likwidowanych podmiotów nie przeprowadza upadłości na drodze sądowej. Większość podmiotów „znika” z rynku bez śladu sądowego, a nowe „powstają w niektórych branżach jak grzyby po deszczu”. Wskazuje to na konieczność prowadzenia dalszych badań w sektorze rolno-żywnościowym w zakresie omawianej w cyklu publikacji problematyki badawczej.

Wśród zasadniczych zalet cyklu publikacji powiązanych tematycznie wskazuję implementację metody fsQCA do wyodrębnienia przyczyn bankructwa przedsiębiorstw w sektorze rolno-żywnościowym (artykuł: **FsQCA in corporate bankruptcy research. An innovative approach in food industry**). Podejście ilościowe (np. analiza dyskryminacyjna) nie umożliwia wprowadzania zmiennych jakościowych do modeli, natomiast podejście jakościowe umożliwia uwzględnienie zmiennych jakościowych w badaniach bankructw przedsiębiorstw, co jest niewątpliwie zaletą przeprowadzonych przez mnie badań z wykorzystaniem metody fsQCA.

Wyniki badań mają również znaczenie aplikacyjne i wpisują się w zalecenia Komisji Europejskiej dotyczące większego wykorzystania działań restrukturyzacyjnych w praktyce (publikacja: **Zagrożenie bankructwem w sektorze mięsny - aspekty globalne**) co potwierdza również zmiana Ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze (Dz. U. z 2003, nr 60, poz. 535. z późn. zm.) na Ustawę z dnia 15 maja 2015 r. Prawo restrukturyzacyjne (Dz. U. z 2015, poz. 978 z późn. zm.), która weszła w życie z dniem 01.01.2016 r.

Na ile jest to możliwe, w swoich badaniach próbuję łączyć ze sobą podejścia bazujące na teoriach i danych mikroekonomicznych z tymi wykorzystującymi teorie i dane makroekonomiczne. W pierwszym przypadku moje badania koncentrują się na rozpoznaniu mechanizmu bankructwa przedsiębiorstwa. W drugim przypadku, badania skupiają się na rozpoznaniu przyczyn (mikro-, mezo-, makroekonomicznych) bankructw przedsiębiorstw w sektorze rolno-żywnościowym. Przeprowadzałam także analizy sektorowe.

W ramach zainteresowań procesami o charakterze mikroekonomicznym, przedmiotem mojej analizy były przede wszystkim następujące obszary: podejmowałam próby rozpoznania i klasyfikacji, jak również ustalenia hierarchii przyczyn bankructwa przedsiębiorstw w sektorze rolno-żywnościowym. Na poziomie sektorowym rozpoznałam przyczyny bankructwa dla sektora spożywczego i ustaliłam ich hierarchię (publikacja: **Przyczyny upadłości przedsiębiorstw sektora spożywczego**). Na poziomie makroekonomicznym umiejscowiłam bankructwo w teoriach ekonomicznych (ze szczególnym uwzględnieniem dorobku ekonomii ewolucyjnej), dokonując identyfikacji głównych obszarów kształtującej się ekonomii bankructw oraz określiłam jego przyczyny i mechanizm.

Reasumując, podjęłam próbę, początkowo z punktu widzenia teoretycznego, określenia mechanizmu bankructw wyjaśniającego przyczyny, z powodu których jednostki nieefektywne są eliminowane z rynku (*negatywna selekcja*) a inne na nim „przeżywają” (*przeżycie najbardziej przystosowanego*).

Kompleksowe i spójne przedstawienie problematyki bankructwa przedsiębiorstw sektora rolno-spożywczego, dotyczącej ich przyczyn oraz mechanizmu z perspektywy teoretycznej, metodycznej i empirycznej stanowi moim zdaniem wkład do dziedziny nauk ekonomicznych w dyscyplinie ekonomia.

Z perspektywy teoretycznej dokonałam identyfikacji przyczyn bankructwa przedsiębiorstw spożywczych. Wykorzystałam koncepcję ekonomii ewolucyjnej do oceny zjawiska bankructwa przedsiębiorstw w sektorze rolno-żywnościowym. Wskazałam koncepcję ekonomii ewolucyjnej, jako leżącą u źródeł nowego podejścia (ilościowego i jakościowego jednocześnie) służącego do rozpoznania przyczyn i mechanizmu bankructw w sektorze rolno-żywnościowym. Mechanizm ten dotyczy schyłkowego etapu działalności, kończącego się najczęściej jej likwidacją. Uwzględnienie podejścia ewolucyjnego do identyfikacji przyczyn zjawiska bankructwa pozwoliło na wypuklenie przyczyn specyficznych dla tego sektora, tzn. związanych z większym uzależnieniem działalności w sektorze-rolno spożywczym od warunków przyrodniczych niż w sektorach pozarolniczych, które posłużyły do porównań. Dokonałam także uporządkowania literatury przedmiotu (krajowej i zagranicznej) z zakresu teorii bankructw rynkowych, jak również pojęć: bankructwo, upadłość i różnic między tymi pojęciami oraz porównań poglądów przedstawicieli wybranych szkół ekonomicznych dotyczących zjawiska bankructwa, prezentując przede wszystkim koncepcję ekonomii ewolucyjnej, jako najbardziej istotnej i kompleksowo wyjaśniającej przyczyny i mechanizm bankructwa w sektorze rolno-żywnościowym. Ponadto omówiłam fazę schyłkową i przesłanki bankructw gospodarstw rolniczych z perspektywy ekonomii ewolucyjnej.

Z perspektywy metodycznej istotny wkład w rozwój dyscypliny ekonomia stanowi autorskie opracowanie klasyfikacji przyczyn upadłości przedsiębiorstw spożywczych i ich hierarchii oraz autorskiej koncepcji klasyfikacji kosztów bankructwa przedsiębiorstw.

Z perspektywy badań empirycznych prowadzone analizy przedsiębiorstw w sektorze rolno-żywnościowym pozwoliły przede wszystkim na ustalenie przeze mnie hierarchii i znaczenia przyczyn oraz wyodrębnienia tych, które jednocześnie prowadzą

do bankructwa i są konieczne aby można było stwierdzić bankructwo przedsiębiorstwa w sensie ekonomicznym. Zastosowałam w tym zakresie metodę fuzzy-set Qualitative Comparative Analysis (fsQCA) do pomiaru zmiennych ilościowych i jakościowych, efektem czego było stworzenie modelu pozwalającego wyodrębnić jednocześnie występujące przyczyny bankructwa wybranych przedsiębiorstw w sektorze spożywczym oraz ustalić ich hierarchię. Podejście z wykorzystaniem metody fsQCA wypełnia lukę w badaniach nad bankructwami przedsiębiorstw w sektorze rolno-spożywczym. Metoda fsQCA jest alternatywą dla analizy ilościowej (w której ignorowana jest złożoność przyczynowa) i jakościowych metod badania indywidualnych przypadków (które nie mają narzędzi do uogólniania na ich podstawie). Oba te ograniczenia przewyciężyłam przez ustalenie logiki badań opartych na przypadkach i rozszerzyłam tę logikę na dane ilościowe za pośrednictwem algebry Boole'a. Metoda fsQCA pozwoliła uwzględnić złożoność przyczyn i mechanizmu bankructwa przedsiębiorstw sektora rolno-żywnościowego. Zastosowałam również asymetryczne oraz krytyczne podejście. Przeprowadzone badania empiryczne pozwoliły określić przyczyny bankructwa wybranych przedsiębiorstw spożywczych oraz ich znaczenie i hierarchię. Wypełniłam lukę badawczą dotyczącą rozpoznania przyczyn i mechanizmu bankructw w sektorze rolno-żywnościowym. Według mojej wiedzy po raz pierwszy w badaniach bankructwa przedsiębiorstw sektora spożywczego zastosowałam metodę FsQCA.

Odniosłam dotychczasowy dorobek naukowy w zakresie problematyki bankructw do obszaru ekonomik branżowych i rozpoznania, czy występuje specyfika bankructw w sektorze rolno-spożywczym. Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdziłam, że przyczyny specyficzne dla sektora rolno-żywnościowego nie są dominujące w hierarchii ale mają duże znaczenie gospodarcze i były licznie reprezentowane w końcowym etapie selekcji przyczyn, np. sezonowość sprzedaży, czy uzależnienie działalności od warunków przyrodniczych. Spośród przyczyn specyficznych dla sektora spożywczego największy wpływ na bankructwo miał krótki okres sprzedaży artykułów żywnościowych (co związane jest ściśle z relatywnie krótkim okresem przydatności produktu do spożycia) oraz sezonowość sprzedaży. Można natomiast stwierdzić, że specyfika sektora rolno-żywnościowego wstępuje w większym stopniu na etapie likwidacji majątku prowadzonej przez syndyka masy upadłościowej. Szybko psujące się zapasy magazynowe wchodzące w skład masy upadłości różnicują i wymuszają odmienne podejście do likwidacji majątku dłużnika niż w sektorach pozarolniczych. Wykazałam w badaniach, że odsetek odzyskanych wierzytelności w sektorze rolno-spożywczym jest niski i nie przekracza 30% masy upadłościowej. Ponadto zazwyczaj jest bardzo dużo wierzycieli rolników, którzy nie mają ochrony, tak jak pracownicy z Funduszu Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych. Konieczne jest zatem powołanie specjalnego funduszu chroniącego rolników indywidualnych w przypadkach niewypłacalności przetwórców. Rolnicy muszą odnawiać produkcję rolną i jeśli stają się wierzycielami upadłego przedsiębiorstwa nie posiadają środków na odnowienie produkcji.

Opracowałam również trajektorię bankructwa dla „młodego” przedsiębiorstwa rolno-spożywczego. Za przedsiębiorstwo młode przyjąłam w badaniach okres jego funkcjonowania na rynku od 3 do 5 lat.

Wypełniłam lukę badawczą dotyczącą rozpoznania przyczyn i mechanizmu bankructw przedsiębiorstw sektora rolno-żywnościowego. Wskazałam i uporządkowałam główne elementy/obszary kształtującej się teorii ekonomii bankructw z uwzględnieniem kosztów bankructwa.

Dodatkowo badania na poziomie upadłych przedsiębiorstw sektora rolno-żywnościowego przeprowadzone wśród syndyków masy upadłościowej miały pionierski charakter. Nikt wcześniej w Polsce nie przeprowadził podobnych analiz w odniesieniu do sektora rolno-żywnościowego. Od czasu opublikowania sektorowej hierarchii przyczyn upadłości (na poziomie sektora spożywczego) jest ona przywoływana przez innych autorów.

Dokonałam również modyfikację metody PESTLE. Metoda PESTLE skupia się na badaniu oddziaływania czynników makrootoczenia na określony podmiot gospodarczy lub zjawisko ekonomiczne, pomijając odwrotną relację, czyli oddziaływanie podmiotu na makrootoczenie. Autorska modyfikacja metody PESTLE polegała na uwzględnieniu dodatkowego wymiaru, a mianowicie badania oddziaływania obiektu badawczego na makrootoczenie. Zbadałam czy i w jakim zakresie oddziaływanie to może występować w praktyce gospodarczej w kształtowaniu innowacyjnej rzeczywistości. Przedstawiłam działania innowacyjne ograniczające możliwość bankructwa i zapewniające kontynuację działalności. Jednostki, które nie są innowacyjne, narażone są w bardzo dużym stopniu na bankructwo. Wykazałam, że nie tylko czynniki otoczenia gospodarczego wpływają na funkcjonowanie podmiotu, ale oddziaływanie to jest dwukierunkowe. Może występować również wpływ jednostki na poziomie lokalnym, i/lub krajowym, i/lub globalnym na kształtowanie czynników makrootoczenia a zatem wprowadzenie dodatkowego wymiaru analiz i stworzenie metodyki NeoLoNGPESTLE wypełnia lukę badawczą w tym zakresie. Jednostki innowacyjne nie są zagrożone bankructwem, czy likwidacją.

Oczywiście tematyka przedstawiona w cyklu publikacji powiązanych tematycznie nie została wyczerpana. Istnieje potrzeba dalszych badań nad bankructwami przedsiębiorstw w sektorze rolno-żywnościowym.

4.8. Propozycja wykorzystania wyników badań

Wyniki przeprowadzonych analiz mogą być wykorzystane w kształtowaniu polityki sektora-rolno żywnościowego dotyczącej przede wszystkim roli państwa w tworzeniu i monitorowaniu narzędzi służących rozpoznaniu przyczyn bankructw oraz zapobieganiu zjawiskom bankructw, jak również oferowaniu różnych form pomocy dla podmiotów przechodzących procesy restrukturyzacji oraz w ramach polityki „drugiej szansy”. Z przeprowadzonych analiz mogą korzystać właściciele przedsiębiorstw, zarządzający (aby nie powtarzać błędów innych, tzw. learning effect), przedstawiciele banków i instytucji finansowych, przedstawiciele administracji rządowej i samorządowej. Szczególnie na poziomie lokalnym istotne jest stworzenie programów/funduszy wspierających tzw. „ofiary” procesów upadłościowych, z których

mogliby korzystać np. rolnicy, kontrahenci, pracownicy i inne zainteresowane strony dotknięte problemami i następstwami bankructw.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

5.1. Omówienie pozostałych osiągnięć badawczych po uzyskaniu stopnia doktora

Moje zainteresowania naukowe po uzyskaniu stopnia doktora nauk ekonomicznych koncentrowały się na 5 głównych obszarach badawczych. Są to:

1. ekonomiczne aspekty oraz skala bankructwa i upadłości przedsiębiorstw;
2. problematyka przyczyn oraz mechanizmu bankructwa przedsiębiorstw sektora rolno-żywnościowego;
3. ekonomiczne problemy funkcjonowania gospodarek oraz wybranych rynków rolno-żywnościowych;
4. zagrożenie bankructwem w wybranych branżach i metody jego przewidywania oraz pomiar kosztów bankructwa przedsiębiorstw;
5. rola rynku i państwa w kryzysie gospodarczym oraz instrumenty pozwalające na podejmowanie działań naprawczych i restrukturyzacyjnych w sektorze rolno-żywnościowym.

Przedmiotem prowadzonych analiz były przede wszystkim sektory żywnościowy i agrobiznesu. Badania prowadziłam głównie w skali mikro- oraz mezoekonomicznej, rzadziej w ujęciu makroekonomicznym. Poniżej omawiam wyniki prowadzonych prac w ramach tych obszarów. Załączam także 10 wybranych prac przedstawiających omawiane zagadnienia z obszaru 1 oraz z obszarów 3-5.

Ad. 1. Ekonomiczne aspekty oraz skala bankructwa i upadłości przedsiębiorstw.

Istotny obszar badawczy, którym zajmowałam się w dotychczasowej pracy naukowej dotyczy ekonomicznych aspektów i rozpoznania skali bankructwa przedsiębiorstw w Polsce. Zwróciłam uwagę na ekonomiczne aspekty bankructwa, umiejscowiłam omawiane zagadnienie w nurtach ekonomii (artykuł: *Economic aspects of insolvency of enterprises in Poland*). W tym artykule przedstawiłam również skalę upadłości przedsiębiorstw w Polsce w latach 1998-2006. Głównym przedmiotem badań w artykule: *Bankructwo przedsiębiorstw w Polsce* było określenie skali bankructw przedsiębiorstw w Polsce latach 2007-2010. Przedstawiłam upadłości przedsiębiorstw według formy prawnej, województw oraz branż. Dokonałam analizy i syntezy badanego zjawiska.

Przeprowadzone badania (artykuł: *Bankructwo przedsiębiorstw w Polsce*) wykazały, iż największa liczba upadłości dotyczyła spółek z o.o. Kolejną formą prawną pod względem częstotliwości upadłości byli przedsiębiorcy prowadzący pozarolniczą działalność gospodarczą. Należy podkreślić stosunkowo niski udział upadłości spółek akcyjnych w ogólnej liczbie upadłości w porównaniu do spółek z.o.o. Wśród form prawnych prowadzenia działalności najrzadziej wykorzystywanych przez upadłe jednostki były spółki jawne, spółdzielnie oraz przedsiębiorstwa państwowe. Przedstawiłam liczbę i dynamikę upadłości przedsiębiorstw według województw. W badanym okresie największa liczba upadłości miała miejsce w następujących

województwach: mazowieckim, śląskim, dolnośląskim, zachodniopomorskim. Taka struktura geograficzna upadłości jest efektem statystycznym. W województwach o największym poziomie upadłości działa też najwięcej podmiotów. Najmniejsza liczba upadłości miała miejsce w województwach podlaskim oraz lubuskim. Są to regiony charakteryzujące się stosunkowo słabym rozwojem społeczno-gospodarczym i stosunkowo małą liczbą istniejących jednostek gospodarczych. Największą dynamikę wzrostu liczby upadłości odnotowano w następujących województwach: wielkopolskim, małopolskim, zachodniopomorskim. W latach 2007-2010 największy udział w liczbie upadłości ogółem stanowiły przedsiębiorstwa przetwórstwa przemysłowego.

W artykule: (*Scale of Bankruptcies of Enterprises in Poland*) wskazałam, iż m.in. na skutek światowego kryzysu finansowego nasiliła się fala bankructw banków i przedsiębiorstw. Z przeprowadzonych analiz wynika, że bankructwa w czasie kryzysu mają swe podłoże przede wszystkim w dwóch grupach czynników. Pierwszy to utrudniony dostęp do finansowania, którego firmy o pogorszonej kondycji finansowej, charakteryzujące się niską płynnością finansową nie mogą uzyskać w bankach. Drugi zaś wynika z dekonjunktury na rynku, powodującej obniżenie przychodów ze sprzedaży. Przedstawiono liczbę upadłości w wybranych krajach Europy Środkowo-Wschodniej. W większości analizowanych krajów począwszy od 2008 r. można zaobserwować wzrost liczby upadłości. Największe tempo wzrostu upadłości w 2009 r. w stosunku do roku poprzedniego miało miejsce w Czechach oraz na Węgrzech. Przedstawiłam skalę upadłości w agrobiznesie na tle liczby upadłości przedsiębiorstw w Polsce. W latach 2003-2008 udział upadłości firm przemysłu spożywczego w liczbie upadłości ogółem był niski i nie przekroczył 10%. Należy podkreślić jednak jego systematyczny wzrost. Udział przedsiębiorstw spożywczych w upadłościach przemysłu ogółem w analizowanym okresie wzrósł z 17,9% w 2003 r. do 24,4% w 2008 r. Udział przedsiębiorstw agrobiznesu w upadłościach ogółem wzrastał do 2007 r., a następnie w 2008 r. nieznacznie zmniejszył się. Podsumowując prace przyporządkowane do tego obszaru badawczego można wskazać, że na skutek m. in. kryzysu finansowego nastąpił wzrost liczby upadłości przedsiębiorstw w 2009 r. w stosunku do 2008 r. Pozytywnym zjawiskiem w badanym okresie było zahamowanie negatywnej tendencji wzrostowej liczby upadłości przedsiębiorstw. Należy podkreślić, iż w ogólnej liczbie bankructw przedsiębiorstw największy udział stanowiły upadłości z likwidacją majątku. Przeważająca liczba przedsiębiorstw wybierała upadłość likwidacyjną m. in. z tego względu, iż na wdrożenie działań naprawczych było już często zbyt późno. W odniesieniu do obszaru badawczego, w ramach którego badałam ekonomiczne aspekty i skalę bankructw i upadłości przedsiębiorstw, w tym w sektorze rolno-żywnościowym opublikowałam 8 prac z czego do autoreferatu załączam 2 wybrane:

- Boratyńska, K., 2008. *Economic aspects of insolvency of enterprises in Poland*, [W:] *Agricultural markets and trade: evidence and perspective of V4 region and its neighbour Ukraine*, Kiev, Ukraine, Nitra, 30-39.
- Boratyńska, K., 2011. *Bankructwo przedsiębiorstw w Polsce*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Tom 13, Zeszyt 1, 41-44.

Ad. 2. Problematyka przyczyn oraz mechanizmu bankructwa przedsiębiorstw sektora rolno-żywnościowego. W ramach tego obszaru przygotowałam cykl 9 publikacji powiązanych tematycznie przedstawiony jako osiągnięcie naukowe. Zaprezentowałam go we wcześniejszych częściach autoreferatu.

Ad. 3. Ekonomiczne problemy funkcjonowania gospodarek oraz wybranych rynków rolno-żywnościowych. Upadać mogą nie tylko pojedyncze jednostki, ale także całe branże, czy nawet państwa. Temu ostatniemu zagadnieniu poświęciłam artykuł dotyczący ekonomicznych i społecznych aspektów bankructw państw, przygotowany na IX Kongres Ekonomistów Polskich. Głównym celem opracowania *Ekonomiczne oraz społeczne aspekty bankructw państw* było określenie ekonomicznych oraz społecznych determinant bankructw państw. Do głównych ekonomicznych problemów państw upadłych zaliczyłam nierównomierny rozwój oraz recesję gospodarczą mierzoną m. in. dochodem *per capita*, produktem narodowym brutto, zadłużeniem, liczbą upadłości przedsiębiorstw. Przedstawiłam również problem ryzyka niewypłacalności państw. Wśród czynników społecznych skupiłam się na omówieniu m. in. presji demograficznej, nierówności społecznych i ubóstwa. Zwróciłam także uwagę na globalne powiązania gospodarcze i efekt „zarażania” w kontekście bankructw państw.

W dyskusjach naukowych, jakie dotyczą problematyki państw tzw. bankrutów sugerowane są różne metody ich rozpoznawania i klasyfikowania. W opracowaniu przeanalizowałam rankingi państw upadłych tworzone przez magazyn *Foreign Policy* oraz waszyngtońską organizację Fundusz Pokoju *The Found for Peace*. Przedstawiają one tzw. Indeks Państw Upadłych (*The Failed States Index – FSI*). Klasyfikacja państw upadłych opiera się na dwunastu wskaźnikach podzielonych na trzy główne grupy: społeczne; ekonomiczne; polityczne i militarne. W artykule *Ekonomiczne oraz społeczne aspekty bankructw państw* skupiłam się na omówieniu przede wszystkim wskaźników ekonomicznych i społecznych. W rankingu z 2013 r. jako państwa upadłe zaklasyfikowano na trzech pierwszych pozycjach następujące kraje: Somalię, Demokratyczną Republikę Kongo, a także Sudan. Państwa upadłe, charakteryzujące się niezaspokajaniem elementarnych potrzeb obywateli, cechuje niski poziom rozwoju gospodarczego, ubóstwo, epidemie oraz konflikty o zróżnicowanym podłożu.

Z przeprowadzonych badań wynika, że Polska uplasowała się na 153 miejscu znajdując się w strefie stabilności razem z 38 państwami takimi jak m.in: Belgia, Słowenia, Portugalia, Francja, Wielka Brytania, Stany Zjednoczone, Singapur, Południowa Korea, Japonia, Urugwaj, Czech (jest to grupa państw, która wyprzedza Polskę w tej strefie w rankingu). Polska plasuje się natomiast korzystniej w rankingu w tej strefie wyprzedzając m. in. takie państwa jak: Hiszpania, Włochy, Słowacja, Estonia, Argentyna, Węgry Łotwa, Grecja, Chorwacja, Bułgaria, Rumunia, Mongolia.

W opinii Autorki przeanalizowany w artykule Indeks Państw Upadłych może być jednym z przydatnych narzędzi ostrzegania przed niepowodzeniami na poziomie gospodarek. Wydaje się jednak, że jego konstrukcja zawiera zbyt mało zmiennych ekonomicznych w porównaniu z politycznymi i społecznymi. W opinii Autorki czynniki ekonomiczne powinny mieć w zakresie poruszanej problematyki większe znaczenie a są marginalizowane.

W badaniach z omawianego obszaru badawczego zwróciłam także uwagę na ekonomiczno-społeczne problemy kształtowania bezpieczeństwa żywnościowego w krajach rozwijających się (artykuł: *An innovative approach to food security policy in developing countries*). Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, że należy

wykorzystać zarówno bezpośrednie, jak i pośrednie środki do kształtowania polityki bezpieczeństwa żywnościowego. Szczególną uwagę należy zwrócić na zagadnienia związane z poprawą infrastruktury i nowymi technologiami w rolnictwie w celu zwiększenia efektywności produkcji żywności w krajach rozwijających się.

Moje zainteresowania badawcze dotyczyły również ekonomicznych problemów funkcjonowania wybranych rynków w ramach sektora rolno-żywnościowego. Problematyka ta mieści się w nurcie teoretycznym industrial economics (ekonomia branży). Badania koncentrowały się przede wszystkim na wybranych problemach ekonomicznych dotyczących rynku piwa oraz rynku mięsa (niski poziom koncentracji produkcji i sezonowość sprzedaży oraz ekonomiczno-finansowe problemy z pozyskiwaniem kapitału na finansowanie działalności). Problem funkcjonowania browarów w kontekście zmian własnościowych, organizacyjnych i ekonomicznych jest szczególnie ważny w dobie globalizacji. Badania w tym zakresie dotyczyły m. in. poziomu produkcji, sprzedaży i konsumpcji piwa w Polsce oraz perspektyw jego rozwoju. Istotną część badań dotyczących rynku piwa dotyczyła także problematyki opodatkowania produkcji i sprzedaży piwa. Branża piwowarska zapewnia wysokie wpływy do budżetu państwa pochodzące z podatku akcyzowego i VAT. Szczegółowe wyniki badań w tym zakresie przedstawiłam w artykule: *Rynek piwa w Polsce i perspektywy jego rozwoju*.

W odniesieniu do obszaru badawczego, w ramach którego badałam ekonomiczne problemy funkcjonowania gospodarek oraz wybranych rynków rolno-żywnościowych opublikowałam 16 prac, z których załączam 3 wybrane:

- Boratyńska, K., 2015. *Ekonomiczne oraz społeczne aspekty bankructw państw*, [W:] Modele ustroju społeczno-gospodarczego: kontrowersje i dylematy (red. nauk. E. Mączyńska), Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa, 333-340.
- Boratyńska, K., Huseynov, Raqif T. 2017. An innovative approach to food security policy in developing countries, *Journal of Innovation & Knowledge (JIK)*, ISSN 2444-569X, Elsevier, Amsterdam, Vol. 2, Iss. 1, s. 39-44, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jik.2016.01.007> Czasopismo jest indeksowane w Web of Science Core Collection - Emerging Sources Citation Index (ESCI).
- Boratyńska, K., 2009. *Rynek piwa w Polsce i perspektywy jego rozwoju*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. *Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, nr 75, 5-13.

Ad. 4. Zagrożenie bankructwem w wybranych branżach i metody jego przewidywania oraz pomiar kosztów bankructwa przedsiębiorstw. Moje zainteresowania badawcze dotyczyły również problematyki przewidywania zagrożenia bankructwem w ujęciu branżowym (artykuł: *Predicting bankruptcy of selected companies from the Polish meat sektor*; artykuł: *Poziom obciążeń podatkowych a zagrożenie bankructwem przedsiębiorstw piwowarskich*). Omówiłam przede wszystkim rynek mięsa, gdzie duża jest liczba bankructw przedsiębiorstw oraz rozpoznałam skuteczność wybranych metod przewidywania upadłości, które podjęte z wyprzedzeniem pozwoliłyby na podjęcie odpowiednich działań restrukturyzacyjnych, co ma duże znaczenie aplikacyjne (artykuł: *Selected methods of corporate bankruptcy risk assessment – the cases of the*

Polish chosen meat sector companies). Określiłam modele przeżycia i mechanizmy wyjścia przedsiębiorstw z rynku (artykuł: *Modele przeżycia przedsiębiorstw - aspekty teoretyczne i praktyczne* oraz artykuł: *Survival rates of companies: the case of Poland*). Liczne wyjścia w jednym sektorze mogą prowadzić do licznych wyjść w innych sektorach, dlatego istnieje potrzeba tworzenia i wykorzystania odpowiednich metod przewidywania upadłości. Lokalizacja przedsiębiorstwa ma znaczenie dla wyjaśnienia wyjść z rynku. W ramach tego obszaru badawczego opublikowałam artykuł: *Bankructwo przedsiębiorstw agrobiznesu oraz gospodarstw rolniczych zlokalizowanych na obszarach peryferyjnych*. W tym opracowaniu określono cechy obszaru peryferyjnego w kontekście bankructw przedsiębiorstw oraz omówiłam przyczyny bankructwa przedsiębiorstw agrobiznesu i gospodarstw rolniczych zlokalizowanych na obszarach peryferyjnych.

Pierwsze teorie kryzysów finansowych w latach osiemdziesiątych zaprezentowali Paul Krugman i Barry Eichengreen. Według nich, kryzysy finansowe są cechą krajów rozwijających się, w których rynki finansowe są słabo ukształtowane. W gospodarkach krajów opartych o procesy wolnorynkowe występuje równolegle wiele rodzajów wahań i cykli koniunkturalnych. Klasyczna definicja cyklu koniunkturalnego opisująca to zjawisko w warunkach gospodarki rynkowej została zaproponowana przez A.F. Burns'a oraz W.C. Mitchell'a. Według tej definicji, cykle koniunkturalne są rodzajem wahań występujących w agregatach przedstawiających działalność gospodarczą narodów, organizujących swą produkcję zazwyczaj w przedsiębiorstwach. Analizy przeprowadzone w artykule: *Zagrożenie bankructwem wybranych przedsiębiorstw branży spirytusowej w okresie wahań koniunkturalnych gospodarki* dotyczą branży spirytusowej. Celem badań było określenie poziomu zagrożenia bankructwem wybranych przedsiębiorstw branży spirytusowej w okresie wahań koniunkturalnych gospodarki. Do próby badawczej w sposób celowy dobrane zostały następujące przedsiębiorstwa: Polmos Białystok S.A, Podlaska Wytwórnia Wódek Polmos S.A, Śląska Wytwórnia Wódek Gatunkowych Polmos S.A. Aby zrealizować cel założony w opracowaniu wykorzystano wybrane modele wielowymiarowej analizy dyskryminacyjnej, które zostały opracowane przez polskich naukowców, m. in. Gajdki i Stosa, Hadasik, Hamrola, Czajki, Piechockiego, Hołdy oraz modele stworzone w Instytucie Nauk Ekonomicznych PAN pod kierownictwem E. Mączyńskiej. Modele dyskryminacyjne są skutecznym narzędziem służącym do oceny sytuacji ekonomiczno-finansowej przedsiębiorstw. Stanowią sygnał ostrzegawczy dla kierownictwa jednostki o pogarszającej się sytuacji finansowej. Wykorzystanie modeli w praktyce gospodarczej pomaga w podjęciu w odpowiednim czasie działań pozwalających na wyjście z kryzysu. Warto zatem, stosować je w praktyce ze względu na ich istotne znaczenie aplikacyjne, gdyż dzięki nim można uchronić przedsiębiorstwo przed upadłością. Wątek badań nad metodami przewidywania bankructwa miał charakter uzupełniający.

Istotne jest rozpoznanie ekonomicznych następstw bankructwa przedsiębiorstwa. W ramach tego obszaru skupiłam się na próbie pomiaru kosztów bankructwa przedsiębiorstw. Szczegółowe wyniki badań z tego zakresu przedstawiłam w artykule: *Przyczyny oraz koszty upadłości Zakładów Mięśnych Płock S.A*. W tym artykule określiłam wartość kosztów bankructwa badanego przedsiębiorstwa. Z przeprowadzonych badań wynika, że wartość likwidacyjna podmiotu, po pomniejszeniu

o koszty bezpośrednie powstałe w wyniku procesu upadłościowego, nie wystarczyła na pokrycie wszystkich zobowiązań spółki. Wobec tego koszty upadłości zostały poniesione również przez wierzycieli. Badania dotyczyły również oceny efektywności procesów upadłościowych w sektorze spożywczym. Przyczyn niskiej efektywności postępowań upadłościowych, w tym kosztów bankructwa na poziomie makro-, mezo- i mikroekonomicznym należy upatrywać w niedorozwoju przede wszystkim instytucjonalnej oraz ekonomicznej infrastruktury bankructw.

W odniesieniu do obszaru badawczego w ramach którego badałam zagrożenie bankructwem w wybranych branżach i metody jego przewidywania oraz dokonałam pomiaru kosztów bankructwa przedsiębiorstwa opublikowałam 15 prac, z których załączam 2 wybrane:

- Boratyńska, K., Kabulska, B., 2013. Zagrożenie bankructwem wybranych przedsiębiorstw branży spirytusowej w okresie wahań koniunkturalnych gospodarki, [W:] Innowacyjność i przedsiębiorczość w warunkach kryzysu (red. nauk.) S. Partycki, Lublin, 292-304.
- Boratyńska, K., 2012. Przyczyny oraz koszty upadłości Zakładów Mięsnych Płock S.A, *Studia Ekonomiczne: Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, Zeszyt 107, 285-294.

Ad. 5. Rola rynku i państwa w kryzysie gospodarczym oraz instrumenty pozwalające na podejmowanie działań naprawczych i restrukturyzacyjnych w odniesieniu do sektora rolno-żywnościowego. Bardzo istotne jest porównanie roli rynku i państwa w kryzysie gospodarczym oraz wskazanie instrumentów pozwalających na podejmowanie działań naprawczych i restrukturyzacyjnych (artykuł: *The market and the role of the state in the economic crisis: lessons from the threat of bankruptcy of agricultural biogas plants*).

Należy wskazać na niewielką liczbę prowadzonych w Polsce postępowań układowych, czy naprawczych. Zmiana Ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze (Dz. U. z 2003, nr 60, poz. 535. z późn. zm.) na Ustawę z dnia 15 maja 2015 r. Prawo restrukturyzacyjne (Dz. U. z 2015, poz. 978 z późn. zm.), która weszła w życie z dniem 01.01.2016 r. umożliwia skorzystanie z restrukturyzacji przez przedsiębiorstwo. Od stycznia 2016 r. obowiązuje prawo restrukturyzacyjne, które w istotnej mierze zmieniło dotychczasowe przepisy prawa upadłościowego oraz wprowadziło w miejsce postępowania upadłościowego z możliwością zawarcia układu i postępowania naprawczego cztery rodzaje postępowań restrukturyzacyjnych, tzn.: 1. Postępowanie o zatwierdzenie układu; 2. Przyspieszone postępowanie układowe; 3. Postępowanie układowe, 4. Postępowanie sanacyjne. W artykule: *The market and the role of the state in the economic crisis: lessons from the threat of bankruptcy of agricultural biogas plants* przedstawiłam szczegółowo rolę rynku i państwa w kryzysie gospodarczym z perspektywy szkoły klasycznej, nurtu neoklasycznego, monetaryzmu oraz szkoły Keynesowskiej.

Implikacje wprowadzonych nowych procedur restrukturyzacyjnych dla sektora agrobiznesu na przykładzie restrukturyzacji zobowiązań zadłużonych gospodarstw rolniczych omówiłam w artykule *Changes of bankruptcy proceedings: implications for agribusiness sektor*. Celem badań przeprowadzonych przez autorkę w tym obszarze

było określenie roli państwa w tworzeniu procedur restrukturyzacyjnych, wspierających przetrwanie przedsiębiorstw z gospodarczego punktu widzenia. Przetworzyłam model teoretyczny obejmujący cztery główne czynniki determinujące restrukturyzację w agrobiznesie: Procedury restrukturyzacyjne w ramach pomocy państwa z obszaru regulacji instytucjonalnych, finansowe wsparcie publiczne w ramach wsparcia państwa z obszaru regulacji finansowych, finansowanie polityki drugiej szansy w ramach możliwości, które oferuje sektor bankowy, jak również systemy wczesnego ostrzegania. Pomoc państwa dla zadłużonych gospodarstw rolnych polega na udzielaniu przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa dopłat do oprocentowania bankowych kredytów restrukturyzacyjnych w celu restrukturyzacji zadłużenia podmiotów prowadzących gospodarstwo rolne znajdujące się w trudnej sytuacji ekonomicznej; udzielaniu przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa pożyczek na spłatę zadłużenia podmiotów prowadzących gospodarstwo rolne; udzielanie przez Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa gwarancji spłaty bankowych kredytów restrukturyzacyjnych, a także przejęcia zadłużenia podmiotów prowadzących gospodarstwo rolne przez Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa. Według autorki konieczne jest zastosowanie nowego podejścia do niepowodzeń biznesowych i niewypłacalności, które ma na celu przesunięcie punktu ciężkości postępowania upadłościowego z likwidacji na restrukturyzację, umożliwiając zagrożonym przedsiębiorstwom kontynuację działalności. Zwiększenie liczby pozytywnie zakończonych procesów naprawy oraz restrukturyzacji przedsiębiorstw przyczyniłoby się do obniżenia kosztów społecznych.

W artykule: *Restrukturyzacja jako narzędzie realizacji planu naprawczego Polskiego Koncernu Mięsnego DUDA S.A.* omówiłam znaczenie działań restrukturyzacyjnych w toku realizacji planu naprawczego badanego podmiotu sektora rolno-żywnościowego oraz przyczyny trudności finansowych. Szczegółowo omówiłam najważniejsze etapy restrukturyzacji oraz elementy i efekty wdrożonego z sukcesem planu naprawczego. Wyniki badań z tego obszaru mają duże znaczenie aplikacyjne.

W odniesieniu do obszaru badawczego w ramach którego badałam rolę rynku i państwa w kryzysie gospodarczym oraz instrumenty pozwalające na podejmowanie działań naprawczych i restrukturyzacyjnych w odniesieniu do sektora rolno-żywnościowego opublikowałam 3 prace, które wszystkie załączam jako wybrane:

- Boratyńska, K., 2017. The market and the role of the state in the economic crisis: lessons from the threat of bankruptcy of agricultural biogas plants, INTERCATHEDRA, nr 33/4, 14-23.
- Boratyńska, K., 2018. Changes of bankruptcy proceedings: implications for agribusiness sector, Proceedings of the 2018 International Scientific Conference: Economic Sciences for Agribusiness and Rural Economy, No. 1, Warsaw, 7–8 June 2018, 188–193, ISBN 978-83-7583-802-2, DOI: 10.22630/ESARE.2018.1.26.
- Boratyńska, K., 2011. Restrukturyzacja jako narzędzie realizacji planu naprawczego Polskiego Koncernu Mięsnego DUDA S.A., Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 172, 15-24.

5.2. Zestawienie dorobku w zakresie osiągnięć naukowo-badawczych po uzyskaniu stopnia doktora

Działalność naukową rozpoczęłam pracą nad rozprawą doktorską. Po uzyskaniu stopnia doktora prowadzę naukową działalność publikacyjną prezentującą wyniki moich badań. Przedstawiając dorobek publikacyjny można stwierdzić, że łącznie opublikowałam 84 prace (w tym 73 oryginalne prace twórcze, z czego 9 wchodzących w skład cyklu publikacji wykazanych jako osiągnięcie naukowe). Warto podkreślić, że 8 z 9 publikacji wchodzących w skład cyklu to publikacje autorskie, które zostały przygotowane samodzielnie. Po uzyskaniu stopnia doktora byłam autorką 50 publikacji naukowych autorskich oraz byłam współautorką 15 prac. Przed uzyskaniem stopnia doktora opublikowałam 19 artykułów, z czego 7 w czasopismach recenzowanych.

Za publikacje wchodzące w skład osiągnięcia naukowego uzyskałam łącznie 115 punktów MNiSW zgodnie z punktacją obowiązującą w roku opublikowania. Łączna liczba punktów według wykazu MNiSW zgodnie z rokiem opublikowania to 442,8 (załącznik 5), w tym 401,3 to punkty po uzyskaniu stopnia doktora. W tabeli 1 przedstawiam sumaryczne zestawienie moich publikacji.

Tabela 1. Zestawienie publikacji (łącznie z publikacjami wykazanymi jako osiągnięcie naukowe)

Wyszczególnienie	Przed uzyskaniem stopnia doktora	Po uzyskaniu stopnia doktora				
		Ogółem	W tym autorskie	W tym współautorskie	W tym w języku polskim	W tym w języku angielskim
Artykuły w czasopismach naukowych posiadających Impact Factor (lista A według wykazu MNiSW)		3	2	1		3
Artykuły w pozostałych czasopismach naukowych recenzowanych	7	33	28	5	24	9
Redakcja monografii naukowych		1	1		1	
Rozdziały w monografiach naukowych	6	16	11	5	11	5
Doniesienia w materiałach konferencyjnych		5	3	2		5
Opracowania popularno-naukowe	6	5	4	1	5	
Podręczniki i skrypty		2	1	1	1	1
Razem	19	65	50	15	42	23
Liczba publikacji przed i po uzyskaniu stopnia doktora		84				
Liczba punktów ogółem według roku wydania publikacji		442,8				
W tym		Przed uzyskaniem stopnia doktora: 41,5		Po uzyskaniu stopnia doktora: 401,3		

Punkty MNiSW wykazałam według roku wydania publikacji.

Zestawienie dla wszystkich publikacji naukowych:

Łączna liczba pozycji: 84

Łączna liczba artykułów w bazie JCR: 3

Łączna liczba punktów (wg wykazu MNISW/KBN zgodnie z rokiem opublikowania): 442,8

Sumaryczny impact factor według listy Journal Citation Reports (JCR), zgodnie z rokiem opublikowania: 6.767 (zał. 5, II.D).

Sumaryczny 5-Year Impact Factor: 9.029.

Liczba cytowań publikacji według bazy Web of Science (WoS) według stanu na dzień 21.02.2019: 11 (bez autocytowań: 10)

Liczba artykułów indeksowanych w bazie Web of Science (WoS): 9

Tabela 2. Zestawienie bibliometryczne liczby cytowań oraz Indeksu Hirsha dla publikacji wydanych po uzyskaniu stopnia doktora wg różnych źródeł (łącznie z publikacjami wykazanymi jako osiągnięcie naukowe) według stanu na dzień 25.03.2019

Źródło	Liczba cytowań	Indeks Hirsha
Web of Science	11 (bez autocytowań:10)	2
Publish or Perish	76 (67 bez autocytowań)	5
Google Scholar	76 (60 bez autocytowań)	5

Indeks Hirscha według bazy Web of Science (WoS): 2

Publikowałam artykuły naukowe w renomowanych czasopismach naukowych o zasięgu międzynarodowym i krajowym, takich jak m. in.:

- Journal of Business Research (Lista A, czasopismo posiada Impact Factor i znajduje się w bazie Journal Citation Reports (JRC)) - 3
- Journal of Innovation & Knowledge (czasopismo jest indeksowane w Web of Science Core Collection - Emerging Sources Citation Index (ESCI)): 1
- Equilibrium: Quarterly Journal of Economics and Economic Policy, (czasopismo jest indeksowane w Web of Science Core Collection - Emerging Sources Citation Index (ESCI)): 1
- Quarterly Journal Oeconomia Copernicana, (czasopismo jest indeksowane w Web of Science Core Collection - Emerging Sources Citation Index (ESCI)): 1
- AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research: (czasopismo jest indeksowane w Clarivate Analytics na Master Journal List): 1
- Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu: 9
- Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej: 5
- Roczniki Nauk Rolniczych, SERIA G: 1
- Opublikowałam również 3 opracowania w monografiach wydawanych przez Oficynę Wydawniczą Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie oraz 1 opracowanie w monografii wydanej przez Polskie Towarzystwo Ekonomiczne w Warszawie.

Kierowałam lub brałam udział w zespołach realizujących projekty/tematy badawcze (opisane szczegółowo w zał. 5, II.G) jako:

- Członek zespołu i wykonawca w projekcie badawczym w ramach **Horyzont 2020, mechanizm ERANET Cofound FACCE SURPLUS**, umowa Nr FACCE SURPLUS/I/VitiSmart/04/2016 pt. "Toward a sustainable viticulture: Improved grapevine productivity and tolerance to abiotic and biotic stresses by combining resistant cultivars and beneficial microorganisms" / W kierunku zrównoważonej uprawy winorośli: Poprawa produktywności upraw winorośli oraz ich tolerancji na stropy abiotyczne i biotyczne dzięki połączeniu odpornych odmian i pożytecznych mikroorganizmów", **VitiSmart**.
- Kierownik i wykonawca projektu badawczego **OPUS Narodowego Centrum Nauki** nr 2011/01/B/HS4/00841 pt. Przyczyny bankructwa przedsiębiorstw w wybranych branżach przemysłu spożywczego.
- Członek zespołu i wykonawca w projekcie badawczym nr N N112 381440 pt. „Przewidywanie upadłości przedsiębiorstw rolnych”,. Projekt badawczy w konkursie 40.
- Kierownik grantu wewnętrznego w SGGW w Warszawie pt. „Koszty bankructwa przedsiębiorstw przemysłu spożywczego”.
- Współautorka opublikowanego opracowania p.t. „Analiza bezpośrednich inwestycji zagranicznych na Dolnym Śląsku” przygotowanego na zlecenie MillwardBrown SMG/KRC w ramach projektu badawczego Ocena atrakcyjności inwestycyjnej Dolnego Śląska zamawianego przez Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego.
- Uczestniczyłam w programie unowocześniania kształcenia w SGGW dla zapewnienia konkurencyjności oraz wysokiej kompetencji absolwentów - prowadzenie zajęć e-learningowo w ramach studiów e-Rolnictwo oraz udział w projekcie "Wioska internetowa - kształcenie na odległość na terenach wiejskich" realizowanym przy współfinansowaniu Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego Sektorowy program Operacyjny Rozwoju Zasobów Ludzkich Priorytet 2 Działanie 2.1.
- Uczestniczyłam jako instruktor Business Intelligence w projekcie unijnym w ramach EFS „Wspieranie i wykorzystanie narzędzi, metodyk informatycznych w przedsiębiorstwach” prowadzonym przez Altkom Akademia w Warszawie (prowadzenie szkoleń na temat "Analiza finansowa przedsiębiorstw, Sporządzanie i kontrola realizacji budżetu, Ocena projektów inwestycyjnych).
- Główny wykonawca projektu badawczego promotorskiego KBN nr 2 P06R 064 27 pt. „Organizacja i wyniki produkcyjno-ekonomiczne przedsiębiorstw z udziałem kapitału zagranicznego (na przykładzie branży piwowarskiej).

Uzyskałam m. in. następujące nagrody i wyróżnienia: Dyplom Uznania Rektora SGGW w Warszawie za wyróżniającą działalność naukową, 30 czerwiec 2009 r., Nagroda Rektora SGGW w Warszawie indywidualna III stopnia za osiągnięcia naukowe, 30 czerwiec 2009 r., Dyplom Rektora SGGW za osiągnięcia naukowe (2017) oraz Nagroda Rektora SGGW w Warszawie indywidualna III stopnia za osiągnięcia naukowe (2017) (zał. 5, II.H.1, II.H.2).

Wygłosiłam 30 referatów tematycznych (w tym 12 w jęz. angielskim), z czego 23 na konferencjach międzynarodowych odbywających się w kraju, 7 referatów na konferencjach za granicą (zał. 5, II.I). Reasumując, brałam udział w 147 konferencjach naukowych, w tym 44 międzynarodowych konferencjach naukowych i 103 krajowych, łącznie z 49 wygłoszonymi referatami (w tym 19 w jęz. angielskim), 4 komunikatami, 1 doniesieniem i 2 posterami. Szczególnie cennym doświadczeniem były dla mnie wystąpienia z referatami podczas Kongresów Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu zrzeszających środowisko ekonomistów rolnych zajmujących się problematyką rolnictwa i agrobiznesu, a przed uzyskaniem stopnia doktora ważny był udział w Warsztatach Ekonomistów Rolnych w Krasnobrodzie.

5.3. Zestawienie dorobku w zakresie osiągnięć dydaktycznych i popularyzatorskich oraz współpracy międzynarodowej i organizacyjnej po uzyskaniu stopnia doktora

W roku akademickim 2011/2012 odbyłam semestralny 5-miesięczny staż krajowy naukowo-badawczy pod kierunkiem prof. dr hab. Elżbiety Mączyńskiej w Zakładzie Badań nad Bankructwami Przedsiębiorstw w ówczesnym Kolegium Nauk o Przedsiębiorstwie w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie. Podczas stażu czynnie uczestniczyłam w zebraniach oraz seminariach naukowych, jak również w badaniach naukowych prowadzonych w Katedrze Zarządzania Finansami Przedsiębiorstwa. Brałam również udział w konferencjach i przygotowałam artykuł naukowy (zał. 5, III.L.2).

Jestem osobą współpracującą naukowo z Zakładem Badań nad Bankructwami Przedsiębiorstw w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie.

We wrześniu 2013 r. odbyłam miesięczny staż naukowy w Wielkiej Brytanii w University of Strathclyde, Strathclyde Business School w Glasgow pod kierunkiem profesor Christine Cooper. Miałam możliwość uczestnictwa w seminariach i wykładach prowadzonych przez Panią profesor i poznania dorobku szkoły naukowej *critical thinking i social reality* w badaniach naukowych. Uczestniczyłam również w konferencji naukowej British Accounting and Finance Association Scottish Area Group Conference w University of Glasgow w Adam Smith Business School (czynny udział w dyskusji naukowej) oraz brałam udział w seminarium pt. New Accounts: Toward a Reframing of Social Accounting, University of Strathclyde, Strathclyde Business School, Glasgow (czynny udział w dyskusji naukowej). Brałam udział w Dissertation week, University of Strathclyde, Strathclyde Business School, Glasgow, 2013. Podczas stażu zebrałam dane i przeprowadziłam badania porównawcze bankructw w USA, Wielkiej Brytanii oraz krajach Unii Europejskiej. Zapoznałam się również z zasadami wykonywania zawodu przez praktyków upadłościowych w Wielkiej Brytanii (z tego zakresu opublikowałam artykuł: *Rola praktyków upadłościowych w bankructwach w Wielkiej Brytanii*. Doświadczenia naukowe pozyskane podczas stażu naukowego wykorzystałam w dalszych badaniach naukowych i publikowanych artykułach. Podczas stażu brałam także udział w Dissertation week, podczas którego zapoznałam się z zasadami prowadzenia prac magisterskich w University of Strathclyde, co również wykorzystałam w pracy zawodowej (zał. 5, III.L.1).

W latach 2011 - 2013 r. odbyłam wyjazdy i staże naukowo-badawcze oraz dydaktyczne: program scholarship (mobility grant) w ramach programu Central European Exchange Program for University Studies CEEPUS w Wiedniu (BOKU, Austria) i Zagrzebiu (University of Zagreb, Chorwacja). (zał. 5, III.L.5 oraz III.L.7).

Dwukrotnie uczestniczyłam w międzynarodowym programie Santander Universidades - BZ WBK biorąc aktywny udział w Globalization Trendlab 2014 (konferencja naukowa i warsztaty): The Future of the State w University of Pennsylvania, Lauder Institute, The Wharton Business School (Philadelphia, USA) oraz w Globalization Trendlab 2015 (konferencja naukowa i warsztaty): Overcoming the infrastructure gap w University of Pennsylvania, The Wharton Business School (Philadelphia, USA). Prezentowałam zainteresowania naukowe oraz brałam czynny udział w dyskusji naukowej podczas warsztatów. Do programu Santander Universidades - BZ WBK prowadzona była selekcja uczestników (zał. 5, III.L.3).

Po przyjeździe do Polski e-learningowo ukończyłam z wyróżnieniem 7 – tygodniowy kurs on line: Analyzing Global Trends for Business and Society, a 7 week online non-credit course autoryzowany przez University of Pennsylvania i oferowany przez Coursera (03.11.2014- 26.12.2014, wykładowca: Profesor Mauro Guillen). Pozyskana wiedza była przydatna zarówno do realizacji zajęć dydaktycznych z zagranicznymi studentami, jak i w prowadzonych badaniach naukowych. Łącznie odbyłam 6 staży zagranicznych (3 staże naukowo-badawcze oraz 3 dydaktyczne) (zał. 5, III.L).

Łącznie odbyłam 1 staż krajowy (zał. 5, III.L.2).

Byłam jedną z Legate/przedstawicielek na Polskę w Global Innovation and Knowledge Academy (GIKA), wyróżnioną za wartościowy wkład w GIKA (2015).

Dwukrotnie (2015, 2017) uczestniczyłam w warsztatach ucząc się zastosowania w badaniach naukowych metody Fuzzy-set Qualitative Comparative Analysis (FsQCA) (University of Valencia, Walencja, Hiszpania oraz University of Lisboa, Lizbona, Portugalia).

Uczestniczyłam i wygłaszałam referaty na seminariach oraz konferencjach krajowych i zagranicznych. Byłam speakerem 7 referatów w bloku tematycznym Organizacja i ekonomika sektora żywnościowego podczas międzynarodowej konferencji naukowej nt. „Przedsiębiorstwa agrobiznesu - dotychczasowe doświadczenia i kierunki rozwoju” zorganizowanej w dniach 24-25 września 2009 r. przez Katedrę Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw Wydziału Nauk Ekonomicznych SGGW w Warszawie z okazji 100-lecia jej istnienia. Byłam ekspertem II Konferencji INSO 2010 Ekonomia i Prawo Upadłości Przedsiębiorstw - Polityka drugiej szansy zorganizowanej przez Instytut Allerhanda w Krakowie, podczas której przedstawiałam referat dotyczący pomiaru kosztów bezpośrednich i pośrednich bankructwa przedsiębiorstw. Reasumując, brałam udział w 147 konferencjach naukowych, w tym 44 międzynarodowych konferencjach naukowych i 103 krajowych.

Posiadam Certyfikat London Chamber of Commerce and Industry Examination Board English for Business: Spoken English for Industry and Commerce (SEFIC, third level). Ukończyłam również kursy języka angielskiego w szkole Polanglo oraz Akademia.

Jestem lub byłam członkiem komitetów redakcyjnych i rad naukowych następujących czasopism:

1. Journal of Economy, Business and Financing, ISSN: 1339-3723, członek Editorials Board w latach 2013 – 2014.
2. Journal of Innovation & Knowledge, czasopismo indeksowane w Web of Science – Emerging Sources Citation Index, ISSN: 2444-569X, członek Editorial Review Board w latach 2015 – 2017.
3. Journal of Business Accounting and Finance Perspectives, Thomson Reuters, członek Editorial Review Board, od 2018.
4. Academy of Entrepreneurship Journal, członek Editorial Board, od 2019 (zał. 5, III.G).

Jestem lub byłam członkiem w następujących międzynarodowych i krajowych organizacjach oraz towarzystwach naukowych:

1. Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu (od 2004), członek
2. Towarzystwo Akademickie Instytutu Allerhanda w Krakowie (od 2013), członek
3. International Farm Management Association (2013-2014), członek
4. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne: Oddział w Warszawie (od 2015), członek
5. Global Innovation and Knowledge Academy (GIKA) (od 2015 - 2017), legatka (przedstawicielka na Polskę: *pro bono*) (zał. 5, III.H).

Recenzowałam publikacje m. in. w następujących czasopiśmie międzynarodowych i krajowych:

Journal of Business Research (czasopismo posiadające IF indeksowane w bazie JCR), 2018 – 1

Journal of Innovation & Knowledge (Web of Science – Emerging Sources Citation Index), 2015-2018 – 5

Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia, 2011 - 1

Journal of Agribusiness and Rural Development, 2016 – 1

Academy of Entrepreneurship Journal (Scopus), 2019 - 2

Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation (JEMI) 2014 - 1

Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, 2018 – 1

China-USA Business Review and Chinese Business Review (w latach 2013-2016) - 15

Recenzja artykułów zgłoszonych na cykliczną Międzynarodową Konferencję Naukową GIKA (2015 – 2018) - 6

W sumie wykonałam 42 recenzje artykułów zagranicznych i 3 krajowe (zał. 5, III.P).

W latach 2009 – 2019 wypromowałam 30 prac licencjackich na Wydziale Nauk Ekonomicznych SGGW w Warszawie.

W latach 2009 – 2019 wypromowałam 46 prac magisterskich na Wydziale Nauk Ekonomicznych SGGW w Warszawie, w tym 3 prace magisterskie napisane i obronione były w języku angielskim.

Dwie prace magisterskie zrealizowane pod moim kierunkiem zostały wyróżnione (2009, 2011).

W latach 2015 – 2019 wykonałam 20 recenzji prac licencjackich na Wydziale Nauk Ekonomicznych SGGW w Warszawie.

W latach 2015 – 2019 wykonałam 1 recenzję pracy magisterskiej na Wydziale Nauk Ekonomicznych SGGW w Warszawie (zał. 5, III.J).

Byłam wykładowcą szkoły letniej w dniach 2.07.2013 - 7.07.2013 w International Visegrad Summer School: EURUS AGRI 2013 Food Sciences & Human Nutrition & Agribusiness & Innovation, Russian State Agrarian University – MTA, Moscow and St. Petersburg State Agrarian University, St. Petersburg; Wygłoszenie wykładu na temat: Market and Financial Analysis of the Selected Market Segment: A Case of Beer Market in the EU countries (zał. 5, III.L.5).

Wykładam m. in. Metody przewidywania upadłości przedsiębiorstw, Doradztwo finansowe, Methods of Projects' Assessment, Corporate Finance oraz przedmioty dotyczące tematyki podatkowej (przedmioty do wyboru: zarządzanie podatkami w przedsiębiorstwie, audyt podatkowy). Od początku utworzenia programu MEO dla studentów studiów magisterskich na kierunku ekonomia prowadzę 2 przedmioty w języku angielskim. Prowadzę również 2 przedmioty ogólnouczelniane do wyboru dla studentów zagranicznych biorących udział w programie Erasmus. Sprawowałam również opiekę nad 4 stażystami zagranicznymi (z Azerbejdżanu, Chorwacji i Ukrainy).

Byłam uczestniczką programu unowocześniania kształcenia w SGGW dla zapewnienia konkurencyjności oraz wysokiej kompetencji absolwentów; przedmiot finanse prowadzony e-learningowo w ramach studiów e-Rolnictwo oraz byłam członkiem zespołu ds. badań losów zawodowych absolwentów SGGW. W latach 2007-2016 prowadziłam zajęcia z przedmiotu Podatki w ramach Podyplomowych Studiów Rachunkowości SGGW na podstawie publikacji mego autorstwa: *Opodatkowanie przedsiębiorstw – wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 208 s.

Jestem opiekunką roku (od 2018-2021) studentów kierunku Ekonomia.

W latach 2009-2015 byłam opiekunką Koła Naukowego Ekonomistów SGGW w Warszawie (zał. 5, III.J.8). Odbyłam wyjazd studyjny na ITB Berlin (Internationale Tourismus-Börse) oraz do firmy Knorr-Bremse jako jeden z opiekunów studentów z Kół Naukowych, 05-08.03.2013. Wspólnie z członkami Koła Naukowego Ekonomistów współorganizowałam 2 konferencje naukowe (2012, 2014). Sprawowałam opiekę merytoryczną nad pracami studentów z Koła Naukowego Ekonomistów, które były nagradzane lub wyróżniane podczas Przeglądów Dorobku Kół Naukowych SGGW (2009-2014); Nadzorowałam ogólnopolską konferencję pt. Współczesne problemy nauk ekonomicznych zorganizowaną przez Koło Naukowe Ekonomistów oraz Wydział Nauk Ekonomicznych SGGW, 19-20.04.2013. Zredagowałam monografię pt. *Współczesne problemy nauk ekonomicznych*, Wydawnictwo SGGW, 2013, w której poza publikacjami pracowników naukowych, większość artykułów przygotowana była przez studentów, członków Koła Naukowego Ekonomistów SGGW w Warszawie (m. in. omówiono działalność Koła Naukowego Ekonomistów w latach 1961-2012) oraz kół naukowych wybranych krajowych uczelni ekonomicznych. Publikacja ta jest efektem mego zaangażowania jako Opiekunki Koła Naukowego Ekonomistów w opiekę merytoryczną nad prowadzeniem prac naukowych przez studentów. Podczas przeglądów Dorobku Kół Naukowych SGGW wyróżniono prace 4 studentów, nad którymi sprawowałam opiekę merytoryczną (2009-2014) (zał. 5, III.J.8).

Byłam członkiem Komisji Rady Wydziału Ekonomiczno-Rolniczego SGGW ds. Współpracy Międzynarodowej (2005-2008), członkiem Rady Wydziału Nauk Ekonomicznych SGGW (2008-2012), członkiem Komisji Rady Wydziału Nauk

Ekonomicznych ds. Nauki, Zespół ds. badań i publikacji (2008-2012). Jestem członkiem Rady Wydziału Nauk Ekonomicznych SGGW w kadencji 2016-2020.

Byłam sekretarzem naukowym II międzynarodowej konferencji naukowej "Finansowanie jednostek gospodarczych i budżetowych", SGGW Jachranka 2009. Byłam członkiem komitetu organizacyjnego Kongresu 19 IFMA Transforming agriculture – between policy, science and the consumer, 2013 (brała udział m. in. jako opiekun wycieczek studyjnych Vegetable Chain, Factories w ramach Kongresu).

Przewodniczyłam 4 sesjom na konferencjach zagranicznych oraz byłam członkiem komitetu naukowego 3 konferencji międzynarodowych. Współorganizowałam i współprowadziłam seminaria wydziałowe w języku angielskim, m. in. z udziałem pracowników naukowych zagranicznych uczelni z cyklu "Polish EU integration - effects on agricultural markets" na Wydziale Nauk Ekonomicznych SGGW w Warszawie (w latach 2006-2013 odbyło się 21 seminariów). Przewodniczenie warsztatów ACE Manager (w jęz. angielskim).

Brałam udział w projekcie "Wioska internetowa - kształcenie na odległość na terenach wiejskich" (2010-2011). Uczestniczyłam w unijnych projektach szkoleniowych.

Byłam koordynatorem ds. współpracy z pracodawcami dla kierunku Ekonomia (przygotowywałam materiały/zestawień z sylabusów na seminarium z pracodawcami na temat programu kształcenia na kierunku Ekonomia).

Udzieliłam wywiadu dotyczącego znaczenia gospodarczego upadłości przedsiębiorstw

link:

http://www.youtube.com/watch?v=kD_nOyDRxmo&feature=youtu.be

Uczestniczyłam w kilku dorocznych konferencjach i kursach: *Podatki* organizowanych przez Stowarzyszenie Księgowych w Polsce (wykaz tych konferencji i kursów jest zawarty w załączniku 5).

Szczegółowe informacje na temat dorobku naukowego, jak również pozostałe, niewymienione w autoreferacie osiągnięcia naukowe, wraz z informacją o osiągnięciach dydaktycznych, współpracy naukowej i popularyzacji nauki, a także działalności organizacyjnej zostały zaprezentowane w Załączniku nr 5.

Bibliografia

- Alchian, A. A. (1950). Uncertainty, Evolution, and Economic Theory. *The Journal of Political Economy*, Vol. 58, No. 3, 211-221. <http://dx.doi.org/10.1086/256940>.
- Argenti, J (1976). *Corporate Collapse, the Causes and Symptoms*. McGraw – Hill Company: Maidenhead, Berkshire, England, p. 121.
- Bankructwo, czy upadłość?* Dyskusja redakcyjna, uczestnicy dyskusji: E. Mączyńska, K. Pietraszkiewicz, M. R. Pietrzak, M. Stępniewski, A. Herman (red naczelny, prowadzący spotkanie) *Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie*, nr 4 (17), Warszawa 2010, s. 5, 10.
- Bartkowiak, R. (2003). *Historia myśli ekonomicznej*. Warszawa: PWE.
- Bloch, H. & Finch, J. (2009). Firms and Industries in Evolutionary Economics: Lessons from Marshall, Young, Steindl and Penrose. *Journal of Evolutionary Economic*, nr 20, Springer-Verlag 2010, pp. 139-162, Published online: 15 April 2009, <http://dx.doi.org/10.1007/s00191-009-0133-0>.
- Bruneau, C., de Bandt, O., El Amri, W. (2012). Macroeconomic fluctuations and corporate financial fragility. *Journal of Financial Stability*, nr 8, pp. 219-235. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jfs.2012.02.002>.
- Chechelski, P., Judzińska, A., *Wpływ kryzysu na polski przemysł spożywczy*, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy nr 552, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2011.
- Corporate insolvencies, the real crisis, *Business Insolvency Worldwide, Economic Outlook*, no. 1194, Euler Hermes Economic Research Department, April 30, 2013, p. 4.
- Cousins J., Mitchell A., Sikka P., Cooper Ch., Arnold P. (2000). Insolvent Abuse: Regulating the Insolvency Industry. Association for Accountancy & Business Affairs, UK, s. 6, Retrieved from <http://visar.csustan.edu/aaba/aaba.htm> (15.01.2015).
- Czyżewski B., Czyżewski A., Kryszak Ł. (2019). The Market Treadmill Against Sustainable Income of European Farmers: How the CAP Has Struggled with Cochrane's Curse, *Sustainability* 2019, 11, 791, doi:10.3390/su11030791, <https://www.mdpi.com/journal/sustainability> (dostęp: 21.03.2019).
- Czyżewski, B. (2017). *Kierat rynkowy w europejskim rolnictwie*, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Firlej K., Szymański M. (2015). Upadłość przedsiębiorstw przemysłu spożywczego w latach 2009-2013, [W:] (red. Szczepaniak I., Firlej K.) PRZEMYSŁ SPOŻYWCZY - MAKROOCZLENIE, INWESTYCJE, EKSPANSJA ZAGRANICZNA, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Kraków - Warszawa, s. 231 – 247.
- Fragile States Index The fund for peace. <http://fsi.fundforpeace.org/>, Accessed date: 1 May 2017.
- Franc-Dąbrowska J.& Porada-Rochoń M. (2013). *Problematyka niewypłacalności małych i średnich przedsiębiorstw w warunkach turbulentnego otoczenia*, *Ekonomia dla przyszłości: odkrywać naturę i przyczyny zjawisk gospodarczych*, IX Kongres Ekonomistów Polskich, Warszawa, 28-29 listopada 2013, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, [Dokument elektroniczny]. <http://www.pte.pl/kongres/referaty/Franc-D%20C4%85browska%20Justyna.%20Porada-Rocho%20C5%84%20Ma%20C5%82gorzata/Franc-D%20C4%85browska%20Justyna.%20Porada-Rocho%20C5%84%20Ma%20C5%82gorzata%20-%20PROBLEMATYKA%20NIEWYP%20C5%81ACALNO%20C5%9ACI%20MA%20C5%81YCH%20I%20C5%9AREDNICH%20PRZEDSI%20C4%98BIORSTW.pdf> (Retrieved: 27.02.2016).
- Gajewski, J., *Bankructwo i transformacja PGR [w:] Stan obecny i aktualne problemy prywatyzacji rolnictwa*, AWRSP, FAPA, KEiOGR SGGW, Warszawa 1995, s. 138-144.
- Grzegorzewska E. (2016). *Przewidywanie upadłości przedsiębiorstw rolniczych: studium teoretyczno-empiryczne*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Grzegorzewska, E. (2012). Model wczesnego ostrzegania jako narzędzie oceny kondycji finansowej spółek hodowli roślin i zwierząt, *Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, nr 96, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 231 – 241.

- Hansen, A., (1939). Economic Progress and declining Population Growth, *American Economic Review*, vol. 29 (March), p. 1.
- Juszczak S. (2010). *Prognozowanie upadłości przedsiębiorstw*, *Ekonomista*, s. 701-728.
- Juszczak S., Balina R. (2014). *Prognozowanie zagrożenia bankructwem przedsiębiorstw w wybranych branżach*, *Ekonomista*, s. 67-95;
- Kalecki, M. (1937). *The Principle of Increasing Risk*. *Economica*, Vol. 4, Issue 16, pp. 440–447. <http://dx.doi.org/10.2307/2626879>.
- Kisielińska J., Waszkowski A. (2010). *Polskie modele do prognozowania bankructwa przedsiębiorstw i ich weryfikacja*. *Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 82, Warszawa, 17–31.
- Klepcki B., Niematerialne czynniki rozwoju rolnictwa polskiego. *Roczniki Naukowe SERiA*, Tom IX, Zeszyt 1, Warszawa-Poznań-Kraków 2007, s. 234.
- Korol, T. & Prusak, B. (2005). *Upadłość przedsiębiorstw a wykorzystanie sztucznej inteligencji*. Warszawa: Wydawnictwo CeDeWu.pl.
- Kowalczyk, S., *Przyczyny upadłości firm agrobiznesu [w:] Meandry upadłości przedsiębiorstw. Klęska czy druga szansa*, red. E. Mączyńska, SGH, Warszawa 2009, s. 118- 126.
- Kukuła K. (2018). *Recenzje – Polemiki: Bazyl Czyżewski: Kierat rynkowy w europejskim rolnictwie* Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017, 227 s. ISBN: 978-83-01-19528-1, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 2(355), 179-186.
- Kwaśnicki, W. (1996). *Ekonomia ewolucyjna – alternatywne spojrzenie na proces rozwoju gospodarczego*. *Gospodarka Narodowa*, nr 10, pp. 1-13. Retrieved from (rękopis zamieszczony na: <http://kwasnicki.prawo.uni.wroc.pl/todownload/ekonomia%20ewolucyjna.pdf> (20.08.2014)).
- Kwaśnicki, W. (2000). Ewolucyjny model rozwoju przemysłu – perspektywy badawcze i dydaktyczne. *Ekonomista*, nr 4.
- Marshall, A. (1920). *Principles of Economics*. London: 8th edn. Macmillan. <http://dx.doi.org/10.1057/9781137375261>.
- Mączyńska, E. & Zawadzki, M. (2006). Dyskryminacyjne modele predykcji bankructwa przedsiębiorstw. *Ekonomista*, nr 2, pp. 21 -24. <http://www.pte.pl/pliki/2/12/Ekonomista%2025%2002%2006ostfragment.pdf> (dostęp 01.05.2013).
- Mączyńska, E. (2009b). *Ocena ryzyka upadłości przedsiębiorstwa*, In (Ed.) A. Fierla, *Ryzyko w działalności przedsiębiorstw. Wybrane aspekty*. Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa, pp. 57.
- Metcalf, J. S. (2007). Alfred Marshall and the General Theory of Evolutionary Economics. *Hist Ideas*, nr 15, pp. 81–110.
- Musiał, W., *Rozważania nad upadłością gospodarstw rodzinnych w Polsce*, „Wieś i Rolnictwo” 2009, nr 1(142), s. 55.
- Nelson, R. R., Winter, S. G. (1980). Firm and Industry Response to Changed Market Conditions: An Evolutionary Approach. *Economic Inquiry*, Vol. 18 (2), 179-202. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1465-7295.1980.tb00569.x>.
- Nelson, R. R., Winter, S. G. (1982). *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Noga, A. (2009). *Teorie przedsiębiorstw*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Orłowski, W.M., *Świat do przeróbki. Spekulanci, bankruci, giganci i ich rywale*, Agora SA, Warszawa 2011, s. 105.
- Penrose, E. T. (1952). Biological Analogies in Theory of the Firm. *American Economic Review*, nr 42, 804 – 819.
- Portal Liderzy Zmian, *Zdolność przetrwania przedsiębiorstw spożywczych*, <http://www.liderzymian.pl/spozywcza-fakty/badania-adaptacyjnosci/item/475-zdolno%C5%9B%C4%87-przetrwania-przedsi%C4%99biorstw-spo%C5%BCywczych> (10.06.2014)

- Poznańska, K. (2009). *Cykle życia przedsiębiorstw a instytucjonalna infrastruktura ich funkcjonowania*, In (Ed.) E. Mączyńska, Bankructwa przedsiębiorstw. Wybrane aspekty instytucjonalne, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa, pp. 112-113.
- Ragin C. C., (2008). Qualitative comparative analysis using fuzzy sets (fsQCA). In B. Rihoux, & C. S. Ragin (Eds.), *Configurational comparative analysis* (pp. 87–121). Thousand Oaks, CA and London: Sage Publications.
- Ragin, C. C. (1987). *The comparative method: Moving beyond qualitative and quantitative strategies*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Ragin, C. C., & Davey, S. (2014). Fuzzy-set/qualitative comparative analysis 2.5 [software program]. Irvine, CA: Department of Sociology, University of California.
- Roubini N., Mim S., *Ekonomia kryzysu*, Oficyna a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2011.
- Runowski, H., *Spoleczne skutki przekształceń własnościowych rolnictwa państwowego w Polsce środkowo-zachodniej* [w:] *Stan obecny i aktualne problemy prywatyzacji rolnictwa*, AWRSP, FAPA, KEiOGR SGGW, Warszawa 1995, s. 260-266.
- S. Kowalczyk, *Analizy branżowe. Procesy upadłościowe w agrobiznesie – siły przeciwdziałające i przyspieszające*, w: *Meandry upadłości przedsiębiorstw. Klęska czy druga szansa?* red. E. Mączyńska, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2009, s.115.
- Schumpeter, J. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper Perennial, New York, 431 p.p. <http://dx.doi.org/10.4324/9780203202050>.
- Smith A. (1954), *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, T. 1 (540s.), T. 2 (810s.), Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Steindl, J. (1952, 1976). *Maturity and Stagnation in American Capitalism*. New York: 2nd edn. Monthly Review Press, pp. 42-43. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1813-6982.1957.tb02833.x>.
- Sudoł, S., Matuszak, M., *Przyczyny rozwoju i upadku polskich przedsiębiorstw przemysłowych w okresie transformacji ustrojowej 1990–1998*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2002, s. 103–106
- Szczerbak, M., *Przyczyny upadłości przedsiębiorstw w świetle opinii syndyków i nadzorców sądowych* [w:] *Zagrożenie upadłością*, red. K. Kuciński, E. Mączyńska, Materiały i Prace IFGN, Tom XCIII, SGH, Warszawa 2005, s. 36-45.
- Thornhill, S. & Amit, R. (2003). Learning about Failure: Bankruptcy, Firm Age and the Resource-based View. *Organization Science*, Vol. 14 (5), pp. 7, 14-15. <http://dx.doi.org/10.1287/orsc.14.5.497.16761>.
- Wasilewski M. (2006). *Sytuacja finansowa przedsiębiorstw rolniczych w zależności od relacji kapitału obrotowego do zysku netto*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. *Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, nr 61, s. 103-116.
- Wilkin, J., *Przekształcanie sektora państwowych gospodarstw rolnych w Polsce w opinii władz lokalnych i mieszkańców „osiedli pegeerowskich”* [w:] *Ludzie i ziemia po upadku pegeerów. Analiza socjologiczna i ekonomiczna*, Materiały pokonferencyjne pod red. K. Koraba, SGGW, Warszawa 1997, s. 44-75.
- Winter, S.G. (1964). *Economical Natural Selection and the Theory of the Firm*. Yale Economic Essays.
- Winter, S.G. (1982). *An Essay on the Theory of Production*, In Humans S. H. (Ed.), *Economics and the World Around It*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Winter, S.G. (1982). *An Essay on the Theory of Production*, In Humans S. H. (Ed.), *Economics and the World Around It*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Wojewodziec, T., *Zjawiska schyłkowe w gospodarstwach osób fizycznych i prawnych na obszarze Karpat Polskich* [w:] *Sytuacja ekonomiczna gospodarstw z terenów górskich i podgórszych. Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, IERiGŻ – PIB 2010, nr 185, s. 53-75

Woś A., *W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa*. IERiGŻ, Warszawa 2004, s. 32-33

Zalega, T. (2015). Ekonomia ewolucyjna jako jeden z nurtów współczesnej ekonomii - zarys problematyki, *Studia i Materiały*, nr 2, Wydział Zarządzania. Uniwersytet Warszawski, s. 157-177.

Żelazowska – Przewłoka, A. (2012). *Prognozowanie zagrożenia finansowego przedsiębiorstw agrobiznesu w województwie świętokrzyskim w latach 2005–2010*, Zeszyty Naukowe SGGW, *Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, nr 96, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 221-230.

